



UVODNI ESEJ • Robert Simonišek: Mesto poezije

POEZIJA IN PROZA • Aleš Jelenko • Mirjana Šernek • Richard Berengarten • Andrej Arko

LITERATOVA BESEDA • Bina Štampe Žmavc

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE • Utrum deus sit? (Ali naj Bog je?)

POGOVOR • David Sipoš • Tatjana Rojc

PORTRET • Emilijan Cevc

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE • Doužnjek: od obredja do okrasja

SLOVENSKI PREGOVORI, REKI IN REKLA • Usoda in smrt

MUZIKOLOGIJA • Mojster Lucijan Marija Škerjanc

ESEJ • Katarina Marinčič • Aleš Čeh • Edvard Kovač • Janko Bohak • Anton Arko

• Tina Bohak Adam • Marko Frelih • Ivo Jevnikar • Stane Kocutar • Bojan Wakounig

PREDBRANJE • Von Galen • Neznanec v ogledalu • Arhivar • Ženska brez groba

UVODNI ESEJ

- 3 Robert Simonišek: Mesto poezije

150 LET

- 6 Reginald Vospernik: Nekaj spominov z orumenelih urednikovih listov na *Celovski Zvon*
8 Jože Horvat: Uspeh in neuspeh

POEZIJA

- 10 Aleš Jelenko: Tukaj vendar vse leti
14 Mirjana Šernek: Dotik
19 Richard Berengarten: Pesmi

PROZA

- 22 Andrej Arko: Razpad

LITERATOVA BESEDA

- 27 Bina Štampe Žmavc: Pisateljstvo

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE

- 30 Matija Remše: Utrum deus sit? (Ali naj Bog je?)

POGOVOR

- 35 David Sipoš: Čudenje je najbolj človeško od vseh čustev
42 Tatjana Rojc: Med politiko in literaturo

PORTRET

- 48 Damir Globočnik: Emilijan Cevc (1921–2006)

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE

- 50 Marija Klobčar: Doužnjek: od obredja do okrasja

SLOVENSKI PREGOVORI, REKI IN REKLA

- 52 Renato Podbersič st.: Usoda in smrt

MUZIKOLOGIJA

- 62 Primož Kuret: Mojster Lucijan Marija Škerjanc

ESEJ

- 66 Katarina Marinčič: Kratek razmislek o romanu in romanih
70 Aleš Čeh: Ivan Cankar v očeh Srečka Kosovela

- 74 Edvard Kovač: Rožančeva vizija Evrope

- 79 Janko Bohak: 80 let Eugena Drewermannna – Kierkegaarda iz Paderborna

- 85 Anton Arko: Šolstvo na Slovenskem v prvih letih po drugi svetovni vojni

- 90 Tina Bohak Adam: »Občudovanja vredna polnost in sočnost prekrasne alta Marije Bitenc Samec«

- 95 Marko Frelj: »Vse svoje življenje bom pomnil ...«

- 101 Ivo Jevnikar: Narodni dom v Trstu sto let po požigu

- 106 Stane Kocutar: Stoletnica koroškega plebiscita

- 110 Bojan Wakounig: Koroški Slovenci – veliko generalov, malo strategije

AGORA

- 115 Marjan Dolgan: Popravek in dostavek o Cirilu Kosmaču

PREDBRANJE

- 121 Jérôme Fehrenbach: Von Galen

- 125 Cameron J. Camp: Neznanec v ogledalu

- 129 Vinko Vasle: Arhivar

- 133 Martin Pollack: Ženska brez groba

KNJIŽNE OCENE

- 137 Edvard Kovač / Peter Handke: Žalost onkraj sanj

- 138 Primož Lampič / Seiko Araki Gerl in Herman Čater: Dotik svetlobe

- 140 Manja Žugman / Smiljan Trobiš: Diade

- 141 Slavko Pezdir / Marij Čuk: Črni obroč

- 142 Erika Jazbar / Stane Granda: Breve storia della Slovenia

KULTURNI ODMEVI

- 144 Ifigenija Simonović: Poletje – v dobrem in slabem

- 148 Ivo Jevnikar: Kljub pandemiji vsebinsko bogata in dobro obiskana Draga 2020

- 151 Kristian Koželj: »Največ 160 razmikov torej / za povedati nič / oziroma nič, / kar ne bi bilo že tako znano«

UREDNIKA
dr. Cvetka Rezar

ODGOVORNA UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠKI ODBOR
Andrej Arko
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
dr. Renato Podbersič ml.
Matija Remše
Aleš Čeh

OBLIKOVANJE
Sara Pančur

LEKTORIRANJE
dr. Cvetka Rezar

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in
Celjska Mohorjeva družba, d.o.o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Lojze Kozar
in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Prešernova ul. 23, 3000 Celje
T 01 244 36 66
zvonn@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simonn@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
T 03 426 48 00

TISK
Dravski tisk

NAKLADA
500 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Izid te revije je sofinancirala Javna
agencija za knjigo Republike Slovenije

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
Herman Čater, *Triglavska jezera*, 2004

ISSN 1408-645X

Saška Ocvirk,
urednica pri Celjski
Mohorjevi družbi



Človekovo bistvo je stkano iz
zgodb. Ta nevidna koprena
osmišlja velika, častna ali
nečastna dejanja, ki premikajo
zgodovino, pa tudi vsakdanje razloge, zaradi katerih jutraj
bolj ali manj optimistično zlezemo iz postelje. Prvoseptembrski dan
je kot z rezilom zarezal med poletjem in jesenjo, med počitnicami in
novim šolskim letom, med razpuščenostjo meddobja in resnostjo
nove sezone. Ni naključje, da *Mohornik*, hišni koledar in rokownik
Mohorjeve družbe, prvo stran obrne ravno septembra.

Za nami je čudno poletje. Toplo sonce, dopustniško odkrivanje
neznanih kotičkov domovine in sproščena druženja v naravi so se
na trenutke zdeli kot slabo delujoča kulisa zatišja pred nevihto.
Kljub temu smo v novo šolsko leto vstopili z odločeno zagnanostjo,
da ga izpeljemo kar najbolj normalno. Pa čeprav z eno nogo ves čas
na pragu spletnih učilnic in digitalnih konferenčnih sob. Ampak
šola je skozi zgodovino prestala še dosti hujše pretese. O časih, ko
je korak čez šolski prag sprožal temeljni eksistencialni strah, ko je
bila na preizkušnjo postavljena trdnost človekove identitete in se
je sistem zaletaval v osnovno človekovo hrepenenje po osmišljanju
svojega bivanja, beremo tudi v tokratni številki *Zvona*. V njej prvič
vabimo tudi na agoro. Ker je različna prepričanja, raznolika znanja
in védenja tu in tam dobro soočiti v konstruktivni in spoštljivi iz-
menjavi mnenj in stališč.

Ne glede na osebnostno, družinsko in šolsko popotnico v svoji
malhi pa vsak človek v nekem trenutku ostane sam. Sam se mora
odločiti, ali je vredno premakniti kamen na že znani cesti ali iskati
priložnosti za obzorji znanega sveta. Tudi svet kulture, še posebej
tako imenovane uprizoritvene umetnosti, je v teh časih postavljen
pred izziv posebne vrste. Je gledališče brez občinstva še gledališče?
Je navdušen odziv 50 gledalcev vreden enako kot aplavz 500-gla-
ve množice? V finančnem smislu gotovo ne. A kot pravi filmski
ustvarjalec David Sipoš, neumno bi bilo jokati nad izgubljenimi
priložnostmi, ki jih morda nikoli nismo in ne bomo zares imeli. Na
drugi strani pa iznajdljiv, prilagodljiv, ustvarjalen človeški duh na
vsakem koraku najde nešteto možnosti. Največja zmagoslavja obi-
čajno porodijo prav tiste, od katerih bi to najmanj pričakovali.

Film, glasba, beseda v tisoč in eni podobi ... Včasih so kot
šestpasovne avtoceste, včasih kot razpoke v trdnem zidu. Vedno
pa so živa voda, ki prenaša zgodbe. In iz zгодb je stkano človekovo
bistvo. Glejmo jih, poslušajmo in berimo jih. Predvsem pa jih na tak
ali drugačen način pripovedujmo. O tem, da slika včasih pove več
kot tisoč besed, pa priča tudi tokratna naslovnica Hermana Čatra.

Dr. Robert Simonišek

Mesto poezije

Neodtujljivost poezije izhaja iz človekove potrebe po zavetju in izražanju lastne individualnosti. Njen neobstoj je primerljiv z izbrisom gozda z zemeljske oble kot opustošenja enega najvitalnejših organizmov. Človeški duh, kakor se nam prikazuje skozi pisave od starih civilizacij do danes, bi ostal brez krošenj in senc, ki plovejo proti oblakom, brez tega, kar podarja zrak in kar maje opisana čustva, razpoloženja in misli. Poezija je kardinalni način izrekanja in je v njeni naravi, da sili na vrhove, ki jih druge literarne zvrsti ne morejo preplezati. Preseganje ostaja njena imanentna naravnost tudi v sodobnem svetu, seveda na svojstven, problematičen način.



Enaindvajseto stoletje se prikazuje kot čas številnih novitet in nepričakovanih sprememb. V marsičem je sorodno zgodnjemu 20. stoletju, ko se je poezija izvila iz tradicionalnih oblik, spogledujoča se s preteklostjo ali v strogem zanikanju starih praks, v naslonu na znanost, mysticizem ipd. Moderna poezija je postala heterogena in njeni presojevalci so se znašli brez enotnih kriterijev, kaj je in kaj ni. Ta nesigurnost se predvsem v strokovnih krogih nadaljuje na nek način še danes in je v našem prostoru deloma posledica demokratičnih procesov. Kot izpričuje zgodovina, dopuščanje raznolikih poetik znotraj naroda ni neka povsem samoumevna vrednota. Družba, v kateri ima avtor svobodo izrekanja, je vsaj na videz zrelejša, poezija pa je tu kot eden od indikatorjev njene uravnoteženosti, čilosti, a tudi manj svetlih plati, izraženih skozi določene tematike, misli in razpoloženja.

Eden od najočitnejših skupnih fenomenov sodobnega časa je kompleksnost. Morda si kdo želi prebirati enostavnejšo poezijo, ker potrebuje oddih od zbanaliziranega sveta in ker kljub napredku, visokemu mnenju o sebi in idealom živimo v obdobju še večje notranje razkosanosti kot pred stoletjem. Obkrožajo nas pravila, tehnološki pripomočki in vsesplošna razpoložljivost materialnih in drugih dobrin. Očitna je segregacija na manjše skupine, razpršenost interesnih skupin, kar vpliva na pisave različnih izhodišč in stremljenj. Ob vedno večji impulzivnosti, kopičenju informacij in preusmerjanju pozornosti na virtualno sta na preizkušnji pozornost in koncentracija duha. Dostopnost in marsikdaj ležernost pri prevzemanju mnenj ne bi smeli zahtevati poenostavljene poezije, ob kateri bi lažje zaprli oko in v enem stavku izrazili pomen neke pesmi, knjige, niti v času, ko je virus uveljavil svojo retoriko.

Kompleksnost sodobne poezije, ki izhaja tako iz zunanjih dejavnikov kot subjektivnih pogledov ter občutenj, pomeni preizkušnjo, da dopustimo izrekati resnico posamezniku, da si ne zatiskamo oči pred težkimi in razvejanimi čustvi ter kritičnim mišljenjem. V novi dobi smemo upati, da bo poezija že ob vsej svoji heterogenosti našla tudi nove izraze, ki bodo primerni

konkretnemu človeku. Če ne bodo samo posledica nekih trendov, modnih smernic in neadekvatnih parol o poeziji, temveč individualnega notranjega pretresa, ki se materializira skozi pisavo, bodo nekoč dobili svojo težo tudi v širši publiki. Tako kompleksna poezija zmora še zmeraj razvneti bralca, ohranjati ravnotežje med tišino in hrupom, med sanjami in resničnostjo ter drugimi skrajnostmi.

Poezija od nekdaj artikulira svetove v oblakih, a hkrati izhaja iz tuzemskih potreb in jih reflektira. Ni znanost, ne filozofija, ne religija, ne ogoleda vsakdanjost, vendar lahko združuje raznotere prvine in si izposoja z vseh področij, ne da bi ji kdo zameril. Znanost teži h končnim odgovorom na podlagi eksperimentov in logičnega sklepanja. Objekt svojega preučevanja poenostavi v skladu s svojimi mejami, s čimer marsikdaj zvede bistvo pojavov oziroma človeka na preprosto formulo. Filozofija, ne glede na dandanašnjo razvejanost, se osredotoča na teorijo, ideje in koncepcije, ki jih osmišlja z ustrezno argumentacijo. Religija ima vnaprej postavljen ontološki in moralni okvir, v katerem se posameznik orientira v razmerju do boga in drugega.

V primerjavi z zgornjim je prostor poezije brezmejen. V horizontalnem, družbenem in vertikalnem, transcendentalnem kontekstu zavzema nekakšno metapozicijo. Lahko se opira na notranje psihološke mehanizme, zunanost in imaginarne vidike. Resnična poezija najde situaciji najbolj primeren izraz in se oddaljuje od konvencij in apodiktčnih predstav. Bolj od drugih sistemov vedenja in prepričanj se lahko opira na individualno izkušnjo, raziskuje, se poigrava ipd. Kljub navzven različnim poetikam je ta izkušnja zmeraj preplet fizičnega, čustvenega, duhovnega, simbolnega in presežnega. Pesništvo ni nujno razumljivo bralcu, po drugi strani pa ga spravlja v začudenje, osuplost ali kako drugače spodmika tla njegove logike, predstav in predsodkov.

Branje je bržkone eksistencialno kontemplativna in hkrati čustveno ter umsko raziskovalna usmerjenost duha. Razlikuje se od izkušnje v kateri koli drugi umetnosti, kjer smo neposredneje usmerjeni na barve, zvoke, gibe ipd. Golo čutno zaznavanje sugerira določeno predstavo in emocije, medtem ko pri branju tečejo simultane relacije med partikularnim in univerzalnim, zunanjim in notranjim, različnimi časovnimi sekvencami, razpetostjo spomina in vizijo prihodnosti. Bralec, ki ima svoje resnično življenje, se spušča v drugačno ozvezdje prepletenih pomenov, podob in ritma. Branje je drugače stimulativno kot denimo dožemanje likovnih del ali poslušanje glasbe, dopušča več odprtega prostora abstraktnemu mišljenju, asociacijam in domišljiji. Ni zgolj razbiranje podob, oblik in smisla, temveč dialog z avtorjem in nenazadnje s sabo.

Sodobni čas implicira vse intenzivnejše razumevanje sveta skozi bralno percepcijo. V dobi številnih medijev smo prisiljeni prebirati tudi vsebinsko in estetsko osiromašene tekste v obliki novic, razlag ali navodil, od katerih nas mnogi pozivajo k strinjanju. Na nasprotni strani se istočasno rojeva potreba po besedilih, ki ne zapovedujejo, ne obljublajo, ne sugerirajo, kaj je bolj resnično in kaj manj, kje je meja med dobrim in zlim. Bolj kot kdaj koli prej človek potrebuje vrste izrazov, ki mu ne projicirajo zgolj

epikurejskih podob ali po lokalnih ali globalnih kriterijih ukrojene slike sveta oziroma družbe. Sodobna slovenska literatura je v tem pogledu pomembna, ker registrira, vsaj v idealnem pomenu, tiste teme, ki so bodisi zastrte bodisi značilne za dandanašnje ozračje. Koncentrat tega je v poeziji največji, a tudi najbolj zakrit. Kot bralci, obremenjeni s prejšnjimi predstavami o poeziji, ji bomo storili največjo uslugo, če jo bomo sposobni razumeti skozi individuum in zunaj tipologij, konvencionalnih družbenih razlik in delitev, medtem ko bomo podrobne analize prepustili stroki.

Jezik se od nekdaj izraža skozi različne registre in literatura ostaja njegov najfinejši. Skozi zgodovino slovenske poezije so zajeti polifonija čustev, misli, razpoloženj, idej, sugestij premišljujočih in angažiranih osebnosti. Navkljub literarnozgodovinskim poenostavitvam imamo v vsaki dobi opraviti z izjemno različnimi individuumi in ambivalentnimi izkušnjami v različnih miljejih in s pretresljivimi zgodbami posameznikov v konkretnih zgodovinskih situacijah, marsikdaj konfliktnih. Iz preteklih stvaritev je možno sklepati, da je poezija eden od najpristnejših načinov izražanja človekovega bistva in njegovega stika z bivajočim ter transcendentnim.

Slovenska kulturna politika sodobne pesnike sistemsko podpira v okviru samozaposlitvenih poklicev, kar je logična posledica majhnosti trga in pomena, ki ga ima književnost za naš jezik, od nekdaj obkrožen in včasih že kar ogrožen z večjimi. Status pesnika oziroma književnika sam po sebi ne zagotavlja vrhunske poezije, po drugi strani pa so kriteriji za vrhunskost težko določljivi. Poezija se umešča med ljudi skozi sistem uradnikov, tiskarn, medijev, kritikov ipd. Nov čas prinaša nove izzive in dileme. Količina izdanih pesniških knjig ni več garant kakovostne poezije, kot število kulturnih dogodkov ni garant kulturne omike nekega naroda. Ob vedno večji kompleksnosti odnosov in hiperprodukciji bi bilo nemara smiselno redefinirati pesnikov položaj v mreži relacij, ki tečejo od založb do bralca.

Smiselno se je vprašati, zakaj Slovenci ob povzdigovanju poezije in dejstvu, da se z njo ukvarja in jo piše ogromno posameznikov zunaj urejenega sistema kulture, nimamo večjega zaupanja v osebnosti. Imamo trden sistem pravil in vizij, ki poganja knjižno produkcijo in poezijo na spletu, stik med avtorjem in bralcem pa se ne zdi pretirano aktiven. Kot majhen narod bi morda lahko shajali z manj člani in statuti ter se bolj zanesli drug na drugega. Nenazadnje, poezijo je možno razumeti tudi skozi življenje in mišljenje ustvarjalca. Njegovo pričevanje je edinstvena in kontinuirana avtentična izkušnja, iz katere sveti poezija.

V neki idealizirani podobi je pesnik sredi nove dobe še zmeraj občutljiv medij, ki v zunanjih pojavih in med ljudmi zazna nevidno energijo, povezuje oddaljene pokrajine, registrira čarovnijo v odčaranem svetu. Paradoksalnost njegove eksistence je v tem, da združuje in presega nasprotja časa, med katerimi je razpet. V mislih imam poezijo, ki nas premakne, v kateri se življenjska energija transformira v neko novo obliko, o kateri kot bralci ne razpravljamo na analitičen način, ampak jo začutimo in ponotranjimo. Pristna poezija bo zmeraj sposobna priklicati to magijo.

Dr. Reginald Vospernik

Nekaj spominov z orumenelih urednikovih listov na Celovski Zvon

Izkušnje in spomini v zvezi z urejanjem Celovškega Zvona – zanje me naproša uredništvo aktualnega Zvona – so kajpada nezanesejlivi arhivarji literarne avanture, ki se je je lotila skupina koroško-slovenskih razumnikov v izbrani družbi predstavnikov slovenske sredine, njenih robov in diaspore po svetu. Sprožilni vzgib, ki je med drugimi dejavniki stal ob zibeli zamisli o lastni reviji, je dal po našem prepričanju Josip Stritar na Dunaji 14. decembra 1869 s pričetkom izdajanja lepoznavskega lista Zvon, ki ga je med letoma 1881 in 1941 nasledil Ljubljanski zvon. Tako sta skozi naslednja desetletja vtisnila sprva Dunajski Zvon, zatem pa Ljubljanski zvon slovenskemu revijalnemu tisku svoj nezamenljivi in dolgotrajni pečat.

Ko smo se, peščica pobudnikov, jeseni leta 1983, po večmesečnem, dostikrat tudi kontroverznem razpravljanju v Celovcu, Ljubljani, Trstu in še kje, odločili za izdajanje lastne revije, smo imeli pred očmi tudi večstoletni razvoj med Stritarjevim svetovljanskim revijalnim nastopom na Dunaju in verskim izročilom na Koroškem spočete literarne tradicije, simbolizirane v *Celovškem oz. Rateškem rokopisu*.

Že leto poprej, tako se spominja Vinko Ošlak, eden izmed pobudnikov, je pogovor med njim, Francem Kattinigom, tedaj urednikom Celovške Mohorjeve, in Dušanom Nendlom, v Nemčiji živečim razumnikom, stekel o potrebi in zasnovi lastne revije v celovski kavarni Kosta ob poslopju Mohorjeve.

Po daljših pripravah in razmisleku smo se odločili za ime *Celovski Zvon*. Trudil naj bi se izmeriti s krščanskega gledišča geografsko in duhovno daljo in globino naše biti na Koroškem, v Sloveniji, v zamejstvu in v svetu, povzamem smoter našega početja kot tedaj z uredništvom poverjeni glavni urednik v prvi številki 17. julija 1983. Najstarejša slovenska založba, Mohorjeva družba, je bila pripravljena, da nam ponudi založniško streho. Začetek izhajanja revije je z znatno finančno dotacijo omogočil Jožko Hutter, upokojeni profesor slovenščine in zgodovine na Gimnaziji za Slovence v Celovcu.

Med sotrudniki je bila od prvega trenutka tudi že nekaj let pokojna profesorica Marija Spieler.

Tega, da bo sledilo prvi številki *Celovškega Zvona* še 56 naslednjih, ki smo jih izdajali v rednih presledkih, štirikrat letno, vse do leta 1998, nihče izmed nas, ki smo bili – zlasti Korošci – seznanjeni s kratkotrajnostjo slovenskega revijalnega napreznja, ni mogel slutiti. V pogledu nazaj na prehojeno pot, ki se je pričela v sicer ne več svinčenih, vseeno pa še vedno kulturno-politično represivnih razmerah, se čudim našemu pogumu, da smo vztrajali.

V živem spominu mi je še način, kako smo prve izvide revije jeseni 1983 dejansko ilegalno, kakor nekoč Jurij Dalmatin knjige v sodih, tihotapili v prtljažniku

osebnega avtomobila v tedaj še Socialistična republika Slovenijo. Janku Merkaču, nemu naših najzvestejših sodelavcev, še danes odmeva v ušesih, kadar se pogovarja o tem, pikra pripomba obmejnega miličnika na ljubljanskem mejnem prehodu ob neki kasnejši priložnosti: »Ali vam ni znano, da je treba tisk in orožje ob vstopu v državo prijaviti?« Kakšna skurilna, morda pa le tudi logična kombinacija Gutenbergove iznajdbe in Nobelovega razstreliva v časih tedanjega sicer že rahljajočega se enoumja. Pa smo vseeno iskali in našli poti, da je revija že pri prvi zelo odmevni predstavitvi na sedežu Društva slovenskih pisateljev ob ljubljanski Operi prišla v javnost in med bralce. V naslednjih dneh pa je sledila še predstavitev v Trstu. V tej zvezi naj omenim tedanjega republiškega sekretarja za kulturo Matjaža Kmecla, ki je tudi sam odmeven literat in ki je le z neko simpatijo spremljal naša prizadevanja. Njegov naslednik na ministrstvu za kulturo v samostojni Sloveniji je bil pokojni urednik Andrej Capuder, poleg tudi že pokojnega Alojza Rebule – slednji je sodeloval s svojim Dnevnikom in kot član uredništva vseskozi kot avtor in uredniški sodelavnik od 1. do 57. številke. Bojan Štih, ki je omogočil predstavitev revije v ljubljanskem Društvu slovenskih pisateljev, je napisal za prvo številko pomenljiv uvodnik z naslovom *Kultura in kontinuiteta*, v katerem je izrazil navdušenje ob odlični novici o načrtovani reviji, ki se pripravlja.

Vinko Ošlak je bil tajnik in poslevoedeči urednik revije in je nekaj let kasneje, ko sem odložil funkcijo glavnega urednika, prevzel tudi glavno urednikovanje revije, seveda pa je bil že vsa leta poprej nekak *spiritus rector* ob revijinem nastanku in razcvetu.

Kajpada mi ostajajo v spominu tudi dostikrat utrujajoči napor, da bi v tedaj še dokaj gluhi lozi koroške (ne)odmevnosti odstirali pot do naročnikov in bralcev. Prvotno *Mladje*, ki je od leta 1960 oralo ledino novi nedomačijski, kritični literarni besedi, je s pogrebno črno številko 1981, ki jo je izdal glavni motor mladjevskega gibanja, razočarani Florjan Lipuš, kasneje, mnogo kasneje dobitnik *velike avstrijske državne nagrade*, zapustilo občutno vrzel.

Naš načrt za revijo je le deloma uspel, kajti tudi katoliški intelektualci, med njimi tudi vidni duhovniki, morda celo kak odbornik Mohorjeve družbe, niso vedeli kaj prida početi z našim vseslovenskim pristopom. Morda nekateri bralci res niso bili zreli za zahtevnejša lotevanja vprašanj, ki jih je odpiral *Celovški Zvon* na raznih področjih.

Vplivi kritične misli v knjigah in revijalnem tisku niso natančno merljivi, kakor ni bilo mogoče natančno izmeriti vpliva *Revije 57*, revije *Prostor in čas* ali *Nove revije*, zlasti znamenite 57. številke, ki spada med temelje slovenske državne samostojnosti.

Med začasnimi sodelavci *Celovškega Zvona* je bil tudi France Bučar, avtor slovenske ustave in prvi predsednik slovenskega parlamenta.

Tako je verjetno v procesu slovenskega osamosvajanja in osvobajanja lahko tudi *Celovški Zvon* prispeval kak mozaični kamenček.

Souredništvo in bero sodelavcev sta bogatili tudi imeni Anton Stres, kasnejši mariborski in ljubljanski nadškof, ter kasnejši kanadski nadškof in nato kardinal Alojzij Ambrožič.

Po marcu leta 1998, potem ko je izšla 57. in zadnja številka *Celovškega Zvona* pod dotlej aktivno uredniško ekipo, je, docela v Štihovem smislu o *Kulturi in kontinuiteti*, nadaljevala tradicijo Stritarjevega *Zvona*, torej najstarejše slovenske revije za literaturo, kulturo in družbo Celjska Mohorjeva družba z *Zvonom*.

Uspeh in neuspeh

Urejanje štirih letnikov Zvona mi je ostalo v prijetnem, a na koncu ne ravno v dobrem spominu. Ne vem več natančno, kdo mi je prvi zastavil vprašanje, ali bi hotel biti urednik revije, naslednice Celovškega Zvona, ki ga je od 1984 do 1998 izdajala Mohorjeva družba v Celovcu – pobuda je, kot se mi zdi, prišla iz krogov te založbe pa tudi iz celjske in goriške Mohorjeve ter Družine, ki so sofinancirale novo glasilo. Sicer z dotedanjim urednikovanjem (Delo, Jutranjik, Slovenec) nisem imel najboljših izkušenj – a glede na vsebinsko usmeritev novega medija se mi je zdelo, da je vredno poskusiti. Prinašal naj bi branje, izhajajoče iz koncepta Celovškega Zvona, ki se je kratko glasil: revija »je na krščanskem pogledu na svet in kulturni enotnosti vseh Slovencev osnovana publikacija skupine slovenskih kristjanov in vseh, ki so pripravljeni na pogovor z njimi«. Revij s takšno usmeritvijo v Sloveniji takrat ni bilo – torej je ponudbo kazalo sprejeti, saj ta vseslovenski prostor potrebuje glasilo, ki bo govorilo o njegovem kulturnem bogastvu in problemih.

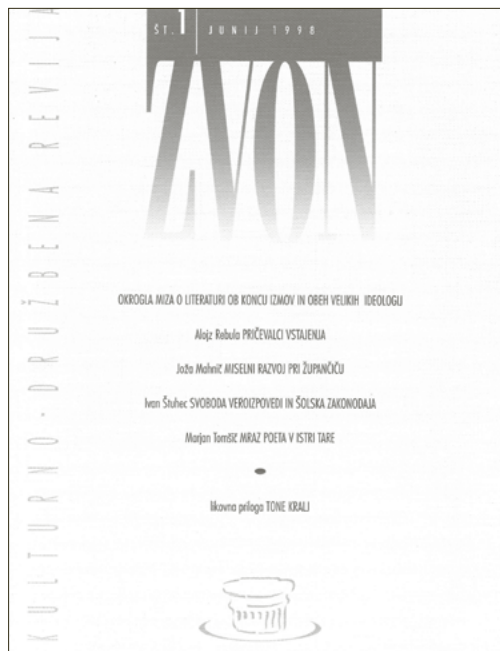
Začelo se je obetavno. Mohorjeva družba v Celovcu kot izdajateljica in druge tri sofinancerke so se strinjale z imenom revije *Zvon* pa tudi s sestavo novega uredniškega odbora – oboje sem oblikoval po pogovorih z njimi in nato s soglasjem različnih avtorjev, predvsem mlajših, a tudi na primer z Zorkom Simčičem. Vse štiri založbe so sklenile – s čimer sem se strinjal –, da bodo letno izšle štiri številke (kot je od leta 1984 izhajal *Celovski Zvon*), z možnostjo (za katero sem se zavzemal), da se v prihodnosti to število poveča. Uredniški prostor je bil v stavbi celovške Mohorjeve na Poljanski cesti 97 v Ljubljani. Prva številka *Zvona* je izšla junija 1998, nekaj mesecev po tem, ko je izšel zadnji *Celovski Zvon* (št. 57).

Temeljno idejno usmeritev je prenovljena revija upoštevala, seveda pa jo tudi nadgrajevala, saj smo širili njen obseg z vsebino, kot so jo narekovale aktualne teme na kulturnem, filozofskem, političnem, cerkvenem, nacionalnem, izobraževalnem, medijskem in drugih področjih na Slovenskem. Poleg starejših piscev so se v veliki meri uspešno uveljavljali tudi mlajši: večinoma so bili seveda iz Slovenije, toda tudi iz zamejstva in izseljenstva. V prvi številki smo začeli s pogovorom za okroglo mizo o temi *Po koncu -izmov in usodnih ideologij*. Sodelovali so France Pibernik, Andrej Capuder in Jani Virk. Govorili smo o koncu nekega določenega literarnega modernizma in totalitarnih ideologij ter nakazovanju ali iskanju »nove dobe« – s tematizacijo presežnega, duhovnosti, recimo tudi religioznega romana.

S prakso »okroglih miz« nismo nadaljevali, toda delovno smo ostali v opustošenem prostoru konca »-izmov in usodnih ideologij«. V izvirnih, a tudi prevedenih esejih, filozofskih razmišljanjih, intervjujih idr. smo skušali analizirati stanje neke vede, vsebine knjige ali političnega toka, jih ovrednotiti in bralcu predstaviti njihovo celovito podobo. Uvodoma smo objavljali kritične komentarje o tedanji politiki, pisali pa so jih mlajši in starejši

avtorji; v umetniški sferi je dobila priložnost vrhunska poezija, ki so jo večinski mediji zaradi nazorske drugačnosti v glavnem zanemarjali; v vseh štirih letnikih so bila v ospredju imena Andrej Capuder, Brane Senegačnik, France Pibernik, Ciril Bergles, Rade Krstić, Jurij Paljk in še kdo. V vsaki številki je bil objavljen kak tuji avtor s tekstom v prevodu uveljavljenega prevajalca (iz poljščine npr. Katarina Šalamun Biedrzycka). **Zdaj mislim, da je pri literaturi, a tudi slikarstvu ter analizah ideologije starega režima in sodobnem pojmovanju kulture Zvon igral važno, neredko inovativno vlogo, saj je zapiral vrzel, ki**

so jo uprizarjala glasila tranzicijske levice. Pri tem naj ob omenjenih imenih spomnim še na druga: slikarja Marijana Tršarja z vrsto razmišljanj »ob paleti« in slikarko Veselko Šorli Puc z občutenimi razpravami o slikarstvu, zlasti vitrajih, dalje na področju filozofije Jožeta Hlebša, Vinka Ošlaka, Andreja Capudra z aktualnimi razpravami – s poglobljenimi političnimi esei so sodelovali Viki Blažič, Igor Senčar, Ivan Puc, neredko tudi avtorji iz tujine, za koga pa je nemara »zanimivo«, da je v tistem času Slovenijo »tranzicijske levice« kritično observiral Janez Markeš, v duhu sprave in krščanskih načel pa je o odnosu oblasti do izobraževanja in morale pisal Janez Juhant. Objavljali smo vrsto prevodov tudi s področja duhovnih ved in narodnostne problematike, poročali o najvažnejših novih knjigah s temami in nazorsko usmeritvijo, ki jo je revija še posebej gojila. In nazadnje – v reviji so svoje mesto našli tudi duhoviti epigrami (Brane Senegačnik) ... Skratka, zajemali smo iz vsega slovenskega prostora, ponujali bralcem drugačno umetnost in mišljenje o njej, z refleksijami osvetljevali zgodovino in delo tranzicijske levice z vidika, ki išče globljo resnico in trajnejšo perspektivo svobodne družbe. Ker je revija po prvem letniku izhajala vsak drugi mesec, tj. šestkrat letno, se je pogosto odzivala na to ali ono vprašanje javnega značaja. To sem ugotavljal po tretjem letniku, v času naslednjega pa vedel, da smo s sodelavci na ravni, na kateri bi kot javno občilo s svojim profilom lahko sooblikovali javno mnenje ali celo vplivali nanj – a bi zato morali izhajati pogostejše, vsaj enkrat mesečno. To se mi je glede na odločno in krivično prevlado medijev tako imenovane tranzicijske levice zdelo nujno potrebno. Zato sem si prizadeval, da bi izdajatelj omogočili mesečno izhajanje *Zvona* – a moji pogovori z njimi niso bili uspešni. Iz izkušnje sem vedel: glasilo, ki v javni razpravi nima upoštevanega glasu, ne opravlja svoje vloge. Bil sem razočaran; naj pišemo sami sebi? In sem odstopil z uredniškega mesta.



Aleš Jelenko

Tukaj vendar vse leti

Pridi, greva

Ko te primem za roko, me zgolj pogledaš;
rohansko kraljestvo še vedno živi znotraj
njih in bije svoj poslednji boj. Potrebno
bo na pot. Za sabo te vlečem in razkazujem
milne mehurčke, govoreče trobente in
hodeče betonske kipe. Vprašaš me: čemu?
Jaz pa ne vem odgovora, zato grem dalje.
Ko se ustaviva pred stavbo, kjer nihče
ne domuje, me pogledaš in rečeš, da je
svet tukaj drugačen; na češnjah rastejo
rumene, rdeče in modre kravate, jablan
pa sploh ni. Nato vstopiva; po stenah se
cedita mleko in med, marmor in zloščen
les goltata vso plastiko in nepotrebno navlako.
Vse rožice v usnjenih lončkih se odločajo,
ali bi se centralizirali ali decentralizirali;
namreč, pomembni sta zgolj ti dve opciji,
več ne obstaja – mehurčki, trobente in
kipi nimajo vstopa. Brez korenin pač ne gre.
Iz tvojih misli razberem presenečenje,
a ne tisto veselo. Vem, sprašuješ se, *zakaj*
so vsi slepi; Einstein je sicer rekel, da je
domišljija pomembnejša od znanja, a žal
fizike v šoli nihče ni maral. Pridi, greva;
posadim te nazaj v voziček in dam dudo.

Area 51

So stvari res omejene s sposobnostjo razumevanja? Sluh pogosto ni dovolj; določene valovne inštanse se spretno izmikajo kozmosu v ednini. In dišave se z osebno noto zaletavajo v zid, postavljen pred dva vhoda v katedralo. Vseobsegajoči momentum; vidno polje ima svoje omejitve, linije in prizmo, skozi katero tečejo stopljene črne zenice – reka, dana v strugo. Znanstvene dogme nosijo prihodnost, a nastajajo v nas (z začetkom in koncem, z neko sposobnostjo uvida, a brez raztegljivosti kosti in kože). In če se možnosti množijo, naraščajo na potenco, širijo ..., kako je mogoče z gotovostjo trditi, da so rešitve povsem jasne, enostavne? Kako je mogoče famozno spisane nianse jemati resno? Katakomba je enaka, kot je bila pred tisoče leti; merske enote se s časom ne spreminjajo, kvečjemu se potrjujejo, dopolnjujejo, a v esenci ostajajo gradniki zemeljskih razsežnosti. Ni jih mogoče preseliti, odstraniti ali zamenjati. Ni jih mogoče nadgraditi; na glavo posaditi še eno, v srce vgraditi nov motor. Se pa vedno najde zrno graha; Stephen Hawking je razbil mnogo skrinj (v eni izmed njih je našel paralelno, v njej pa *multiverse* – hipotetičen nastavek širine). Če bi iskanje postalo človeška praksa, bi mogoče prizma dobila novo lastnost – večdimenzionalnost.

Nekaj malega o kulturi

Se smatra kot brezdelje. Brezglavo izgubljanje časa, tistega pravega. Obstaja prepričanje, da je tudi njo mogoče kupiti, posiliti, zaslužniti in obesiti ... vsem na očeh. Da je kronično pomanjkanje časa odvzelo tudi njo – gospo v zrelih letih, a še vedno dovolj agilno, subtilno, na trenutke celo perverzno ženičko. Doma ni prostora. Spalnica je polna, otroške sobe še ni, v dnevni pa se ne spi. Je pač odvečen balast, nepotreben dodatek, a z večno željo dajati sebe, v celoti. Izpraznil sem shrambo in jo postavil v kot. Mogoče bi jo moral večkrat spustiti na zrak, da svobodno zadiha, napolni pljuča z gnilobo in odpre oči ..., a si ne upam. Spet bi jo ugrabili in zaprli za rešetke iz kastriranih besed. Tam so stene polne populistične krinke in odseva nežive ostrine mesarskega noža. Trije plusi za pisarno, dva za atletiko eden pa za družino. In za ženičko? Če pride na obisk, sicer ni nič narobe – spodili je ne bomo, a vabila ji pa tudi ne bomo poslali. Zavedanje, da brez nje ne bi bilo traku, škarij, kladiva, pisala in vseh ostalih otrok, ni dovolj. Nikoli ni bilo dovolj. Na tej ruleti vedno zmaga fotografija pravega človeškega obraza.

Mestni trg

Dobro se spomnim vzklikov veselja in
naivnosti. Stopala so drsela po betonu
na poti do destinacije prvakov; v centru
je ponosno stala kockasta baraka z
lesenimi okni in centralno kurjavo,
kamor smo mulci radi zahajali ob
vikendih. Že med potjo sva z njim
srečevala pobegle zapornike,
nimfomanke, pirate, padle angele,
dojenčke, volkove brez zob in
glasilke na nogah. »Veš, želim si
imeti dvostanovanjsko hišo z balkonom,
saj je bližina pomembna,« sem dejal
in opazoval njegove sijoče oči.
Pokimal je in začel teči. Srne, črvi,
martinčki in sloni s krili so se mu
odmikali. Sam pa sem ga poskusil
dohiteti. Ko sva prispela do barake,
sem potisnil usta pod pipo. Po končanih
orgijah sva prestavila v vzvratno prestavo;
nekje ob potočku sem ga izgubil izpred oči.
Ko sem pogledal na levo, je žerjav podiral
veliko hišo z dvema balkonom. Rit sem
posadil na lesene deske in sede zaspal.
Ko sem odprl oči, je pred mano v zraku
lebdel slon. »Arhitektura je čudna reč,«
je rekel in se usedel poleg mene.
Govorila sva o hišah in dojenčkih,
dokler ni mrak povozil Dravinjske doline.

Aleš Jelenko (Celje, 1986) iz Slovenskih Konjic je avtor pesniških zbirk *Kontejner* (2016), *Prvinska govorica* (2017) in *(Ne)obstoje* (2018) ter strokovnih knjig *Spopad z moralo* (2010) in *Vpliv etike na inovativnost in razvoj gospodarstva* (2019). Letos je izšel njegov kratkoprozni prvenec *Zgodbe iz podtalja*. Objavlja v *Literaturi*, *Sodobnosti*, *Apokalipsi*, *Mentorju*, *Zvonu*, *Rasti* ... Je dvakratni finalist *Festivala mlade literature Urška*, finalist *Pesniškega turnirja*, prejemnik *Mentorjevega feferona*, zmagovalec mednarodnega natečaja *Ritratti di poesia* v Rimu in prejemnik *Občinske Prešernove nagrade* v Slovenskih Konjicah. Je idejni vodja literarnega festivala *Spirala* ter urednik istoimenske literarne revije.

Mirjana Šernek

Dotik

Imam vse

Vse imam, a samo sebe
sem pozabila na prepihu.

Stopam po mehki
perzijski preprogi,
a sanje se skrivajo pod njo.

Na odru življenja
je ostal pramen las,
ki zakriva obraz.

Zdi se mi

Pajkova mreža,
spletena iz neskončnih obtožb ali opravičil.
Morda je samo napačen čas,
trenutek nejevolje, utapljanje samoljubja
v trenutno ekspresijo užaljenega ega ...

Ne, jaz že ne.
Kaj je odvisnost od utesnjenosti?
Možnost nasmeha brez posmeha.
Zakaj se poraz meri
z udarci bolečine?

Z besedo si mrcvarimo dušo
in ohromimo telo.
Medsebojni odnosi
postanejo težka zavesa,
obroč, tolmun ...

Potem pa drobna iskrica
s čisto drugega planeta
zopet zažene
ognjeno kolo življenja ...

Zakaj

Tišina je moja zaveznica.
Z menoj potuje na konec sveta,
podira ovire in mi šepeta.

Lažje je z njo.
Vse koticke moje pozna,
najlepša melodija se iz tišine
v nežne strune prelije.

Objame moje nedokončane sanje
in z lokom brezskrbnosti
zaokroži moj nemirni dan.

Dotik

Koža na kožo nemo piše
poezijo neučakanosti ...
Ne, ti rečem,
pa sva že eno.

Dvigajo se meglice
in jutro kliče.
Pohojena misel leži v zraku ...

Postana kava in tvoja preteklost.

Samo to je ostalo v slovo,
razmajan stol
neznanega gospodarja.

Jutro je že
in nit življenja
se naprej razpreda ...

Kompromis

Zapisali so modri:
ne mešaj po kalnem,
ne brcaj v temo,
ne modruj tam,
kjer so vse že povedali.

Ko ti je hudo,
pojdi med živali,
ko si uspešen,
pomagaj drugim,
ko si srečen,
deli to z najbližjimi.

Ko boš vse to znal,
se bo v tebi zbudil velik otrok.

Mirjana Šernek je pesnica in pevka, ki ima srbske korenine, zato piše v slovenščini in srbsčini. V zbirki *Dotik* je tudi nekaj pesmi v njenem maternem jeziku, kar daje zbirki nostalgično slovansko zvočno noto. Pesnica piše spontano o intimi, o stiku s človekom, z naravo, kar bi ne bilo nič posebnega, če njen »pogled« ne bi bil pogled ženske, ki je slepa. To so pesmi z druge strani utesnjenosti in prinašajo v slovensko poezijo »novo barvo«. Pesnica ima posebno sposobnost zaznavanja sveta v prispodobah, ki pa so seveda skromne, saj nima široke pahljače ustreznih primerjav. Kako naj si slep človek predstavlja, da je govor dolg kot štrana, da jo je nekdo ucvril kot zajec, da je stisnil rep med noge – do teh »pripomočkov« se slepi težje dokoplje kot videči.
(Iz spremne besede v zbirki, Ifigenija Simonović)

Richard Berengarten

Pesmi

Prevedla Ifigenija Simonović

V času suše

(šesti cikel)

Čigava hči
bo pozdravila to norost in to klanje?

Bo zdravilka sestra lončarja ali mlinarja,
kmeta ali mesarja ali peka, ki je postal morilec?

Bo zdravilka osirotela hči gozdarja ali vrtnarja
ali gospodarja in maščevalca starih zamer časti?

Bo zdravilka bodoča nevesta svinjskega pastirja ali planšarja,
ki je postal gangster in posiljevalec, ki uživa v umoru?

Gostje

Res, prišli smo se spočit,
prijazno nam dajte
pripomočke za počitek –
sol, kruh, suho sadje, olive –
nekaj mesa, če ga imate,
steklenico domačega vina.
Nič posebnega ne potrebujemo,
ni nam treba ničesar povedati,
nobenih izjav, prijav, izdaj,
samo korita počistite, blazine
prezračite, operite rjuhe,
dajte nam kotiček brez golazni.
Svoje obveznosti imamo,
zaobljube in rituale,
ki jim moramo slediti –
a ne bomo vam delali sitnosti.
Tudi obremenjevali vas ne bomo,
ne bomo se pretirano zahvaljevali,
ne, ne bomo vam vsiljevali spominkov,
ne bomo vam delili blagoslovov,
ne bomo vas spravljali v zadrego.
Zagotavljamo vam, da bomo pospravili,
niti sledu ne bomo pustili za sabo.
Zgodaj zjutraj bomo vstali in odšli.
Videla nas bo senca jutranje zore.
Do poldneva ne boste čutili
najmanjšega valovanja
na skorji svojega spomina.

Napisati pesem po Auschwitzu – odgovor Adornu

Našel bom besede, svoje,
potem, kljub vsemu *in* zato
in ker. *In* govoril bom o tem.

Tvoj poziv, besede
k molku spačijo to,
kar pesmi so in zakaj.

Klicati ljubezen in pravico,
ki izhaja iz v srcu najstarejšega,
najpreprostejšega – iz upanja,

sočutja, poguma, resnice
in upora zoper sejalice smrti.
Kar koli je bil namen, tvoje

besede vabijo barbarstvo,
da izhaja iz ne-govorjenja.
Poraz ni stvar jezika ali v njem,

temveč je vzrok nezaupanja
in kratkovidnosti. Naše delo
je v besedah. Ne izven/z njimi.

Richard Berengarten je pesnik, esejist, prevajalec, kritik, avtor več kot petindvajsetih knjig. Prejel je mnoge nagrade in je član kraljevega sklada za literaturo. Leta 1985 je ustanovil znameniti pesniški festival v Cambridgeu. V osemdesetih letih, vse do razpada Jugoslavije, je precejšen del časa preživel v Beogradu. Leta 2000 je sodeloval na festivalu Vilenica pa tudi na najstarejšem pesniškem festivalu Struga v Makedoniji. Prevedel je precej avtorjev z območja nekdanje Jugoslavije.

Slovenski center PEN je izdal njegovo zbirko v treh jezikih z naslovom *Ob jezeru*. Berengarten v svojem delu izraža solidarnost in razumevanje do ljudstev in seveda do posameznikov, ki so bili in so še žrtve zgodovinsko pogojenega preganjanja po svetu. Melos poezije Balkana je močno prisoten v njegovi poeziji, tematsko pa izhaja tudi iz mitov, zgodb in zgodovine vzhodnoevropskega območja.

Andrej Arko

Razpad

Kot novopečeni član Evropskega združenja za transfuzijsko medicino in presaditev mozga sem se marca 2019 v Frankfurtu prvikrat udeležil sicer že petinštiridesetega letnega srečanja zdravnikov in višjih medicinskih sester s področja hematologije. Kongres je potekal v veliki in zračni koncertni dvorani Frankfurtškega sejma sredi samega poslovnega in finančnega srca tega mesta na Majni.

Ker sem bil novinec, nisem nastopil s samostojnim predavanjem in prikazi, sem se pa oglasil k razpravi o presajanju matičnih celic in najnovejših dognanjih pri celičnem zdravljenju rakavih tvorbo, kar je ožje področje mojega strokovnega delovanja. S svojo navzočnostjo na kongresu sem bil kar zadovoljen v prepričanju, da je bilo moje tridnevno bivanje v največjem hessenskem mestu kar najbolj izkoriščeno in presenetljivo uporabno za moje nadaljnje delo.

Toda v Frankfurtu me je takrat premaknilo še eno doživetje. Ob koncu kongresa je tedanji predsednik našega Združenja skupaj z županom Goethejevega mesta priredil slovesen sprejem za vse udeležence.

V nekem trenutku, ko sem ravno razpravljal z irskim kolegom, zdravnikom za krvne bolezni, so temu staremu profesorju, ko se je sklonil nad najbližjo mizico, da bi si izbral prigrizek, nenadoma zdrknila z nosa očala. Ker sem mu jih hipoma vljudno prestregel, da ne bi cmoknila med prigrizke in prelive na mizi, sem hkrati s komolcem dregnil v natakara, ki se je ob meni približeval s košarico sadja. Pri tem se mu je nekaj mandarin raztreslo in skotalilo po tleh. Zdelo se mi je, da mu jih moram ob opravičilu tudi pomagati pobirati, čeprav se je seveda branil. Ob tem mu je, ko sva se hkrati sklonila, pred očmi zabingljala moja tablica, ki smo jih imeli obešene na traku okoli vratu.

»Sie sind ... Bartol?«¹ je še napol čepe vprašal plaho, s pritajenim zanimanjem.

»Bartol,« sem samodejno pokazal na priponko.

Ko so bile vse mandarine dodane k preostalim v košarico, se je mladi natakara zravnal in ojunačil:

»Ich bin auch Bartol!«²

Ker se je irski sogovornik med tem posvetil svojemu krožniku, hkrati pa me je zamikalo novo nenadno srečanje, sem se kratko posvetil soimenjaku.

»Sie kommen aus Slowenien ...«³ je dodatno prebral na moji ploščici. »Auch mein Vater war in Slowenien geboren.«⁴

Glej ga, sem si rekel, povsod smo Slovenci. Pomignil sem Ircu, da sem srečal rojaka.

»Also, warum sprechen sie nicht slowenisch?«⁵

¹ »Vi ste ... Bartol?«

² »Jaz sem tudi Bartol!«

³ »Vi ste iz Slovenije ...«

⁴ »Tudi moj oče se je rodil v Sloveniji.«

⁵ »Zakaj pa ne govorite slovensko?«

»Ich⁶ slovensko ... malo ...«

»Aber, Sie verstehen doch slowenisch?«⁷

»Ja, ja, ganz gut,⁸ še kar.«

»Od kod pa je vaš oče?«

»Mein Vater ... Zerknitz ...«⁹

»Je živel v Cerknici?«

»Nein, nein, er kommt aus einem Dorf ... Gori ... Griva, Mala Griva ... Ich war schon einpaar mal da.«¹⁰

»Mala Griva! Moj rod izvira iz Male Grive. Tja sem hodil na počitnice.«

»Wirklich, ja? Dann kennen Sie vielleicht auch meinen Vater?«¹¹

»In kako mu je ime?«

»Er heisst Franz. Franz, ja.«¹²

»In je imel še brata Ivana?«

»Ja, genau. Und Sie kennen beide?«¹³

»Seveda. Ampak nismo v sorodu. Vem, da je Ivan že pokojni. Z vašim očetom Francetom, ki je nekako mojih let, pa sva bila med počitnicami zelo veliko skupaj. Imel je navado komu izmed nas fantov skrivoma spustiti za ovratnik kak suh zajčji iztrebek. Potem smo se malo pomikastili. A ko sem bil študent, sem bolj malo hodil k svojemu stricu na Malo Grivo. Tako sem izgubil sled za vašim očetom. Ampak vaš dom se podira, to veste, če ste bili, kot pravite, že tam. – Ste me kaj razumeli?«

»Bil student ...«¹⁴

»Vašega očeta nisem videl več kot trideset let.«

»Ich möchte Ihnen seine Adresse geben. Wahrscheinlich werden Sie ihn zu Hause finden.«¹⁵

Nenavadno ljubeznivi mladi mož se je naglo obrnil in mi kmalu prinesel listek s čitljivo izpisanim naslovom. To me je presenetilo, zganil me je klic mladosti, a postrežniku vseeno nisem mogel zagotoviti, da bom utegnil obiskati njegovega očeta.

Premišljal sem, kakšne možnosti imam, da obiščem vrstnika iz mladih dni. Do večernega leta bi bilo to sicer izvedljivo. Ali pa bi bilo tudi Bračevemu Francetu ljubo, da ga obišče njegov mladostni znanec, mestni škric, kakor se mi je pred desetletji prerad posmehoval. Toda ali se me sploh še spominja? Človeku, ki se je zapisal tujini, lahko obisk iz domovine zdrami srce, lahko pa ga pušča v megleni nejasnosti polpozabe. Kakor koli, domotožnost je vendarle nikoli pretrgana nit, naj bo še tako tanka, a je nemalokrat tudi težka veriga, ki lahko po malem bolešno porožljava vse do izseljenčevega poslednjega diha.

⁶ »Jaz

⁷ »A slovensko pa razumete?«

⁸ »Da, da, kar dobro,

⁹ »Moj oče ... Cerknica ...«

¹⁰ »Ne, ne, on je iz vasi ... Gori ... Griva, Mala Griva ... Enkrat sem že bil tam.«

¹¹ »A res? Potem pa morda poznate mojega očeta?«

¹² »Franc mu je ime. Franc, da

¹³ »Da, točno. In poznate oba?«

¹⁴ študent ...«

¹⁵ »Lahko vam dam njegov naslov. Po vsej verjetnosti ga boste našli doma.«

France Bartol je živel v okrožju Niederrad. To je bila smer proti letališču, kar mi je dokončno pretehtalo odločitev, da ga obiščem. Človek se spremeni po toliko letih in dvignjeni prst zadrege me je v taksiju vseskozi opozarjal, da utegnem biti nespoznan, nezaželen. Konec koncev sva se nekoč med sabo pretepal. V zavest spomina mi je kanila kaplja Francetove črne krvi, ko sem ga z zadnjimi močmi sunil v nos, ob tem ko me je podrl na tla.

Bival je v pritličju velike zgradbe, ki ni razodevala kakih posebnih arhitektovih prizadevanj. Takoj, ko sem pozvonil, so se odprla vrata in pred mano je stal nevelik droban možiček z očali, oblečen v žolto srajco in odpet telovnik. Bil je obveščen, da pridem, zato je dajal vtis, da se mu je zdelo naravno, ker sem ga obiskal. Dovolj sem bil prostodušen, da sem pričakoval kak, četudi zaigran smehljaj.

Franceta nikoli ne bi prepoznal!

»A tu živiš?« sem zinil tjavendan ob zmedenosti nad srečanjem, ko nisem mogel doumeti, da me je on tako samoumevno molče vodil v notranjost stanovanja, kakor da bi bil že ničkolikokrat pri njem. Ko sem stopal za njim po hodniku, sem skozi priprta vrata ene od sob bežno zagledal nekoga na vozičku. Zazdelo se mi je, da je bila ženska. V stanovanju je visela tišina.

»Prijaznega sina imaš ...«

»Ah, kaj! On je na ono stran ...«

»Daj, no, ne sodi ga! Zelo v redu fant je. Simpatičen, odziven, ustrežljiv.«

»Kaj pa ti veš?! In ... kako je zdaj s tabo tam v Sloveniji? Hodiš na Malo Grivo?«

»Ja. Če se spomniš, moj stric ni imel otrok, pa sem od svojega brata in sester odkupil dom, od koder izvira naš rod. Domačija jih ni zanimala, pa sem jih izplačal. Posestvo, razen dveh njiv in gozdiča ob eni, je vzela že občina, ko sta bila stric in teta v domu starejših. Zdaj pa rad zahajam na Malo Grivo gledat svojo nekdanjo mladost. Samo kaj, ko tam ni več skoraj nikogar od mojih vrstnikov.«

»Hm. Seveda, ti si mesten, ti paše sprememba na kmetih. Živel pa gotovo ne bi tam za stalno tako kot redko kdo še. In kaj sploh počneš, s čim se ukvarjaš?«

»Pah, družina, služba, čebele ... pa gre življenje naprej. In ti? Boš kmalu v penziji?«

»Sem v invalidski. Pa mi je ne bi dali, čeprav imam hudo naduho; lej, tale vpihovalnik imam zmeraj pri sebi, ampak imam ženo invalidko in skrbim zanjo.«

»Invalidko?«

»Skleroza multipleks. Je v rodu,« si je spravil vpihovalnik nazaj v žep.

»Ojej! Še dobro, da nista sama.«

»Sin ne živi tu. Ga ne maram.«

»Kakšen si! Namesto da bi bil vesel, ker ga imaš. Ampak slovensko pa skoraj ne govori ...«

»Ni njegova materinščina. Moja žena je Portugalka. Pa daj, že enkrat povej, no, kaj počneš, s čim si služiš kruh? Saj še nisi v penziji.«

»Ja, dohtar sem.«

»Pa saj to mi je že sporočil sin. Ampak s čim se ukvarjaš kot dohtar?«

»A ti ni povedal, kakšnim zdravnikom je stregel? V bolnišnici zdravim bolnike s krvnim rakom. Pa učim mladino na faksu.«

»Na čem?«

»Na medicinski fakulteti, na univerzi.«

»Moj nečak dela v bolnišnici v Ljubljani. Bartol. Tone Bartol.«

»Ja, pa ne poznam nobenega Bartola pri nas v kliničnem centru.«

Nekako jezljivo sva se pretikala od ene postranskosti do druge. Nič od Male Grive, najine mladosti, nama ni prišlo iz ust. Tega si nisem mogel razlagati drugače, kot da mu ni mar za rodni kraj, za neugnano odraščanje v milem domu, v razkošju nezavedanja, a ko mlademu človeku lahko bije tudi drugačna ura, nimalokrat s trdimi, neprizivnimi udarci.

Nebo zunaj se je nagnilo prav do okna.

»Vaša domačija se podira ... Pa tudi druge niso vse naseljene. Mala Griva bo vsak čas le še vas duhov. Si kdaj preštel, koliko je bilo nekoč, ko smo še hodili v šolo in sem prihajal na počitnice, v vasi šoloobveznih otrok? Enainštirideset. Samo otrok! No, zdaj pa je vseh skupaj, starih in mladih – ampak v glavnem so stari – komaj petindvajset. Pa le še dve mladi družini ...«

»Domačini niso sami krivi, če ne živijo več doma. Tudi jaz nisem kriv, če se naša hiša podira. Brat je umrl, njegova žlahta pa se ne zna zmeniti, kaj bi z njo. Tako ali tako pa pripada meni, ker sem bil jaz najdlje doma in sem zato tudi največ pripomogel k hiši.«

»Zakaj pa potem vališ krivdo na sorodstvo?«

»Ja, kaj, zakaj?! Zato, ker mi nočejo prepustiti hiše.«

»Pa ti si v Nemčiji!«

»Ja, in?«

»Čakaj, kaj pa tvoj pokojni brat? On ni imel otrok?«

»Ivan? Saj on ima tistega Toneta, ki naj bi delal pri tebi.«

»No, kaj pa pri njem pravijo zastran domačije?«

»Pa saj ti govorim, kakšni so. Oni bi kar vse vzeli, hišo, preostali njivi pa gozd pa laze. No, saj zdaj je to itak že vse sam gozd.«

»Se pravi, da se ne morete zmeniti.«

»Oni se ne morejo zmeniti.«

»Pa prihajaš še kaj domov?«

»Hm, kam? Že dolgo me ni bilo. Se naj hodim prepirat?«

»Čuj, kaj ni bilo zabavno, ko smo bili mladi? Se kaj spominjaš?«

»Zdaj imam jaz tu drugo življenje. Trpljenje.«

»Poskušam razumeti. Jaz pa rad prihajam. Tudi zaradi spominov. In tam čebe-larim. Ampak vas je prazna ...«

»Naše vasi je utrudila druga svetovna vojna, še preden smo se mi rodili. Potem pa jo je do kraja zatolkel socializem, ki je kmečke ljudi nagnal v mesta. In v Nemčijo.«

»Ni bil kriv samo socializem, tudi potrošniški pohlep je izrodil naravno povezanost in vzajemnost med ljudmi. Mesta so po večini postala bivališča poprečne otopele množice, čez vasi pa se je zavihtel moralni preobrat, začele so umirati zaradi pomanjkanja upanja.«

»Se vidi, da si predavatelj.«

»Ti, preden grem, bi šel rad pozdravit še tvojo ženo.«

Sedela je zgrbljena v vozičku in me ni pogledala. France ji je kratko po nemško rekel, da sem zdravnik, po rodu iz njegove vasi. Počasi je dvignila desnico in še naprej bolščala v tla. Dotaknil sem se njenih mrzlih, povsem zvitihih prstov, potem pa

ji je roka omahnila. Zelo nerazložno je rekla nekaj takega, kot da se naj ne trudim z njo, ker da so že drugi zdravniki vse povedali, da z njo ne bo šlo na bolje, ampak samo še na slabše.

Nenadoma je med nas padla mrka tihota.

Ne samo zaradi njenih golčavih besed, tudi zaradi Franceta in zaradi vsega, kar je nedorečeno obviselo v tem domu, me je stisnilo občutje odvečnosti in moj obisk je postal povsem nesmiseln. Sem me je prignala domotožna misel, čista kot kristal, a so jo zatemnile nedovzetnost, zagrenjenost, neomikanost. Za čuda pa se je France ponudil, da me odpelje na letališče. Nekako sem moral odkloniti. Pri njem nisva spila ne kave ne čaja ne ničesar.

Nisva se srečala.

Kak teden dni po prihodu iz Nemčije, ko sem sredi nočnega dežurstva ravno brskal po avtomatu za osvežilne pijače, zaslišim za sabo: »Gospod doktor, gospod doktor, samo trenutek, prosim!« Zadihano se je ustavil ob meni varnostnik, da sem se prestrašil, kaj se je zgodilo. »Bili ste pri mojem stricu v Nemčiji, a ne? Jaz sem Tone Bartol, njegov nečak.«

»A? Vam je sporočil stric?« sem se v hipu umiril.

»Bratranec mi je povedal o vas. No, toliko da vas pozdravim, ko najin rod, kot sem izvedel, izvira iz iste vasi.«

V njem, čeprav precej mlajšem, sem zagledal kakega svojega vaškega vrstnika iz nekdanih let, radoživega, a spoštljivo preprostega.

Hotel je vedeti, kako se počutim, kadar pridem na Malo Grivo.

»Ko pridem tja, sem drug človek.«

»Vidite, tudi z mano je tako. Začutim navzočnost svojih prednikov, a ne morem gledati hiše, ki se podira. Vleče me tja, pa se bojim vedno novega razočaranja. Ko je bil moj ata še živ, smo bili pogosto tam. A s stricem Francetom se nista ujemala. Ata je imel za pravico, da obiskuje dom s svojo družino, stricu pa to ni bilo prav, češ da ga motimo pri delu. Pa ni nič delal, ne v štali ne na polju ne v gozdu. Samo v lesni obrat je hodil, dokler se ni pobral v Nemčijo. Potem smo še nekaj časa hodili na deželo, dokler ni moj ata umrl. A med tem se je v vasi toliko spremenilo!«

»In to na slabše, vem.«

»Seveda. Izrodila so se stoletna medčloveška razmerja, lepe navade. Pri nas je že tak primer. Ko je ata umrl, se je postavilo vprašanje dediščine. Stric v Nemčiji je hotel, da bi bilo vse njegovo. Meni pa je približalo vas, ko smo nekaj z atom prihajali na njegov dom, da se vedno enačim z njo. Zato bi dom rad obnovil in tam čez konec tedna, kadar ne bom dežuren, zaživel drugače, kot se živi tu v mestu. Tako kot pravite vi.«

»Pa boste lahko prepričali strica?«

»Da mi prepusti domačijo? Nikoli!«

»Pa če bi vseeno začeli obnavljati. Saj ne bi izvedel.«

»Vse se lahko izve. In da bom metal denar v nekaj, kar ne bo moje?«

Tone Bartol si je postavil brunarico na parcelici, ki sem mu jo odstopil nad našim čebelnjakom. Gradbenega dovoljenja za zidavo mu niso izdali, pač pa je komunalna inšpekcija Bračevo podrtijo, raj za miši in netopirje, iz higienskih razlogov in da ne bi kvarila vaškega videza, zravnila s tlemi.

Račun je prejel Tone Bartol.

Bina Štampe Žmavc

Pisateljjevanje

Naj si dovolim izposojiti svojega naslova pri velikem Tagoreju in njegovi pesmi Pisateljjevanje. Prav to pesem sem namreč v drugem razredu osnovne šole recitirala na mnogih nastopih našega gledališkega krožka. Pesem me je povsem prevzela in vznemirila z neko nedoločljivo atmosfero znanega neznanega. Še zmeraj se spominim, kako me je očaralo prvoosebno pripovedovanje otroka o očetu pisatelju, ki pravi, da piše sila čudne reči ... Vendar tudi v najdrznejših sanjah ne bi niti pomislila, da bi kdaj utegnila pisateljjevanje tudi sama.



Kadar koli se srečam s svojimi bralci, me namreč doleti tisto skorajda obvezno vprašanje, kdaj, zakaj in kako sem začela pisati. In zmeraj znova moram ponavljati mantro o tem, kako zelo kompleksno in težko odgovorljivo je na videz povsem preprosto vprašanje. Nanj tudi sama nimam zadovoljivega odgovora, ki bi potešil radovednost bralcev. Lahko rečem *na srečo*. Sicer bi bila skrivnostna formula navdih in ustvarjalnosti, ki jo posedujejo Muze, že davno odkrita.

Vse, kar lahko z gotovostjo trdim, je, da sem, odkar vem zase, strastna častilka knjig.

Na tem mestu ne bom ponavljala obrabljenih fraz o branju z baterijo pod odejo, saj sem brala ob kateri koli uri dneva in kamor koli sem šla.

Strast do knjig se je pritihotapila od kdovekod in ostaja nespremenjena še danes.

Nekje sem prebrala, da vsaka prebrana knjiga napiše nekaj novih. Tega sicer ne morem trditi, prepričana pa sem, da brez branja knjig ne moreš postati pisatelj. Ker sem bila, prav nič v skladu s trendi, otrok, ki je zelo rad hodil v šolo, so bile počitnice zame čas, ko sem po mili volji lahko brala knjige. Največkrat sploh ne samo otroške.

Na srečo sem živela v času brez priporočilnih seznamov, zato pa s čudovito razgledanimi, razumevajočimi in prijaznimi knjižničarkami, ki so znale pronicljivo oceniti nadobudno knjigoljubko in zamižati na eno ali obe oči, če izposojena knjiga ni ravno sodila na polico otroških knjig.

Spominjam se, kako sem očarana prebirala zajetno trilogijo Nobelove nagrajenke Sigrid Undset, ne da bi bila moja otroška psiha utrpela kakšno škodo. Nasprotno, knjiga mi je odstrla neizmerno razsežje lepote daljne, neznane dežele Norveške.

Še zmeraj sem prepričana, da dobra knjiga ne more nikoli škodovati bralcu.

Seveda pa je od branja knjig do pisanja dolga in nepredvidljiva pot. Vsak navdušen bralec pač ne postane nujno tudi pisatelj. Sicer bi se sčasoma utegnili zgoditi, da bi pisatelji ostali brez svojih bralcev.

Knjiga je namreč dvosmeren proces. Nепrebrana ostaja zaprta med platnicami, podobna Trnuljčici, ki čaka bralca, da jo prebudi.

Knjiga predvsem si želi biti živa,
čutiti svoj hrbet in svoje strani,
z roko, ki ji liste pokriva
v majhnem osončju večerne luči ...

Žal se zdi, da je danes bralcev vse manj, zato pa toliko več pišočih. Tudi takih, ki se jim nikoli ni zdelo pomembno prebrati kakšne knjige. Ker so mi bili dialogi zmeraj ljubši kot monologi, naj nadaljujem svoj fiktivni pogovor z bralci. Skoraj vedno mi postavijo tako rekoč obligatorno vprašanje o navdihu. Jaz pa sem zmeraj znova enako neobgljena, ko se trudim z odgovorom. Ponavadi mi je priloženo še podvprašanje, kaj najraje pišem.

Če začnem pri zadnjem, najraje pišem o tistem, kar me vznemirja in nekako samo sili k pisanju. Naj bo to navdih, Muza, magnetni kamen ali kaj drugega. Pošteno povedano, pa brez navdiha ne znam pisati. Hkrati to nikakor ni dovolj.

Od navdiha in ideje do ubeseditve je naporna in zmeraj negotova pot, ki se ne izide zmeraj tako, kot bi si želeli, ali se sploh ne izide. Včasih se morda res zgodi čudežna sočasnost navdiha in ubeseditve. Zgodi se tisti nepojasnljivi čudež skrivnostne alkimije ustvarjanja.

Ne da bi vedel, ti je bil morda položen že v zibelko, saj je sleherni dih pravzaprav enozložen stih v pesmi življenja.

Rojena sem na dan svetega Frančiška Asiškega in vse bolj se mi zdi, da ne po naključju. Oče, ki je hitel sporočiti domačim veselo novico o rojstvu, se je od srečnega vznemirjenja med potjo prevrnil s kolesom in dragocena kozarca z marmelado sta končala v obcestnem jarku. Tako se je razlita sladkost že na samem začetku pomešala z grenkobo in postala grenko sladka mešanica življenja. Potovanje za gralom večnega hrepenenja se je začelo s trenutkom nepredvidenega, smešno žalostnega trka z obličjem sveta. Morda sem zato svet od nekdaj dojemala kot celoto in tudi stvari kot žive, s svetlo in temno stranjo, in v tem razsežju je za celo veselje prostora za navdih.

Pogostokrat mi očitajo, da so moje pesmi pretežke. Odgovarjam jim, da nobena dobra pesem ni nikoli pretežka, saj jo nosi fluid metafore. Metafore pa, kot pravi Borges, so na nek način večno enake. Njihova ubeseditve v pesmi pa proces, ki sam po sebi vključuje znanje in obvladovanje jezika ter njegovih zakonitosti in posebnosti.

Danes tako popularne in žal zlorabljene rime postajajo tržno blago cenenih reklam grabežljivih oglaševalcev ali samooklicanih pesnikov, ki ne razlikujejo glagolske rime od samostalniške.

Nekoč so mi ob obisku na neki šoli podarili šop velikih praznih kuvert. Simbolično darilo za navdih pri pisanju. Nikoli jih nisem popisala, čeprav je res, da največkrat popišem vse kuverte, ki pridejo s pošto. Toda te so vendarle drugačne od praznih. Na njih je sled prisotnosti, odtis dotika življenja. Čeprav se potem na položnicah pojavi neznana čudna kaligrafija, so sledi napisanih besed nekakšno nehotno ustvarjanje palimpsestov v platenju časa, ki se nalaga v nas.

V pisanju ni nikoli veljavnih stereotipov. So dnevi, ko potrebujem jutra, ko jesen s koprenami otožja odstira oči in jasni horizont besed. So pa tudi dnevi, meseci, ko besede ubežijo. Dnevi nemoči in strahu pred nepopisanimi listi beline in popolne negotovosti. Takrat se ponavadi zatekam k naravi, ki na srečo obstaja in ostaja z menoj tudi zunaj ustvarjalnega navdiha. Hkrati pa paradoksalno moj večni navdih.

V čudovitem dokumentarcu o japonskih vrtovih je dejal menih učenec, ki je v zen vrtu grabil listje, da je tudi grabljenje listja lahko meditacija. V mojem malce divjem vrtu kot pozlačeni metulji naletavajo listi – prihaja moj najljubši letni čas ustvarjanja in tihe meditacije med jesenskimi opravili.

Zato naj končam s spoštljivim priklonom naravi.

Kajti kot pravi veliki japonski pesnik Shuntaro Tanikawa:

Ker so drevesa bližje bogovom kot mi,
se jim moramo prikloniti z molitvijo.

Mar ni tudi pesem kdaj molitev?

V tem času strašljivega sprenevedanja, ko izginjajo večni ledeniki in zeleni pragozd zemljinih pljuč, goriyo širjave stepe in živali divjine iščejo zavetja v naročju človeka? V tem času človeka maske, ko se zdi dotik za zmeraj izgubljen, kot srce sočloveka ...

Drevo se ne spreneveda,
ko vsako pomlad zacveti
in kdaj, okovano od žleda,
v placentah brstja ječi.

Ne rabi postelje z baldahinom,
da trudne spočije si veje,
dovolj je nad krošnjo nebo
in žimnica travnate preje.

Drevo se ne spreneveda,
ko ziblje pesem šumenja
in v njem v senci poseda
drobna lastovka hrepenenja.

Drevo ne odvrne pogleda,
ko ugaša poletje miline,
le v pozni pozlati venenja
obleti plodove v spomine.

In sredi najgloblje zime,
ko zdi se, da sploh ne živi.
shrani spomin v korenine,
da v srcu pomladi vzbrsti.

Matija Remše

Utrum deus sit? (Ali naj Bog je?)

O zbirki Religiozna misel

Pri Mohorjevi so poleg tistih, ki smo bili v rednem delovnem razmerju, od nekdaj sodelovali še »zunanjci« sodelavci, oblikovalci, lektorji, uredniki. Med njimi je bil tudi skromni in tihi, svetlolaso-kodrolasi, včasih malo pomečkan in momljajoč, kadar pa je bilo treba, tudi jasno glasen in odločen profesor s škofijske gimnazije v Vipavi, duhovnik in prevajalec Janez Zupet (1944–2016). Kadar je nastopal na naših tiskovnih konferencah, nikoli ni govoril na pamet, ampak si je vedno pripravil razlagalno besedilo na tipkani strani do strani in pol in ga na pot predstavljeni knjigi tudi razločno in jasno podal, brez odvečnih zastranitev in okraskov, ki tako radi spremljajo prosto govorjenje. Če bi kdo rad dobil vtis o teh njegovih spremnih besedah, si lahko prebere besedo prevajalca na sedmi strani Tomaža Kempčana Hoje za Kristusom, 25. knjige iz tu predstavljane zbirke. Bil je dolgoleten, dobesedno dosmrtni urednik ene od naših zbirk: Religiozna misel. Če se prav spomnim, je bil prav on tisti, ki je predlagal, da predhodna Filozofska knjižnica prevzame to ime.

Ker je zbirka značilno mohorska (redko katera druga slovenska založba, menda le revija 2000, se je v minevajočih časih javne izključne oblasti in prevlade ateističnega diamata ukvarjala s posredovanjem resne miselne obravnave verskih vprašanj), je za objektivno sliko in prikaz njene vsebine, ki se razpleta že v izboru avtorjev in naslovov, smiselno tu po zaporedju naštetih vseh 35 do zdaj izdanih knjig v tej Zupetovi in naši zbirki. Toliko bolj, ker že naslovi sami pripovedujejo temeljno zgodbo vprašanj človeškega bitja in žitja; – v izključujoči alternativni človekove mnogokrat namišljene suverenosti nasproti Bogu, ki naj bi jo ta ogrožal, v resnici pa je (zaslutimo ob prebranih besedilih) njen porok in varuh, celo njen pravi izvor; – ali navsezadnje pač v spravljivem sožitju človeka z Njim, ki življenje daje.

Knjige zbirke si sledijo v temle vrstnem redu: Blaise Pascal: *Misli* (1980, 1986, 1999); Sören Kierkegaard: *Bolezen za smrt* (1987, 2004); Romano Guardini: *Svet in oseba* (1991); Thomas More: *Thomas More – Krščanski humanist* (1992); Hans Urs von Balthasar: *Premišljevalna molitev* (1994); Jürgen Moltmann: *Kaj nam Kristus pomeni danes?* (1996); Nikolaj Berdjajev: *O človekovi zaslužjenosti in svobodi* (1998); Joseph Pieper: *Resničnost in dobro. Kaj pomeni filozofirati?* (1999); Henri de Lubac: *Drama ateističnega humanizma* (2001); Gilbert Keith Chesterton: *Pravovernost* (2001); Lev Šestov: *Med razumom in razodetjem* (2001); Janez Janžekovič: *Smisel življenja* (2001); Theodor Haecker: *Človekov duh in resnica* (2002); Gabriel Marcel: *Človek pod vprašajem* (2003); Pavel Florenski: *Ko spoznanje preraste v ljubezen* (2003); Jean Guittou: *Moja filozofska oporoka* (2003); Martin Buber: *Božji mrk* (2004); Jaques Maritain: *Po*

navdihu Tomaža Akvinskega (2004); Dietrich Bonhoeffer: *Odgovornost in svoboda* (2005); Sergej Bulgakov: *Tragedija filozofije* (2006); Andre Frossard: *Bog v vprašanjih* (2007); Andrej Capuder: *Henri Bergson; intuicija in misel* (2008); Edith Stein: *Znanost križa* (2008); Hans Urs von Balthasar: *Samotni dvogovor: Martin Buber in krščanstvo* (2009); Tomaž Kempčan: *Hoja za Kristusom – De imitatione Christi* (2011); Nikolaj Berdjajev: *Svetovni nazor Dostojevskega* (2011); Emanuel Levinas: *Težavna svoboda – eseji o judovstvu* (2012); Tomaž Akvinski: *Razum in vera* (2012); Edith Stein: *Bit in oseba* (2012); John Henry Newman: *Razvoj krščanskega nauka* (2013); Sören Kierkegaard: *Krščanski (na)govori* (2014); Gilbert Keith Chesterton: *Večni človek* (2016); Henri de Lubac: *Na poteh k Bogu* (2017); Semjon Frank: *Bog z nami* (2018); Nikolaj Berdjajev: *Samospoznanje* (2019).

Zdaj pa si poglejmo nekatere izmed njih po časovnem zaporedju izhajanja v zbirki, ne po letnicah njih nastanka.

Teološko

Primer teološkega pristopa je knjiga Henrija de Lubaca z naslovom *Drama ateističnega humanizma* (14 cm x 20 cm, vez., 392 str., RM 9, 2001). Prevajalca sta Ina Slapar in Janez Zupet, redakcijo je opravil dr. Anton Strle, ki je napisal tudi spremno besedo o avtorjevem življenju in delu.

Henri de Lubac spada med najpomembnejše teologe 20. stoletja in velja za enega velikih pionirjev ter glavnih tvorcev tiste prenovitvene teologije, ki je vtisnila neizbrisen pečat besedilom 2. vatikanskega cerkvenega zbora in se skuša polagoma uveljaviti v celotnem življenju Cerkve. Veliki pravoslavni teolog J. Zizoulas k temu pristavlja: H. de Lubac je eden zelo redkih zahodnih teologov, katerih dela so na področju patristike in ekleziologije omogočila modernim pravoslavnim teologom, da so se vrnili k svojim izvirom.

Kakor razodeva že naslov, se v tej knjigi avtor spoprijema s sodobnim ateizmom, ki

hoče biti bolj in bolj pozitiven, organski in konstruktiven. Z imanentizmom prav mistične narave združuje jasno zavest o človekovem razvojnem toku in kaže tri glavne obraze, ki jih lahko vsaj simbolizirajo tri imena: Auguste Comte, Ludwig Feuerbach (s svojim učencem Karlom Marxom) in Friedrich Nietzsche. Nauki teh treh mislecev prejšnjega stoletja prek številnih posrednikov z vrsto dodatkov, z mešanjem in pogosto tudi deformiranjem še danes navdihujejo tri filozofije bivanja (družbenega, političnega pa tudi individualnega), ki imajo še vedno močan čar. Aktualnost njihovega proučevanja je torej na dlani. Kljub vsej nestalnosti svetovnih nazorov in strank, ki se bojujejo na svetovnem odru, bodo ti nauki, morda v prenovljenih oblikah, očitno še dolgo aktualni. Pozitivistični, marksistični in ničejanski humanizem: veliko bolj kot ateizem v pravem pomenu je njihovo korenito zanikanje, na katerem temeljijo vsi trije, v jedru antiteizem, še natančneje protikrščanstvo. Čeprav so si med sabo zelo različni, so njihovi prepleti – podtalni ali vidni – številni, in kakor imajo skupen temelj v svoji zavrnitvi Boga, najdevajo tudi podobne cilje, med katerimi je glavni razbitje človeške osebe.

In še citat z zadnje platnice:

Feuerbachovo in Marxovo prepričanje – in tako sta mislila tudi Comte in Nietzsche – je bilo, da vera v Boga izginja za vselej; to sonce zahaja na našem obzorju in ne bo nikoli več vzšlo. Njihov ateizem se je imel in je hotel veljati za dokončnega, saj ima pred starejšimi ateizmi to prednost, da odstranja sam problem, ki je povzročil, da se je v človekovi zavesti rodil Bog ... Vendar sonce ni nehalo vzhajati! Marx še ni bil mrtev, Nietzsche še ni napisal svojih najbolj plamenečih knjig, ko je nekdo drug, Dostojevski, tudi sam nemiren genij, a resničneje prerok, v presenetljivih prebliskih oznanil zmago Boga v človekovi duši, njegovo večno vstajenje.

Filozofsko

Martin Buber: *Božji mrk – Razmisleki o razmerju med religijo in filozofijo; Logos – Dva eseja* (14 cm x 20 cm, vez., 148 str., RM 17, 2004). Knjigo je prevedel Janez Zupet, spremno besedo pa je napisala Metka Cotič. Knjiga judovskega filozofa in misleca je nastala na podlagi predavanj, ki jih je imel leta 1951 na univerzah Columbia, Yale, Princeton in Chicago. Religija in stvarnost, Religija in filozofija, Ljubezen do boga in ideja Boga, Religija in moderna misel, Religija in etika, O nekem suspenzu etičnega, Bog in človekov duh so temeljna poglavja. V dodatku avtor replicira C. G. Jungu, ko mu ta odgovarja na njegove kritike Jungovega pojmovanja boga kot zgolj vsebine človeške zavesti. Na koncu sta še dva eseja, ki se poglobljata v govor, jezik in izrekanje resnice. Buber primerja vzhodnjaško in evropsko filozofijo in modrost. Eseja obravnavata spopad dveh nasprotujočih si nazorov, skrajnega kolektizma in skrajnega individualizma. »Če bo knjiga pomagala razjasniti nekatere mračne predele evropskega mišljenja teologije in filozofije, bo opravila svoje poslanstvo. To je tudi njen namen: odgrniti tančice mišljenja, ki zakrivajo resnico o človeku in Bogu,« je zapisala Metka Cotič v zaključku svoje spremne besede. Avtor sam pa:

Kaj imamo v mislih, ko govorimo o mrku Boga, ki se dogaja dandanašnji? S to prisposodobno predpostavljamo nekaj nezaslišanega: da se s svojim »duhovnim očesom«, ali bolje, z bistvenim očesom lahko zazremo v Boga, kakor s telesnim očesom lahko pogledamo v sonce, in da lahko nekaj stopi med naše in Božje bivanje kakor med zemljo in sonce. Da obstaja bistveni pogled, povsem stvaren, tak, ki ne dostavlja podobe, ampak vse podobe šele omogoča, tega nam ne pove nobena druga instanca na svetu, kakor vera, in tega ni mogoče dokazati, to je moč le izkusiti. A tudi tisto drugo, ki stopi vmes, danes izkušamo: tisti vsemogočni jaz, ki ne prizna ne Boga ne katerega koli absolutnega. Ta stopi vmes in nam zastre nebeško luč.

Doživljajsko

André Frossard: *Bog v vprašanjih* (13 cm x 21cm, broš., 198 str., RM 21, 2007). Knjigo je prevedel Janez Zupet, spremno besedo pa je napisal Drago K. Oc-virk. Francoski avtor, rojen v socialistično-komunistični družini judovsko protestantskih korenin je odraščal v versko brezbriznem okolju. O sebi pove tole:

To je bil trenutek osuplosti, ki traja še danes. Na božje bivanje se še do zdaj nisem povsem navadil. 8. julija 1935 ob 17.10, ko sem iskal nekega prijatelja, sem stopil v majhno cerkev v Latinski četrti v Parizu in jo zapustil ob 17.15 obogaten s prijateljstvom, ki ni bilo od tega sveta. Vstopil sem kot skeptik in ateist, kot skrajni levičar; še večja kot sta skepticizem in ateizem pa je bila moja brezbržnost. Zanimale so me drugačne stvari kot pa kakšen Bog, o katerem mi ni prišlo niti enkrat na misel, da bi ga zanikal, tako zelo se mi je že od nekdaj zdelo, da je plod človeškega strahu in nevednosti. Nekaj minut kasneje sem izstopil kot katoliški, apostolski, rimski kristjan, prepojen in privzdignjen; čutil sem, kako me prešinja nekaj novega, kako me odnaša s seboj val neizčrpnega veselja.

Mladi fantje in dekleta so poslali Frossardu več kot 2000 vprašanj, osredotočenih na teme Bog, Cerkev, vera, resnica, znanost. So takšna, ki spravljajo v dvom verujoče in oddaljujejo od vere tiste, ki bi sicer želeli verovati. Frossard odgovarja s svojim lastnim razmišljanjem, vselej prodornim, včasih ostrim, pogosto nepričakovanim. Pomirja s svojo drzno vero, osebno in takšno, ki rehabilitira skrivnost, »naravno hrano uma« in dej vere spreminja v največji antikonformizem našega časa.

Poglejmo si, kako odgovarja na vprašanje: Zakaj obstaja na svetu krivičnost?

Na svetu obstajajo krivice, pritiski, zatiranja, nasilja in vse mogoče hudobi-je, ki ne bi obstajale, če bi bil Bog tako dober, kakor pravite. Mar vaši pridigarji ne proslavljajo radi v Bogu gospodarja zgodovine? Torej so naše nesreče njegova stvar, bodisi da jih hoče, bodisi da jih dopušča.

Vendar je nespodobno prenašati na Boga odgovornost za naše grehe in naše zločine. Če bi posredoval v vsakem našem dejanju, bi bil Karl Marx imel prav, ko je obtožil religijo, da je alienacija, saj bi bili nezmožni ne le delati zlo, temveč tudi delati dobro na lastno pobudo. Nehali bi biti osebe, bili bi samo še molekule prostranega vesolja in bivali bi kot nebesna telesa, ki komunicirajo med sabo samo po zakonu gravitacije. Ta manija, da bi življenje posameznikov organizirali tako, da se nikoli ne bi odločali, je lastna samo diktaturam. Če bi izpolnjevali obe svetopisemski zapovedi: Ljubi Boga in ljubi svojega bližnjega kakor sebe, za kateri nam je Kristus rekel, da povzemata postavo in preroke, ne bi bilo na svetu ne krivic ne nasilja.

Kar zadeva sklop gospodar zgodovine, ga je treba preganjati zaradi strašne dvoumnosti, ki jo vsebuje in ki se zdi, da – najmanj – povezuje Boga z našimi podlostmi. Človeška zgodovina je hrup in bes, o katerih govori Shakespeare, ne zajema Boga, temveč ga nasprotno zavrača z vsemi bednimi silami že od začetka časov. Če je res, da je Bog z Jezusom Kristusom vstopil v našo zgodovino, pa gotovo ni zato, da bi v njej prevzel oblast, ampak prej, da bi se odrekel svoji, da bi iskal, prebujal oživil in zbiral vero, ki je v nas temen odgovor brez cene vpričo njegove velikodušnosti.

Zdravorazumsko

Tomaž Akvinski: *Razum in vera* (13 cm x 21 cm, broš., 389 str., RM 28, 2012). Odlomke iz Tomaževih del je zbral filozof Josef Pieper, ki je napisal tudi

spremno besedo o življenju in delu Tomaža Akvinskega. To je prevedel Janez Zupet, Tomaževa besedila pa dr. Gregor Pobežin. Posebnost te knjige je, da imamo na levih straneh besedilo v latinščini, na desnih pa prevod. Najdemo tudi časovno preglednico življenja in dela svetega Tomaža, ob koncu knjige pa glosarij z razlago temeljnih besed in pojmov.

Naslov tega članka je vzet iz ene od Tomaževih Sum. *Videtur quod non*, zdi se, da ne, odgovarja najprej in navaja argumente tistih, ki obstoj Boga zani-kajo. Nadaljuje z znamenitim *Sed contra est*. Vendar je nasprotno. In potem razvija svoje razloge za Božji obstoj oziroma poti do spoznanja. Pieper piše:

Jezik sv. Tomaža sicer ni vseskozi tako lep in umetniški, kakor je jezik sve-tega Avgušтина; lep je, kakor je lepo popolno orodje. Pa vendar je v spisih sv. Tomaža nemalo poglavij, katerih stavki v tako ritmičnem nagibu težijo k svoji conclusio, svojemu končnemu torej, da ne najdemo ustrežnejše pri-merjave, kot so zadnji, jasni in cilju se bližajoči koraki orgelske fuge Jo-hanna Sebastianiana Bacha.

Gilbert Keith Chesterton pa: »Sveti Tomaž je poveličeval Boga, ne da bi poni-ževal človeka; in poveličeval je človeka, ne da bi poniževal naravo. Njegov svet je svet zdravega razuma; terra viventium, dežela živih.«

Glas tega zdravega razuma odmeva v Teološki sumi, katere nauk o Bogu se začena s stavkom: »Ker o Bogu ne moremo vedeti, kaj je, ampak samo, kaj ni, zato ne moremo obravnavati, kako Bog je, ampak le to, kako ni.« Tudi začetni-kom torej Tomaž ni hotel zamolčati temeljne misli »negativne« teologije. In v delu *Quaestiones disputatae* piše celo: »Hoc est ultimum cognitionis humanae de Deo: quod sciat se Deum nescire.« – »To je zadnje človeško spoznanje o Bogu, da vemo, da Boga ne poznamo.«

»Zadnja beseda sv. Tomaža pa ni poved, ampak utihnjenje,« piše Pieper v svoji spremni besedi.

Ni smrt tista, ki mu vzame pero iz rok; preobilica življenja v skrivnosti Boga mu zapre usta. Ne molči zato, ker nima več česa povedati, ampak molči, ker je bil njegovemu očesu dovoljen pogled v neizrekljivost tiste skrivnosti, ki ni več dosegljiva zgolj s človeškim mišljenjem in govorjenjem. /.../ Tedaj gre Reginald še enkrat k Tomažu: morda mu bo vendarle povedal, zakaj je nehal pisati in kaj ga je moglo tako globoko spraviti iz ravnotežja. To-maž dolgo časa sploh nič ne odgovori. Nato ponovi: Vse, kar sem napisal, se mi zdi kakor pleve – v primeri s tistim, kar sem gledal in kar mi je bilo razodeto.

Ta molk traja celo zimo. Veliki učitelj zahoda je onemel. Kar je njega sa-mega očitno prešinjalo kot globoka sreča, da, skoraj kot začetek večnega živ-ljenja, to se je moralo ljudi iz njegove okolice dotakniti z zono grozljivosti.

Za konec naj omenim, da bi lahko v zbirki Religiozna misel izšla še katera od Mohorjevih knjig, ki je izšla mimo nje, in tu mi najprej pridejo na pamet raz-mišljanja človeku, veri, Kristusu in Cerkvi Alojza Rebule v njegovi knjigi *Skozi prvo zagrinjalo*. Še kaj bi se našlo. Pa o tem kdaj drugič.



David Sipoš

Čudenje je najbolj človeško od vseh čustev

Pogovarjala se je Saška Ocvirk

Foto: osebni arhiv

POGOVOR

Na platno sedme umetnosti so pod njegovo taktirko stopili Janez Francišek Gnidovec, dr. Jožef Smej, Anton Vovk, Franc Ksaver Meško in še kdo. Presežnega in neubesedljivega se dotika njegov igrani prvenec, *Kresnik: Ognjeno izročilo*. Svet filma je skoraj neskončen, v geografskem smislu pa vsaj zelo velik. A David Sipoš je od mladostnega idealizma in sanjarjenja o velikih filmih že prišel do trdnega spoznanja, da ga velike zgodbe čakajo doma. V Sloveniji. Razpet med domačim Ptujem, gimnazijskim Mariborom in študentsko Ljubljano danes kot direktor in lastnik Studia Siposh s sodelavci ustvarja v prestolnici.

Ko takole hodiva po mestu (srečala sva se v Celju in poseдела tik ob kipu Alme Karlin op. p.), po zgodovinskih ulicah, pomnikih živih in že pokojnih ljudi, se sprašujete o zgodbah okrog vas in o tem, kako bi lahko zaživele skozi oko vaše kamere?

Pri takem vprašanju se bolj kot ne spomnim svojih prvih let filmskega ustvarjanja, ko sem še študiral filmsko režijo, morda še prej, ko sem se šele pripravljaj na vstop na akademijo. Takrat sem se počutil zelo umetniško. Hodil sem po ulicah, opazoval ljudi in se spraševal, kakšne zgodbe nosijo v sebi, iskal sem motive, ki bi jih uporabil v filmu. Danes se mi to ne dogaja več tako pogosto. Enostavno sem preveč vpet v projekte, ki že imajo določeno vsebino, tako uokvirjeno zgodbo, da prostora za naključno inspiracijo iz okolja ni veliko, niti je ne iščem. Res pa v zadnjih letih vse bolj ugotavljam – ko zaradi snemanj ali projekcij obiskujem najrazličnejše kraje po Sloveniji –, kako zelo raznolika in lepa je naša dežela.

Marsikdo, ki ostaja zgolj v utečenih poteh doma, službe in znanega socialnega okolja, sploh ne ve, koliko slikovitih dolin, majhnih vasic, čudovitih cerkva imamo. Naravnih lepot je toliko, da bi lahko potoval samo po Sloveniji in pravzaprav ne bi pogrešal raziskovanja daljnih dežel.

Zakaj ravno film? Si predstavljate, da bi lahko pripovedovali zgodbe tudi na drugačen način?

Ne. Film je medij, ki mi je zelo pisan na kožo. Najbližje sta mi vizualni in glasbeni del.

S sliko iščem estetiko, rad imam posnetke narave in njeno lepoto, povednost zgodovinskih prizorov, v katerih lahko s kostumi, pripomočki in rekviziti poustvarjam čas, ki ga ni več.

Veliko časa in pozornosti pa namenim tudi glasbi. Te v filmu pogosto niti ne opazimo, vendar je odločilni element, ki sliki doda čustveno komponento. Če me sprašujete, ali sem bolj pripovedovalec zgodb ali filmski ustvarjalec, pa se večino časa počutim kot menedžer projektov. Teh je – na srečo – vedno več, vedno več je sodelavcev in posledično tudi več celostnega produkcijskega oziroma logističnega dela. Prav zelo svobodnega in neobremenjenega umetnika danes ne morem več igrati. Gre za resno in odgovorno delo.

Če se vseeno vrneva v tisto idealistično obdobje; kateri film je na vas naredil največji vtis?

Morda bi bil že čas, da si izberem kak boljši primer, vendar se ob takem vprašanju vedno spomnim na animirani film *Shrek*. Risanko o debelem ogru, ki si v svojem močvirju želi le svoj mir, vsi poznajo. Če bi iskal

vzporednice s svojim sedanjim delom in s tem, kar bom verjetno počel v prihodnje, je izbira še bolj presenetljiva. V svojem globljem bistvu pa ima film pomenljivo sporočilo in neizbrisen pečat fantazijskega elementa pravljčnih bitij, ki mi je tako ljub. Ta svet mi je bil vedno blizu, zato sem tudi ustvaril film *Kresnik: Ognjeno izročilo*. S fantazijskim elementom se »spogledujem« tudi v nekaterih drugih filmih. Nenazadnje imamo tudi v filmih o cerkvenih likih stik z nečim presežnim, z nečim, kar je težko ubesediti in opisati. To lahko človek začuti v sliki in glasbi, ne gre pa tega tlačiti v kakšne matematične enačbe.

V prenesenem pomenu lahko na raven matematične enačbe spravimo zgodbo, sporočilo. Štejejo pa čustva. Kaj je tisto, kar želite vi vzbuditi pri gledalcih svojih filmov?

Zame je eno najzanimivejših, najlepših, čudnih in navdihujočih čustev gotovo čudenje. Samo človeško bitje se je sposobno nad nečim čuditi.

Živali tega najbrž ne počnejo, ne sprašujejo se o smislu, domišljija jim ne odpira novih svetov. Mislim, da je to čudenje, ki je tudi slogan našega studia – čudenje je najbolj človeško izmed vseh čustev –, neko vodilo, ki se gotovo prelija skozi vse moje filme. Če mi uspe s filmom, s sredstvi, ki jih ta medij ima, v človeku zbuditi čudenje, se mi zdi, da je moje delo doseglo svoj namen.

Kaj je odločilno, da si rečete, da je neko zgodbo vredno povedati, da ji je vredno nameniti toliko časa, denarja in energije?

Zgodbe so pogosto vezane na to, kakšna je realna možnost, da jih

izpeljemo. Govorim seveda o finančni plati izvedbe. Doslej sem lahko v vseh svojih filmih našel sporočilo, ki je bilo blizu tudi meni, za katerega sem verjel, da lahko ljudi navdihne, jim pomaga, da se česa naučijo ali da najdejo lepoto, ki jo sicer v življenju spregledajo. Da lahko združim to, kar rad počnem, in to, kar tudi sam želim sporočiti, je poseben dar. Nima vsak privilegija, da bi ustvarjal zgodbe, ki imajo večjo vrednost kot to, da je neka produkcija za naročnika odključana. Tako lahko te zgodbe živijo dlje. Govorijo namreč o pomembnih Slovencih in o tem, da moramo imeti radi svojo deželo. Tudi zato, ker imamo takih velikih zgodb v izobilju.

Upam, da bo nekdo, ki si bo film o Mešku ogledal čez 10 ali 20 let, še vedno začutil, kakšen človek je bil, se od njega učil o domoljubju, potrpežljivosti, skromnosti. To so vrednote, ki se ponavljajo skoraj iz filma v film.

Eno so ideali, drugo pa realnost, ki je že skoraj sinonim za pomanjkanje denarja. Kot neodvisen filmski ustvarjalec to gotovo še bolj občutite.

Filmsko ustvarjanje samo po sebi je zelo draga obrt. V filmu običajno sodeluje na desetine, včasih stotine ljudi, porabimo tisoče, celo deset tisoče delovnih ur in posledično je finančni strošek velik.

Tudi če je slovenski film uspešnica in si ga ljudje v kinu razmeroma množično ogledajo, kupnina za vstopnice nikoli ne povrne produkcijskih stroškov. Tako je filmska dejavnost pri nas posvečena temu, da ohranjamo kulturo in da ne pozabimo filmske umetnosti, nikakor pa to ni industrija, ki bi preživljala samo sebe.

Na srečo, malo drugače kot čez lužo, ima Evropa še vedno posluh za to in namenja državni denar tudi za tovrstne projekte. A v Sloveniji je tega denarja žal malo, ljudi, ki bi radi snemali filme, pa je vedno več. Sam teh sredstev še nisem bil deležen, je pa mogoče z iznajdljivostjo in vztrajnostjo najti podpornike tudi za neodvisne projekte. Celo po kapljicah se nabere dovolj denarja. Je pa za to potrebnega veliko dela, prepričevanja in seveda prava vsebina, ki se tudi drugim zdi dovolj tehtna in vredna širše obravnave.

Kar nekaj izkušenj imate tudi s tujino. Kljub prepričanju mnogih mladih, da je samo tam prihodnost, ostajate zvesti domačemu okolju.

Na začetku so me zelo mikale ZDA. Kot vsak najstnik sem sanjal, da bom nekoč slaven holivudski režiser. V vsakem primeru bi se moral na to pot resno usmeriti in se seveda preseliti, a ker sem v Sloveniji dobival vse več projektov, sem to misel sčasoma opustil. Danes vem, da sem na pravem mestu, da ima Slovenija ogromno zamolčanih zgodb, ki jih moramo mi povedati, ker jih sicer noben drug filmski ustvarjalec ne bo. V slovenski družbi lahko naredimo spremembo, če govorimo o ljudeh, ki so imeli to deželo radi. Konec koncev pa s tem, da ostajam tu, dajem delo tudi sodelavcem in vsi skupaj ustvarjamo boljšo prihodnost.

Priznati moram, da tudi sam včasih podležem pritoževanju, kako je pri nas vse slabo, predvsem z birokratskega in finančnega vidika. Ampak svoje filme vedno ustvarjamo s srcem in zato nas tudi prepreke ne ustavijo. Verjamem, da delamo projekte, ki jih Slovenija potrebuje.

Vaši zadnji filmi so precej vezani na katoliško religiozno vsebino. Se ne bojite, da bodo kljub kakovosti ostali v nekakšnem mehurčku verujočega občinstva?

S tem se veliko srečujem in marsikdo mi reče, ali si ne zapiram poti, da bi nekoč ustvarjal »ta prave« filme. Res je, da se s tem, ko se lotavam tovrstne tematike, tudi vse bolj umeščam v ta katoliški krog. Vendar sem z leti dobil dovolj trdo kožo in na srečo tudi dovolj močno vizijo, da lahko od tega tudi preživim, zato ostajam trdno znotraj teh tem. Vedno več jih je in tudi gledalcev je vedno več. Kogar bremenijo predsodki, se drži zase, z večino filmskih ustvarjalcev v Sloveniji pa kljub različnim pogledom na svet prav dobro sodelujem. Pri naši ekipi ne gre za zaprt krog ustvarjalcev, ki bi bil zelo obremenjen s svojimi prepričanji. Mi težav s širšim sodelovanjem nimamo, jih pa morda imajo drugi. Tudi zato je ostalo toliko slovenskih zgodb zamolčanih. Mi smo se odločili, da preprosto sprejmemo to etiketo, vendar ni tako težka, da bi odločitev kdaj obžalovali.

Je pa filmska produkcija s krščansko vsebino v ZDA precej močno razvita. Je tam še mogoče ločevati med oznanjevanjem in filmsko umetnostjo?

Zelo dobro vprašanje. Ameriški trg je dovolj velik, da so lahko taki filmi tudi ekonomsko upravičeni in vsaj protestantski verski filmi s svojo distribucijo včasih sežejo tudi na evropska tla. Če je za ustvarjalce evangeli-zacija na prvem mestu, težko rečem, dejstvo pa je, da produkcija ni vedno vrhunska. Pri takih projektih je vedno veliko entuziasma in tudi nujnih kompromisov za avtorje. V tem

pogledu ni Amerika nič drugačna od Slovenije. Sam nimam nič proti, če so filmi namenjeni evangelizaciji. Ni pa mogoče dobro, če je to prvi in edini namen projekta. Kot na vsakem področju se iz povprečja dvigne le peščica vrhunskih ustvarjalcev.

Če že ne ravno holivudska slava, pa vsaj podpis pod celovečerni film. Sami še razmišljate tako?

Sprijazniti se moramo, da smo v Sloveniji, kjer res velikih filmskih proračunov nikoli ne bomo imeli. Neumno bi bilo sanjati o tem in verjeti, da me kot režiserja lahko osreči samo ta cilj. Sem pa z leti vse bližje temu, kar sem si vedno želel početi. V mojih dokumentarnih filmih je namreč igranih delov vedno več. Ob tem, ko ustvarjamo neko igrano zgodbo, tudi ekipa najbolj uživa. Tudi če tak odlomek v delčkih razpršimo čez celotni film, je to gotovo srčika filma, pri kateri je ekipa potešila svoj filmski okus in željo po ustvarjanju. Z majhnimi koraki stopamo naprej, ne vem, če bomo kdaj prestopili na veliko platno, ne zdi pa se mi čisto ne-realno. Konec koncev smo majhna, zelo prilagodljiva in iznajdljiva ekipa, ki za celovečerni film ne potrebuje milijonov. Nekaj dobrega bi se dalo narediti že za precej manj. Je pa vedno vprašanje, katere zgodbe dobijo podporo, katere prepričajo financerje in ali je igrana forma na koncu res najboljša za kako zgodbo ali predstavitev osebnosti.

Kot producent in režiser imate v začetku v glavi celostno vizijo. Včasih se je verjetno težko sprijazniti, da je zaradi ovin-kov na poti cilj povsem drugačen od pričakovanj?

Filmsko ustvarjanje je gotovo pot kompromisov, prilagajanja končne vizije danim situacijam.

Filmi včasih nastajajo tudi več let, od začetne ideje do končne realizacije je pogosto ogromen korak, to, kar se mi v začetku vrti v glavi, in to, kar je mogoče na koncu videti na platnu, sta lahko dva zelo različna filma. Malce bolj fiksno je pri igranih filmih; ko je scenarij enkrat napisan, mu sledimo skoraj do stavka natančno. Pri dokumentarnih filmih pa se pogosto dogaja, da od intervjuvancev ne dobimo tistega, kar smo pričakovali, vreme ni tako, kot smo si ga želeli, kakšne simbolične povezave ne delujejo tako, kot smo si zamislili. Veliko je prilagajanja, ampak meni je ravno ta del procesa najzanimivejši. Ne gre zgolj za sledenje načrtu, ampak za svobodo ustvarjalnosti ne glede na to, da sem prvi posnetek naredil že zdavnaj in da je do zaključnega kadra montaže še daleč.

Kako pomembno se vam zdi, da kot družba črpamo iz zgledov velikih ljudi v preteklosti? Kako se vas je dotaknila zgodba Grozdeta – nenazadnje ste kot gimnazijec tudi vi obudili Katoliško akcijo – in kako ste doživljali Meška, ki je vaš daljni sorodnik?

Pri zgodbah, ki se dotikajo naše polpretekle zgodovine, sem vsaj na začetku vedno zelo v poziciji, da nič ne vem. S tem področjem se v najstniških letih sploh nisem srečeval in šele zdaj zelo po fragmentih spoznavam, kaj vse se je dogajalo. Seveda pa vem, da je to področje, kjer imajo ljudje zelo močna osebna doživetja, mnogi pa tudi močna ideološka prepričanja. Tudi zato se vedno osredotočamo na točno določen življenjski trenutek osebe, ki jo



Foto: osebni arhiv

predstavljamo. Kako je tisti trenutek shajala s situacijo, zakaj se je tako odločala in kaj se ji je zgodilo. To je bilo na primer pri Alojziju Grozdetu zelo v ospredju. Predstavili smo ga kot fanta, dijaka, ki je imel svoje pomanjkljivosti, vročo kri, ampak znal se je tudi brzdati, se obračati k dobremu, na koncu pa je bil za vero pripravljen dati celo življenje. Pri Mešku je bilo morda drugače, ker gre za mojega daljnega sorodnika, do katerega imam že po krvi spoštovanje in nek zgodovinski spomin preko moje ome. Zanimivo je bilo raziskovati življenje nekoga, do kogar imajo zelo spoštljiv odnos tudi moji sorodniki, po drugi strani pa nanj kritično pogledati skozi oči literarne zgodovine, skozi oči njegovih sovaščanov in ljudi, ki so se z njim profesionalno ukvarjali.

Mislím, da sem mu postavil dovolj objektivno ogledalo kot človeku pa tudi kot literatu, ki ga danes žal marsikdo več ne pozna. Meško je bil gotovo zanimiv in svetel biser literature v svojem času. Liki v mojih filmih se me brez dvoma dotaknejo, ne morem pa več reči, da pri vsakem doživim življenjsko razsvetljenje. Tako pogosto se človeku to tudi ne primeri.

V vsakem primeru gre za velike in široke zgodbe ljudi, na vas pa je, da jih gledalcu predstavite v pol ure ali še manj. Kako se soočate s tem izzivom?

DAVID SIPOŠ

Pri takih projektih vsaj vsebinsko nad projektom bdi veliko ljudi. Na koncu pa je vseeno treba ogromno stvari preprosto izpustiti. V teh minutah filma je nemogoče zajeti čisto vse dosežke in vse dogodke, ki so v zgodovini nekega človeka pomembni. V procesu montaže se potem vedno sprašujem predvsem to, kaj bo gledalcu zares prineslo nekaj novega, nekaj čustveno poglobljenega, da bo to osebo še globlje doživel. Na koncu se izkaže, da so za to pogosto ključni manjši osebni dogodki, ne pa naštevanje priznanj, plaket in dosežkov, o katerih lahko človek prebere na spletu ali v knjigah. Pri biografiji moramo upoštevati, da je film primarno vizualen in čustven medij, da sta ravno ta dva aspekta gonilni sili zgodbe. Če se zapletamo s podatki, na gledalca ne naredimo dodatnega vtisa, razen da vsebino preobremenimo z informacijami, ki jih bo gledalec že naslednji hip pozabil.

Katere projekte lahko v prihodnje pričakujemo iz Studia Siposh?

Vsaj o tistih, ki še niso povsem dogovorjeni in potrjeni, je težko govoriti, je pa kar nekaj takih, ki so tik pred tem, da bodo ugledali luč sveta. To je na primer igrano dokumentarni film o romarskem kraju oziroma Kraljici Miru s Kureščka. Film bo dolg približno pol ure in bo dokončan do konca leta. Poleg zgodbe o Kureščku govorimo tudi o Marijini zgodbi, o rojstvu Jezusa in begu v Egipt ter vrnitvi. Pri tem se ukvarjamo z zanimivimi produkcijskimi izzivi, kako palestinsko pokrajino posneti v Sloveniji. Drug zanimiv projekt, ki bo namenjen predvsem pastoralni rabi, je projekt o desetih božjih zapovedih. Posneli smo Mojzesa, ki odide na goro, ter prvi dve zapovedi. Gre za zelo kratek film, okrog sedem

minut, podoben filmu o sedmih zakramentih Cerkve, bo pa veroučencem in drugim gledalcem pomagal razumeti, kaj nam Bog hoče povedati po desetih zapovedih. V teh dneh pa zaključujemo tudi razne igrane prizore za ameriško televizijo EWTN, kjer smo posneli življenjske zgodbe sv. Avgušтина, sv. Ambroža in patra Pija.

Pripravljate pa tudi večji projekt o Antonu Martinu Slomšku.

Res je, film je v začetni fazi nastajanja, upam, da bo drugo leto zaključena finančna konstrukcija in ga bomo začeli snemati. Po mojem mnenju gre za moj najodgovornejši projekt, ker govorimo o enem največjih Slovencev. Mnogi bdijo nad tem, kaj vse bo vključeno v film, sam pa – zdaj ko raziskujem Slomškovo življenje – skušam predvsem razumeti, kaj ga je izoblikovalo v človeka, kakršen je bil, in kaj se lahko mi danes od njega naučimo. Ta filmski projekt bo zelo široko vseslovensko podprt, sodelovale bodo številne slovenske občine, cerkvene institucije in tudi Celjska Mohorjeva družba. Na ta način bo Slovenija končno dobila, recimo temu, epski projekt o enem njenih največjih sinov, Slovincu, ki si tak film zares zasluži.

Ravno v teh dneh ste iskali malega Jezuščka. Kot pravite, je igrani del srčika vašega filma, torej je izbira igralcev vse prej kot nepomembna.

Igralci v naših filmih so skoraj praviloma naturščiki oziroma ljudje, ki se z igrilstvom ukvarjajo le ljubiteljsko. So pa to posamezniki, ki temu namenijo veliko časa in predanosti, mnogi tudi veliko nastopajo. So pa tudi taki, ki še nikoli niso stopili pred kamero. To je dvorezen meč in posebno tvegavanje. Vedno obstaja nevarnost, da jih bo

trema preveč ohromila, ampak sproščenost v produkcijski ekipi je običajno nalezljiva. Za sam dokumentarni film pa so neznani igralci običajno prednost, gledalci lažje sprejmejo poosebitev lika v nekom, ki ga niso še nikoli videli, kot v podobi profesionalnega igralca, ki so mu pretekle vloge že pustile določen pečat.

Sodobni gledalci so danes dobesedno zasičeni z avdiovizualnimi vsebinami. Kako najdete pot do njih?

Doslej smo bili najbolj zadovoljni s projekcijami po slovenskih župnijah, tak stik s filmom, morda celo pogovor z ustvarjalci, ima povsem drugačen učinek, ljudje film drugače doživijo, kot če ga gledajo doma, kjer jim pozornost ukrade tisoč in ena malenkost okrog njih. Ker smo po srcu filmarji, ki radi ustvarjamo zgodbe, se s tem, da bi občinstvo »ugrabili« za minuto ali dve, niti

Človeka hočemo za pol ure ali več popeljati v pripoved in ga tam obdržati, potem pa doseči, da bo o predstavljenem liku in o sporočilu razmišljal še dolgo po odhodu iz dvorane. To je izziv, s katerim se srečuje vsak filmski ustvarjalec.

ne ukvarjamo veliko.

Človeka drugače nagovorimo, če imamo par sekund njegove pozornosti, in drugače, če je imamo eno uro. Vsekakor pa smo pozorni na to, da naši filmi niso neki dolgočasni dokumentarni izdelki. Običajno je tako, da če nekdo pogleda prvo minuto našega filma, bo pogledal tudi zadnjo.

Kakšen naslov pa bi nosil film o vašem življenju?

Tako kot je trenutno v resnici ali tako kot bi si želel? V prvem primeru bi bil naslov *Prepolno zaseden*, sicer pa bi mi bilo všeč nekaj v stilu *Deček, ki se čudi*.



Tatjana Rojc

Med politiko in literaturo

Pogovarjala se je Erika Jazbar

Tatjana Rojc (1961), doma v Nabrežini, ki administrativno spada pod Tržaško, cerkveno pa pod goriško nadškofijo, je edina slovenska parlamentarka v Rimu. V palačo Madama, kjer domuje senat, je bila izvoljena kot neodvisna kandidatka leta 2018 na listi Demokratske stranke (Partito democratico), k stranki je nato pristopila. Nadaljuje s tradicijo slovenske prisotnosti v Rimu, ki se je začela leta 1963 in že vrsto let tvega, da bo prekinjena, saj specifičnih določil, ki bi v volilnem zakonu omogočala izvolitev Slovenca v Rim, ni, pravzaprav ni bilo nikoli, pa čeprav italijanska politika ob snovanju vsakokratnega volilnega zakona obljublja drugače.

Tatjana Rojc pa je tudi ali predvsem kulturnica – literarna kritičarka, besedna ustvarjalka, intelektualka, ki že desetletja deluje na stičišču obeh narodov, jezikov in kultur.

Najin pogovor bi začeli pri kulturnici, ki je lepega dne evidentirana, da bo kandidatka slovenske narodne skupnosti za italijanski parlament. Pred tem se s politiko neposredno niste ukvarjali. Kakšen je bil preskok v ta svet? Kako pa ga doživljate danes, po nekaj letih intenzivnega delovanja?

Pisanje in študij sta zelo individualni dejavnosti, človek se sooča s sabo in svojimi mejami, vendar v tišini svojega intimnega sveta. Politika terja drugačen pristop: naenkrat sem se znašla v svetu, ki je sicer izredno zanimiv, v zbornici, kjer sem od blizu spoznala osebnosti, ki predstavljajo italijansko politiko.

Nekatere so me seveda takoj prepričale, druge malo manj. Tudi soočanja s temami, ki jih nisem poznala, so izredno zanimiva. Do pred kratkim sem bila, recimo, članica Obrambne komisije, in tu se mi je razkril povsem nov svet, ki sega na različna področja, od zunanje politike do različnih vidnih in nevidnih obrambnih sistemov. A največja razlika med prejšnjim in zdajšnjim je prav v skupinskem delu, v nenehnem soočanju z drugimi, v besedi, ki se je od ponotranjenosti obrnila navzven in postala javna.

Politika je umetnost možnega, definicija, ki še posebej velja za italijansko politiko, kjer je možno to, kar v vsakdanjem življenju ni možno. Kako bi ovrednotili današnjo italijansko politično sceno, ki se vrti med predsednikom države Sergiom Mattarello, premierjem Giuseppejem Contejem in veljakom Lige Matteom Salviniem?

Prvo veliko presenečenje je bil zame Contejev napad na Salvinija, njegovega dotedanjega vladnega partnerja, pred dobrim letom, kateremu je sledil padec vlade. Contejev govor je bil izredno oster in od uglašene osebnosti tudi nekako nepričakovan. Salvinija večkrat poslušam v senatu: priznam, da me čudi, kako se otepa konkretnih predlogov in rešitev ter stalno poudarja problem migrantov, ki so, tako je videti, izvor vsega zla italijanske države. Zelo me moti njegovo nizkotno poudarjanje verskih simbolov, ki žalijo državljane, ker so zanj zgolj propagandno sredstvo. Najbolj žlahtna osebnost v italijanski politiki je danes gotovo predsednik Mattarella, človek z izredno zahtevno osebno zgodbo, z visokim etičnim kodeksom, z ogromno politično izkušnjo in modrostjo,

z velikim smislom za to, kar bi lahko imenovali skupno dobro. Koronavirus je gotovo izzval in postavil vse parlamentarce pred izjemno odgovornost.

In v teh mesecih mi je postalo še bolj jasno, da je prav vsakdo med nami pomemben in odgovoren za zdravje in rešitev težav vseh državljanov.

Že vrsto let beremo, da so odnosi med Italijo in Slovenijo odlični, tako kot so tudi na krajevni ravni med deželo Furlanijo - Julijsko krajino in Republiko Slovenijo in med obmejnimi občinami. Kako pa je z medsebojnim poznavanjem, če izberemo rimsko perspektivo? Da se italijanski svet bolj malo ukvarja s tem, kar je zunaj njegovih meja, je splošno znano. Kako bi ocenili odnos do vzhodne sosedice?

Rim in Ljubljana sta navidez precej oddaljena svetova. In vendar: prav predsednik Mattarella je večkrat pokazal in dokazal (tudi meni osebno), da sledi tako dogajanju v Sloveniji kakor tudi dogajanju na tako imenovani italijanski vzhodni meji. Vtis pa imam, da se je med to zakonodajo marsikaj spremenilo: ministri, s katerimi se srečujem in se z njimi soočam, so danes veliko bolj ozaveščeni o naši stvarnosti, sprašujejo o slovensko-italijanskih odnosih. Moji strankarski kolegi sprašujejo o slovenski politični sliki, o obmejnih temah, z njimi se soočam tako rekoč stalno, saj poznajo in mi pomagajo pri sprotnih zapletih in sprotnih rešitvah. Drugače je seveda s predstavniki nacionalističnih strank, ki še vedno, posebej ob nekaterih spominskih dnevih, širijo žaljive neresnice in floskule, ki bi morale že zdavnaj v ropotarnico. Zgodovine ne poznajo, ne poznajo slovenske

države, niti slovenske narodne skupnosti v Italiji. To velja tudi za številne predstavnike desne politične opcije v Furlaniji - Julijski krajini, ki nas še vedno prikazujejo kot sovražnike. Tudi med tako imenovanimi levičarji je nekaj takih, ki ne poznajo realnega stanja in ostajajo pri svojih prekonstituiranih in zastarelih resnicah.

Leto 2020 je leto stoletnic in pomembnih obletnic. Požig Narodnega doma in podpis rapske pogodbe (1920), septembrski streli na bazoviški gmajni (1930), koroški plebiscit (1920) pa tudi slovenski plebiscit (1990), ki je odprl novo poglavje za širši slovenski prostor. Teža zgodovine še močno pogojuje naš vsakdan. Ali mislite, da bo po obeležitvi letošnjih obletnic kaj drugače na poti v 21. stoletje?

Zgodovina predstavlja naše bistvo in podstat naše biti. Ne sme pa postati nekakšna zavora, na katero naj bi se sklicevali zato, da bi ščitili statična prepričanja in resnice. Mislim, da so se prav v letu pomembnih zgodovinskih obletnic zgodili tudi pomembni zgodovinski premiki.

Posebej bi omenila 13. julij, ko je prav ob stoletnici požiga tržaškega Narodnega doma, s katerim se je začelo nasilno raznarodovanje Primorcev, prišlo do nekaterih zgodovinskih dogodkov, ki predstavljajo pomemben premik v spoštovanju slovenskega in italijanskega zgodovinskega spomina. Podpis postopka vračanja Narodnega doma v last slovenskim organizacijam, srečanje predsednikov Pahorja in Mattarelle v Bazovici, ob spomeniku naših štirih ustreljenih leta 1930 ter na *šohtu* (nar. rudniški rov, op. ur.), predstavlja simbolno dejanje, ki ga nismo pričakovali

in ki ga lahko umemo kot upanje za nov začetek. Dogajanju in pripravam sem sledila v prvi osebi in priznam, da sta me predsednika s skupnim vencem na obeh spomenikih in stisnjenima rokama globoko ganila in pretresla. Bazoviška gmajna je bila zelena, nebo jasno, lase in misli nam je mršil prijeten in svež veter. Od nas je odvisno, ali bomo znali graditi dalje v spoštovanju spomina in zgodovine drugih.

Slovenska narodna skupnost v Italiji se pospešeno spreminja. V slovenskih šolah je le ena tretjina otrok, ki imajo oba starša Slovenca, proces deasimilacije je stalnica že vrsto let, italijanska prisotnost v slovenskih sredinah tudi. Jezikovni nivo se niža, slovenska identiteta je manj opredeljena, mladi se od organiziranega dela skupnosti oddaljujejo, nekoč slovenski kraji izgubljajo svojo slovensko podobo. Ali mislite, da bomo kos tem izzivom? Kakšen bi lahko bil učinkovit recept?

Mislim, da ste izpostavili nekaj kritičnih točk, o katerih bo treba razmišljati. Šola je temelj vsake družbe. V zadnjih desetletjih se je globoko spremenila, ker se je pač spremenil svet, ki nas obdaja in v katerem živimo. Naši vzgojitelji, učitelji in profesorji so poklicani pred nove izzive, na katere mogoče še nismo povsem pripravljeni. Prepričana pa sem, da smo prav zaradi jezika in kulture lahko za marsikoga zanimivi. Treba bo udeležiti zavest, da mora naša šola temeljiti predvsem na kakovostni ponudbi, da mora naša družba skrbeti ne samo za ohranjanje, ampak tudi za razvoj jezika, ki se nenehno spreminja. Zato je pomembno, da ohranjamo slovenske

medije, ki so poklicani, da posodablajo različne jezikovne registre, preko katerih ostajamo zavezani dogajanju. Identiteta danes ni več nekaj granitskega, ker se nam zdi, da nismo v nevarnosti. V resnici pa je to trenutek, ko moramo vsi napeti skupne sile za to, da bomo lahko rasli in se razvijali. »Stati inu obstatì« je Trubarjeva praresnica, ki jo moramo vsak dan nadgrajevati.

Kaj vam pomeni literarno ustvarjanje? Ste besedna ustvarjalka med slovenskim in italijanskim svetom, svoj zadnji roman ste napisali v italijanščini (*La figlia che vorrei avere*, 2017), izšel pa je pri danes najzanimivejši italijanski založbi La nave di Teseo iz Milana.

Ustvarjanje je najprej vaja samodiscipline. Človeku pokaže, katere so njegove limite, uvaja v svet možnega in nemogočega, izziva še tako prikrit individualni vulnus, ki ga predstavlja nekakšen notranji prastrah, izpostavlja ranljivosti, obenem pa omogoča neko posebno svobodo, sproža posebne miselne asociacije in odpira neskončna vprašanja, na katera največkrat ni najti odgovora.

Posebej dragocen pa je dialog, ki ga omogoča z mani (duhovi prednikov, op. ur.). Beseda zame osmišlja svet, ki me obdaja. Zato sem sprejela vabilo založnice Elisabette Sgarbi, ko je založba nastala, naj ji »kaj pošljem«. V roke sem vzela pripoved, ki se je pisala, se spreminjala, zastajala, se razvijala skozi zgodbe ljudi, ki so pripovedovali o sebi. Zgodbe žensk, o katerih sem slišala, zgodbo zemlje, na kateri živim in ki sem ji očitno zavezana. Zakaj v italijanskem jeziku? So teme, ki se posebej dotaknejo naše intimne izkušnje. So

teme, ki so tako pomembne za našo zgodovino, da želimo o njih soočiti čim širši krog bralcev. So teme, za katere je težko pisati v jeziku srca. Italijanščina, ki je moj drugi jezik, je predstavljala v tem primeru dejansko možnost, da sem se nekoliko bolj odmaknjeno spopadla s tem, kar mi je očitno najbližje.

Kaj vam pomeni literarna kritika? Na svoji poklicni poti ste iskali tudi stičišča med slovenskim in italijanskim svetom. Ali so razlike med obmejnima narodoma zelo velike?

Literarna kritika je vedno tudi interpretacija nekega vesolja, v katerem se znajde avtor, o katerem pišem. Nikoli si nisem predstavljala, da lahko obstaja literatura, ki ne utripa v sozvočju z realnostjo. Še tako zelo intimno doživetje dejansko prevzame skozi ubesedenje neko univerzalno dimenzijo.

Težko ločujem med slovenskimi in italijanskimi avtorji, bolj se znajdem v kontekstu, ki ločuje dobro od slabe literature. Tudi tu pa so kanoni seveda zelo osebni. Če se osredotočimo na literarno ustvarjanje ob slovensko-italijanski meji, lahko razumemo, da se povrnem k vašemu vprašanju, kako sta si svetova na nek način med seboj sorodna. Naj navedem primer: avtorja, ki se med sabo nista poznala, Goričan Carlo Michelstaedter in Srečko Kosovel, sta razmišljala o sorodnih temah in stkala neki nevidni idealni dialog, ki ga pripadnost nikakor ne obremenjuje.

Moje delo je bilo zaradi tega usmerjeno predvsem v prepoznavanje slovenske besede kot enakopravne znotraj evropske kulture.

Vaše delo je neločljivo povezano tudi z velikanoma slovenske

besedne ustvarjalnosti v Italiji – Borisom Pahorjem in Alojzom Rebulo. Kaj je za vas pomenil stik s tema dvema intelektualcema in literatoma?

Boris Pahor je neločljivo povezan z našo družinsko zgodbo: moj brat ga je imel za profesorja in z njim ohranil stike tudi v časih, ki Pahorju niso bili ravno naklonjeni. Takrat mi ni bilo povsem jasno, zakaj je bilo treba prebirati njegove romane, ki so izhajali v samozaložbi sredi sedemdesetih let. Ko sem se poglobila v njegov literarni opus in začela sodelovati z njim, sem ga spoznala tudi kot človeka. Zelo sem spoštovala njegovo soprogo, gospo Radoslavo Premrlovo. Pahor me je naučil, kaj je absolutno zlo in kaj absolutna ljubezen, edina, ki lahko reši posameznika in človeštvo.

Alojz Rebula mi je bil posebno drag že kot profesor na klasičnem liceju v Trstu, uvažal nas je v literaturo in filozofijo s tem, da nam je izpostavil osrednje arhetipe antike. Bil je čudovit človek in žlahten intelektualac, izjemen sogovornik in hvaležen za vsako dobro željo in misel. Njegovo širino in znanje, njegovo skromnost in preprostost zelo pogrešam. Pogrešam njegovo izostreno misel, njegovo čudovito besedo, njegovo pripoved.



Tatjana Rojc in Elisabetta Sgarbi ob podelitvi Auerspergove nagrade; foto: osebni arhiv



Tatjana Rojc doma v Nabrežini pri pisalni mizi; foto: osebni arhiv

In ob njiju naj omenim tudi pesnika Miroslava Košuto, ki mi je odprl vrata v dojetje našega obmorskega sveta, ljubezni in bolečine. Posebej sem mu hvaležna, da sem lahko naredila izbor njegove poezije in ga prevedla v italijanščino, da je izšel v dvojezični zbirki z naslovom *La ragazza dal fiore pervinca* pri italijanski založbi Del Vecchio.

Kako gledate na literarno in kulturno ustvarjanje v Sloveniji, na vraščenost slovenskega duha v evropski in predvsem srednjeevropski prostor?

Sodobno literaturo dojemam precej odmaknjeno, če izvamem nekatere avtorje ter poezijo. Prepričana sem, da ima književnost moč, da prepozna, in to z nekakšno posebno intuicijo, čas in razvoj. Prepričana sem tudi, da najbolj zvesto odlikava stvarnost, da je v svoji danosti enkratna in neponovljiva.

Sicer pa je umetnost dejansko najneposrednejša govorica, ki skozi svoj diskurz sprega intelekt, intuicijo in dogajanje.

Kakšen odnos imate do enotnega slovenskega prostora? Ali gre za še aktualno kategorijo

danes, ko vsi živimo pod skupno evropsko streho?

Mislim, da se vsi premalo zavedamo, da je slovenski svet znotraj in zunaj državnih meja neka celota. Še najmanj je verjetno ta zavest prisotna med državljani slovenske republike, ki verjetno niso povsem razumeli, da smo pravzaprav vsi, ki živimo v drugih državah, dejanski ambasadorji slovenstva.

Skozi zgodovino smo se reševali s kulturo, literaturo, umetnostjo. Kafka je zapisal, da bi moral vsak član malostevilnega naroda imeti zavest, da je tudi sam odgovoren za usodo književnosti in jezika. Prihodnost je seveda v Evropi, ki pa bo lahko uspešna samo, če bo jasno, kar je zapisal Srečko Kosovel in sem prebrala pred Narodnim domom v Trstu 13. julija letos: »Naš ideal je evropski človek, različen po svojih obrazih, a samo eden po svojem velikem stremljenju: ljubiti vse ljudi in v tej ljubezni delati. Ali je narod separatističen, če hoče živeti? Če se hoče razvijati sam v svoji smeri, če hoče izkristalizirati svoje telo v svojem duhu? Bodimo eno po duhu in ljubezni, a ohranimo svoje lastne obraze!«

Cenjena prof. Tatjana Rojc, zahvaljujem se vam za pogovor!

Dr. Damir Globočnik

Emilijan Cevc

(1921–2006)

Umetnostni zgodovinar in akademik Emilijan Cevc se je rodil v Kamniku 5. septembra 1921 v trgovski družini. Po ljudski šoli v domačem mestu je obiskoval nižjo gimnazijo v Novem mestu. Maturo je opravil na višji gimnaziji v Ljubljani in se leta 1940 vpisal na študij umetnostne zgodovine in primerjalne književnosti na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze. Leta 1942 je sodeloval v partizanski kulturniški skupini Agiteater. Med roško ofenzivo je padel v italijansko ujetništvo, vendar so ga začasno izpustili na prostost. Med študijem se je uveljavil kot obetajoč literat in prevajalec. Črtice in povesti je objavljaval v revijah Dejanje, Mladika in Naša zvezda. Pripadal je skupini mlajših katoliških literarnih ustvarjalcev. Za knjigo liričnih črtic *Preproste stvari* (1944) je prejel Finžgarjevo nagrado in nagrado Pokrajinske uprave. Čut za lep, literarno izbrušen in razumljiv jezik je bil vselej prisoten tudi pri Cevčevih strokovnih besedilih.

Diplomiral je leta 1946 in leta 1952 doktoriral z disertacijo *Srednjeveška plastika na Slovenskem*. Leta 1950 se je zaposlil kot asistent pri Sekciji za zgodovino umetnosti Inštituta za zgodovino SAZU (od 1955 strokovni sodelavec, od 1958 znanstveni sodelavec, 1968 znanstveni svetnik). Leta 1972 je postal upravnik sekcije oziroma novoustanovljenega Inštituta za zgodovino umetnosti, ki se je kasneje preimenoval v Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU. Emilijan Cevc je inštitut vodil do upokojitve leta 1992.

Poglobljena dognanja o srednjeveškem kiparstvu na slovenskih tleh je objavil v znanstvenih monografijah *Srednjeveška plastika na Slovenskem. Od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja* (1963) in *Poznogotska plastika na Slovenskem* (1970), v knjigi *Gotsko kiparstvo* (zbirka *Ars Sloveniae*, 1967) in v katalogu razstave *Gotska plastika na Slovenskem* (Narodna galerija v Ljubljani, 1973). Na razstavi *Parlerji in »lepi stil« 1340–1400* (Köln, 1978/1979) je predstavil parlerjanske vplive na Slovenskem in Hrvaškem. Sodeloval je pri razstavi *Umetnost na tleh Jugoslavije od prazgodovine do danes* (Pariz, 1971) in razstavi gotike na Štajerskem (St. Lambrecht, 1978).

Leta 1966 je slovensko kulturno javnost presenetil s knjigo *Slovenska umetnost*, ki je izšla v redni zbirki knjig Prešernove družbe. V njej je izčrpno predstavil umetnostno dogajanje na Slovenskem od slovanske naselitve v zgodnjem srednjem veku do 20. stoletja. Po *Orisu zgodovine umetnosti pri Slovencih* (*Kulturnozgodovinski poskus*), ki ga je leta 1924 izdal Cevčev univerzitetni učitelj in vzornik dr. France Stele (1886–1972), je bil to prvi celovit pogled na slovensko umetnost in je do danes ostal nepresežen. Cevc je v uvodni besedi zapisal:

Toda že na začetku naj poudarim, da je naša umetnost mnogo bolj naša, kot bi mislili na prvi pogled, da je ozko povezana z našim človekom in z njegovo zgodovinsko usodo pa tudi z značajem naše zemlje. Predniki so nam zapustili veliko umetnostno izročilo. Mi nimamo zanj nobenih zaslug, pač pa veliko dolžnost, da ga spoštujemo in varujemo. Del naše resničnosti je, naše zgodovine, domovine, našega narodnega ponosa.

V katalogu ob razstavi umetnosti 17. stoletja na Slovenskem (Narodna galerija, 1968) je objavil razpravi o kiparstvu in slikarstvu, slednjemu je tudi kasneje posvetil velik del svoje strokovne pozornosti. V knjigi *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom* (1981) je strnil izsledke preučevanja kiparstva v 16. in 17. stoletju. Raznolik in obsežen Cevčev znanstveni opus zajema tudi pionirske raziskave in študije o posameznih spomenikih, ustvarjalcih in problemih od pozne antike dalje. Pisal je o predromanskem reliefu v Hodišah, velesovski Madoni in mojstru Solčavske Marije, o delavnici kiparja Hansa iz Judenburga, o protestantizmu v umetnosti, Academii operosorum, Valvasorjevem krogu, kiparju Angelu Puttiju, Celjskem stropu, slikarstvu 19. stoletja, ljudski umetnosti, poslikanih panjskih končnicah in drugih temah. Veljal je za najbolj vsestranskega znanstvenika med umetnostnimi zgodovinarji. Oprl se je na Steletovo umetnostnogeografsko metodo in spomenike stilnorazvojno in ikonografsko opredelil ter jih vpel v zgodovinski kontekst. V preučevanje domačih spomenikov je pritegnil primerjave z umetnostjo sosednjih dežel. V petdesetih in šestdesetih letih preteklega stoletja je z esejističnimi besedili spremljal izbrane sodobne umetnike. Ob izčrpnih znanstvenih razpravah in leksikalnih geslih je pripravljaval tudi poljudnejše prikaze. Podrobna bibliografija je objavljena v jubilejnem zborniku *Vita artis perennis*, ki ga je ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca izdala Založba ZRC SAZU (2000). Izbor njegovih besedil je leta 2011 izdala Slovenska matica pod naslovom *Pesnitev in resnica (Cevčevo berilo)*.

Emilijan Cevc, ki je po diplomi želel postati konservator, je deloval kot član strokovnega sveta pri republiškem zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine in kot član škofijske komisije za cerkveno umetnost in varstvo sakralne dediščine. Sodeloval je pri oblikovanju muzeja cerkvene umetnosti v Stični. Na Teološki fakulteti je predaval zgodovino in varstvo sakralne umetnosti. Svetoval je pri restavriranju nekaterih sakralnih spomenikov in pri mnogih drugih konservatorskih in restavratorskih odločitvah.

Prejel je več nagrad, med njimi leta 1984 na Dunaju Herderjevo nagrado za posredovanje dosežkov slovenske umetnostne zgodovine svetu in leta 1997 Steletovo nagrado Slovenskega konservatorskega društva. Slovensko umetnost-nozgodovinsko društvo, katerega častni član je bil, mu je leta 2001 podelilo nagrado Izidorja Cankarja. Leta 1981 je postal dopisni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti in leta 1985 redni član akademije. Leta 2002 ga je Znanstvenoraziskovalni center SAZU imenoval za častnega člana. Leta 1990 je postal častni občan Kamnika. Umrl je 30. januarja 2006 v Ljubljani.

Dr. Marija Klobčar

Doužnjek: od obredja do okrasja

Izročilo poljedelske kulture je bilo pri Slovencih v okviru tradicionalnega narodopisnega zanimanja sicer deležno precejšnje pozornosti, manj pričevanj pa izhaja iz najvzhodnejšega dela Slovenije, ki je doživiljal drugačen zgodovinski razvoj. V času, ko so se žitna polja skrčila, strojna obdelava pa je zabrisala spomin za žanjci, žanjicami in križi, v katere je bilo v Prekmurju in Porabju zloženo snopje, zato kaže opozoriti na posebno obredje, ki je s svojo magičnostjo izražalo spomin na predkrščansko izročilo.

O brednost ravnanj, povezanih s poljskimi deli, je bila sicer značilna tudi za druge slovenske pokrajine, vendar je bila odvisnost od zemlje in njenih darov v pokrajinah, ki so spadale pod ogrsko krono, veliko večja kot v drugih slovenskih deželah. Hkrati je prav to območje zaradi vloge evangeličanske veroizpovedi doživljalo večje pritiske na predkrščanske obredne prvine. Veliko obredja se je zato v Prekmurju in Porabju ohranilo le s posamičnimi elementi; koledovanja, vezana na poletne mesece, so nadomestila blagoslavljanja polj, predkrščanske elemente pa sta vsebovala predvsem začetek in zaključek poljskih del.

Medtem ko je bila obrednost začetka del omejena na simbolno dejanje rodo-

vitnosti – ob prvem spomladanskem oranju so ponekod v Prekmurju na plug položili hlebec kruha –, je zaključek žetve ohranil bogatejše obredje. Konec žetve je bil sicer tudi v drugih pokrajinah, kjer so živeli Slovenci, zelo slovesen dogodek, v nekdanji Slovenski krajini pa je ohranil simbolično darovanje, vezano na predkrščansko verovanje. To obredje je poznalo veliko krajevnih razlik, večinoma pa je bilo povezano z žetvenim vencem, *dožnjekom* oziroma *doužnjekom*, ponekod imenovanim tudi krona.

Doužnjek – izraz je povezan z besedo *dožinki*, ki zaznamuje konec žetve – je imel posebno obredno, magično vlogo, narejen pa je bil iz zadnjega žita, ki je ostalo na njivi. Iz njega so žanjci naredili žetveni venec in ga navadno okrasili s poljskim cvetjem, ponekod pa so kot osnovo za doužnjek vzeli *vrtanek*, okroglo pletenico, ki jo je proti koncu žetve gospodinja prinesla na njivo. V Porabju je ob koncu žetve *vezač*, torej žanjec, ki je vezal snope, iz *sleidnjega* prgišča žita zvezal majhen žetveni snop, ki so ga prav tako imenovali doužnjek.



Prekmurski prvi žanjec z doužnjekom
(*Narodopisje Slovencev* II, 1952, 148)

Doužnjek, spleten v obliki krone, so navadno dali na glavo najboljšemu žanju, ki so ga med vriskanjem pospremili domov. Doma so venec izročili gospodarju, žanjec, ki ga je nosil, pa je dobil pint vina. Doužnjek so na častnem mestu, pogosto v hišnem kotu, hranili do naslednje žetve. Nekateri so zrnje iz doužnjeka dali tudi kokošim, v Porabju pa so doužnjek dali kokošim *na sveti post*. Ponekod so vlogo venca prevzeli trije klasi žita, ki jih je gospodar vrgel na streho. Tudi navada, da sta na veliki petek gospodar in gospodinja zaužila le tri zrna žita, izpričana v Gomilicah, se izvorno najverjetneje povezuje z doužnjekom.

Kmalu po priključitvi Prekmurja drugim slovenskim pokrajinam so ljudje šego, povezano z dožnjekom, začeli opuščati. Nove družbene okoliščine so namreč začele spreminjati tudi vrednote, ki so usmerjale tradicionalni odnos do obrednih ravnanj ob poljskih opravilih. Na potrebo po ohranjanju šeg, kot so bile šege v zvezi z žetvenim vencem, so ljudi opozarjali v zapisih o lokalnem ljudskem izročilu, na primer v *Kalendarju Najsvetejšega Srca Jezušovega*.

V času med obema vojnama je doužnjek, spleten iz pšeničnih *vlati* in okrašen s cveticami, začel dobivati vlogo posebnega pokrajinsko zaznamovanega darila: primeren je bil tako za darilo zlatomašniku kot za politične veljake: notranjemu ministru Korošču so ga izročili s pesmimi in deklamacijami. Leta 1939 pa je ob času žetve eden od prekmurskih izseljencev v Franciji doužnjek spletel celo za cerkev v vasi Gidy; novico o tem je objavil *Amerikanski Slovenec*, časopis slovenskih izseljencev v Ameriki. Doužnjek je s tem dobil tudi narodnoidentitetno vlogo.

Po drugi svetovni vojni, v petdesetih letih, je žetveni venec postal simbol poljedelskega delavstva, in sicer tako v pesmih kot v domači obrti. Doužnjeke so, hkrati z drugimi izdelki iz slame, začeli izdelovati za razstave sodobne ljudske ustvarjalnosti v Prekmurju, na primer v okviru *Prekmurskega tedna*. Ohranjanje žetvenega venca v novi vlogi je v Prekmurju tako potekalo podobno kot v nekaterih drugih socialističnih okoljih, na primer na Slovaškem, Češkem, v Belorusiji in na Poljskem.

Doužnjek, ki je že pred drugo svetovno vojno namesto obredne vloge dobil vlogo posebnega darila, po drugi svetovni vojni pa se je z razstavami krepila njegova estetska vloga, se je prav zaradi estetike tudi ohranil. Danes velja za posebno bogat izdelek iz slame, namenjen predvsem okrasju. Pogosto nastopa v vlogi lestenca, njegovo izdelovanje pa vključuje tudi druge okrasne predmete iz slame. Na pravo vlogo doužnjeka, ki naj bi na posebnem mestu v hiši zagotavljal donos bodoče žetve, pa še spominjajo folkloristične uprizoritve, ki v Prekmurju zaznamujejo prireditveni oder. Ob tem se – po zapisu glasbenika Josipa Dravca – ohranja tudi začetek pesmi žanjcev, ki so se nekdanj z doužnjekom vračali na gospodarjev dom:

*Dožnjek zlati, pun je vlati, nismo ga domou.
Fálo dajmo najprlé Bougi vsemogoučemi,
dai nam dá zadovolé gospodari našemi:
puno gümlo silja, parme pune pa slamé,
pune kleiti, pune lade zrnja na vrhé.*



Doužnjek v obliki lestenca, kot stenski okras; foto: Franci Klobčar

Renato Podbersič st.

Usoda in smrt

Ја пуџосу Наполеџн, бош пуџосу туж ти

Usoda in smrt v pregovorih na Goriškem in v Istri

Na prvi pogled bi človek danes pomislil: ker neradi mislimo in govorimo o usodi in smrti, pred njo celo bežimo, je na Goriškem in v Istri le malo takih pregovorov. Ravno nasprotno: usoda in smrt spadata med najbogatejša pregovorna področja v kulturni zapuščini naših prednikov – tudi po številu šaljivih pregovorov. To nam razodeva veliko zraščenenost naših prednikov z naravo in naravnimi dogajanjem, med katera spada zdrav pogled na človeka od rojstva do smrti, vključno s smrtjo samo in z vsem, kar se v zvezi z njo dogaja.

Zaradi omejitve prostora še zdaleč ni mogoče obdelati vseh vprašanj v zvezi s smrtjo. Tako sem izpustil pregovore o razpetosti med življenjem in smrtjo, prehodu od življenja v smrt, pričakovanju smrti, pripravi na smrt, oblikah smrti, žalovanju za umrlim, odnosu do mrtvih, o tem, kaj človeka čaka po smrti, o tem, da po smrti ni več vrnitve na zemljo, in celo o vulgarnem govorjenju o smrti.

Kakor v vseh dosedanjih sestavkih o pregovorih na Goriškem in v Istri sem tudi za tega gradivo črpal iz osebno zbranega gradiva naslednjih krajev na Goriškem: Gabrje (Gab), Orehovlje (Ore), Peč (Peč), Rupa (Rup), Sovodnje (Sov) in Vrtojba (Vrt); in v Istri: Dekani (Dek), Dol pri Hrastovljah (DpH), Golac (Gol), Hrastovlje (Hra), Kastelec (Kas), Medoši (Med), Novokračine pri Jelšanah na Notranjskem (Nok), Pregara (Pre), Puče (Puč), Sočerga (Soč), Sveti Peter (SvP) in Zazid (Zaz).

Kakor v dosedanjih sestavkih o pregovorih tudi tu uporabljam kratice: za pregovore (P), reke (R) in primerjalna rekla (PR).

USODA

Na svetu je vse minljivo

K prikazu minljivosti sveta, ki je sestavni del usode, pregovori ne pristopajo filozofsko, ampak s kratkimi besednimi izrazi: »vse zaide, mine«, »na svetu se vse menja«, »vsaka stvar ima začetek in konec«, »vse pride, vse mine«, »vsaka stvar mine«, »vse pride h koncu«, »tako je moralo biti«, »tako teče ta svet (stvari)«, »vsaka stvar pride ob svojem času«, »nobena stvar ni večna« in »kot vse pride, tako gre«:

Sve zájde: súnce, lúna i sólđi. (R, Gol)

Usáka stvar ýra. (R) Vse mine. (Gab)

Sáka stvar ýma počétak i konác. (R, Gol)

Usáka ríáč íma sýaj začíaták an sýaj kýónc. (R, Vrt)

Sve se mínja na ton svítu. (R, Gol)

Sve dójde, sve sprójde. (R) Vse pride, vse mine. (Gol)

Usé príje, usé ýra. (R) Za vse na svetu pride konec. (Sov)

Usé príde, usé pásá. (R) Vse mine. (Med, Puč)

Usé príde χ kráji. (R) Vse mine. (Soč)

Təkua je m̥uóylo jət (bet). (R) Tako se je moralo zgoditi. (Vrt)

Təkua ɣra ta svíat (ɣráju tə ráči). (R) Tako svet (stvari) gre – vse je minljivo. (Vrt)

Usáka ríáč príje u s̥uójin cájti. (R, Ore)

Nobéna ríáč ni víáčna. (R, Ore)

Usé ku təkua príje, təkua ɣra. (R, Sov)

Človek je minljiv

Kako pregovori prikažejo človekovo minljivost? Za to uporabljajo »časovne izraze«, kot: »nič ni za vedno, tudi ti ne boš«, »nekoč bomo šli«, »vsakega čaka konec«, »danes si, jutri te ni«, »ne vemo, kje bomo«, »smo od danes do jutri«, »nismo rojeni za vedno, vsak bo imel svoj konec«:

Nič na ton svítu ni za vajk, pak ne búdeš ni ti ni ja. (R, Gol)

Usié je minljívo, túdi mi bómo énrət šli. (R, Ore)

Usákiɣa čáka s̥uəj k̥uónɕ. (R, Gab)

Dónəs si, jútɾe te nej. (R) Sveto pismo. (Nok)

Dónəs smo, jútɾe nə víəmo, kíə bómo. (R, Peč)

Náše žiɣlénje je tášno, də dónəs smo, jútɾe nəs ni. (R, Med)

Nísmo r̥uójeni zə zmírən, usáki bo jəmoɣ s̥uəj k̥uónɕ. (R, Gab)

Pregovori pa uporabljajo tudi »tvarne naravne izraze«, kot sta rosa in kapljica na veji ali v morju:

Iz zémlje u zémlju, iz lúya u luy. (R, Gol)

Smo ku r̥uósa nə véji: kər zəpíɣa víətər, páde, an təkua pádəmo túdi mi. (PR, Ore)

Si kut kápəɕ na véji: dónəs si, jútɾe te nej. (PR) Sveto pismo. (Nok)

Mi smo svi skúpa nič na ton svítu, smo káko kápəɕ u móru. (PR, Gol)

Nismo rojeni za ta svet

Za razliko od sodobnega človeka, ki svoj način življenja in dela oblikuje tako, kot da bo večno na tem svetu, nas pregovori »prizemljijo«, da to ni tako, in nas »izstrelijo« v »odhajanje«:

Nídan ni za vajk na uvón svítu. (R, Gol)

Nísmo r̥uójeni zə ta svíat. (R, Peč)

To smo sámó di pásádžo. (R, Peč)

Múči, sej bómo m̥uóyli usé póstit nu jət. (R) Tako se reče lakomnemu človeku. (Sov)

Svet je bíu i ce bjet, a mi nísimo bli i nánka nə bómo. (P, Soč)

Túdi zə námi bóju nəpréj lədíə. (R, Gab)

Svíat bo šóu šié nəpréj, kə nəs več nə bo. (R, Ore)

Svit če bíti s̥éyɣiɣ, túdi kad nas ne bu. (P, Gol)

Usoda je človeku določena, zapisana

Sporočilo pregovorov je, da ima »vsak človek svojo usodo«, da je ta »zapisana že v materinem telesu«, da »usode ne moremo spremeniti«:

Sváki človík se ródi svójon súdbinon. (R, Gol)

Še u môternin telíasi mu je bélo tu zapísano. (R, Nok)

Ku mu je blo zəpísəno, təkua mu je rátəlo. (R) Smrt mu je bila določena po usodi. (Gab)

Kar ti je usəjəno, tísito boš jəmoɣ. (R, Peč)

Táki je bíu dištín an təkua je šlo. (P, Sov)

Təkua ti je usuəjeno, neč nə mʊəraš obərnit. (P, Vrt)

Vendar pregovori ne prikazujejo usode fatalistično, kot da je nekaj popolnoma mimo nas, usodo si ustvarjamo tudi sami:

Deštín si délamó ánka sámí. (P, Puč, Zaz)

Nad nami in našo usodo je Bog

Pregovori izražajo ne le človekovo oblikovanje lastne usode, ampak predvsem Božji (in Marijin) vpliv nanjo: Božji usodi ne zbežiš:

Ku bo Bʊəχ tíu. (R) Kakor bo Bog hotel. (Peč)

Ku če Bʊəχ an máti Bʊóžja. (R) Resno govorjenje o usodi. (Vrt)

Táka je Bʊóžja mʊlja. (R, Nok)

Káko ti je Boy odsúdiya, unáko če bíti, ne pobíyneš ud te súdbine. (R, Gol)

Na slávo Bʊóžjo, kar príde, bʊəmo zíəli, drúyo ne mʊəremo. (R, Nok)

Dištín di Dío non škámpa. (R) Iz italijanščine. (Sov)

Šaljivo o usodi

Šaljivih pregovorov o usodi ni veliko (veliko več jih je o smrti); ti ki so, pa jemljejo primerjavo pri »klobasi« in pri italijanskih »karabinjerjih«:

Usáka ríəč íma sʊəj kʊónc, sámó kləbása íma dva. (R) Šaljivo o usodi. (Peč)

Ku če Boχ i karabinjéri. (R) Šaljivo o usodi pod Italijo: bo, kakor hoče Bog in karabinjerji. (Pre)

SMRT

V primerjavi z usodo je področje pregovorov o smrti veliko bolj obširno in razvejano, saj zajema področja od dejstva smrti v človekovem življenju pretežno filozofskega in teološkega značaja, preko konkretne smrti kot take, umiranja in smrti pri raznih kategorijah ljudi z izrazito antropološkimi poudarki, do vprašanj o posmrtnem življenju in odnosu do mrtvih eshatološkega pomena, pa vse do šaljivo prostaškega, celo vulgarnega izražanja o smrti v vsakdanjem življenju. Široka, zanimiva, poučna in vzgojna vsebina pregovorov o smrti. V nadaljevanju samo nekaj vidikov te bogate vsebine.

Dejstvo smrti

To filozofsko vprašanje smrti je zelo obširno in ga tu povzemam le v nekaj najosnovnejših spoznanjih.

Smrt je sestavni in nujni del življenja, je zanesljiva in vedno na delu:

Ku sə rodí, təkua íma zəpísəno, kədáj bo umróu. (R, Gab)

Tʊə je žía nəráuno, də usák, kə sə rodí, bo énkərat túdi mʊóyu umriét. (R, Ore)

Čə lədiə nə bi umírəli, kan bi šli usí ti drúzi. (R, Ore)

Če ne bi júdi umárli i vóle dərli, bijo svet podərli. (P, Pre)

Smərt níkóli nə počíva. (R, Vrt)

S smrtjo se srečajo vsi ljudje, brez izjeme:

Jedán put se ródíš, jedán put úmreš. (R, Gol)

Prej kut slej usi bʊəmo umárli. (R, Nok)

Usák kərst príde na vərst. (P) Vsak mora umreti. (Hra, Puč)

Sámó énkərat umərjəš. (R, Gab)

Smərt je edína zə usə ɣliχ. (R, Gab)

Smərt ne zbíra, usé pobíra, neč ne čáka stárosti. (R, Nok)

Nísmo zə bet to, smo zə jət. (P, Sov)

Nə bómo zə zmírən, mi smo sámo popótniki to. (R, Ore)

Jénu smo Bóyu dúžni. (R) Umrli bomo. (Gol)

Danás júnak, sútra črna zémlja. (R, Gol)

Smrt pride sama, je ni treba ne iskati, ne prositi, ne vabiti:

Smərt príde sáma, ne kóri je prósit. (R, Pre)

Smərt bo póršla sáma, ni tréba je klícət. (R, Puč)

Človek noče smrti, ker je navezan na življenje, zagledan v delo in skrbi:

Še ku tə bo póršla jáskət, nə boš tíu jət z njo. (R) Tako se reče o kom, ki je preveč navezan na življenje ali lakomen. (Zaz)

Nánka umrét nə boš jému cájta. (R) Tako se reče o kom, ki je preveč navezan na življenje ali lakomen. (Puč)

Sej mu nə bo pustílo nánka umrét. (R) To so besede komu, ki je preveč vnet in zagrizen za delo. (Gab)

Smrt je zadnje dejanje življenja, zato je vedno čas umreti:

Smərt je ta zádnja, umrét je še zmírən cajt. (R, Zaz)

Zə ádnu bómo šli (péjdəš). (R, Vrt)

Živ ne móre pójti pod zémlju. (R, Gol)

Duəbər kuónəc, usé duóbro. (P, Kas)

Nasilna smrt

Nasilne smrti, ki v pregovorih še danes odmevajo, so predvsem smrti partizanskih in nemških likvidacij med drugo svetovno vojno:

Ŧa je pobrála táma. (R) So ga usmrtili. – Tako se je med drugo svetovno vojno reklo za likvidacije. (Soč)

Je zmánjkaŦ, ɣa ni več. (R) So ga usmrtili. – Tako se je med drugo svetovno vojno reklo za likvidacije. (Soč)

Ŧa je lüna pojéla. (R) Izginil je. (Kas)

Ŧa je uzéla nuč (təma), ɣa ni blo več. (R) Izginil je. (Zaz)

Ta je šu, sə nə zna kan, ku də bi ɣa nuč uzíəla. (PR) Izginil je. (DpH)

Je zmánjkoŦ, ku də bi ɣa vóŦk ukrádu. (PR) Izginil je. (Hra)

Je zmánjkoŦ, ku də bi ɣa méyla pojéla. (PR) Izginil je. (Med)

Sej víəš, nié, kan je šóŦ, je néku zmánkoŦ. (R) Izraz za medvojne in povojne likvidacije. (Gab)

Je izɣíniŦ, ku da ɣa je káfra zíəla. (R) Izginil je. (Nok)

Ŧna léjta so jŦχ fajn očístili. (R) Veliko so jih pobili. – Izraz za medvojne in povojne likvidacije. (Nok)

Sə ɣa sčístli an zəɣrébli ku pása. (PR) Pobili so ga in zagrebli – pokopali kot psa. Izraz za medvojne in povojne čistke, poboje. (Gab)

Sə jeχ počístli. (R) So jih usmrtili. – Tako se je reklo med drugo svetovno vojno za partizanske likvidacije. (Kas)

Je zɣínu, ku də bi ɣa χudič pocítroŦ. (PR) Nenadoma so ga odpeljali v smrt. (Gab)

Sə ɣa sámo zəɣríəbli, də sə ɣa sámə lásícə otkopávəla. (R) So ga usmrtili. – Tako se je reklo med drugo svetovno vojno za partizanske likvidacije. (Ore)

Mi je dáŦ eno ščəpetôdo. (R) Ubil ga je s strelom iz puške. (Pre)

Mi je dáu an tiro s šklópən. (R) Ubil ga je s strelom iz puške. (Puč)
Téya so Némci (partizáni) pobráli. (R) So ga usmrtili. – Tako se je reklo med drugo svetovno vojno za nemške ali partizanske likvidacije. (Soč)
So ya pejáli na trinájsti bataljón. (R) So ga usmrtili. – Tako se je reklo med drugo svetovno vojno za partizanske likvidacije. (Pre)
Sa ya zayrébli pod trombín. (R) So ga usmrtili. – Tako se je reklo med drugo svetovno vojno za partizanske likvidacije. (Hra)
Sa ya peljáli yuór ne Krās. (R) So ga usmrtili – vrgli v jamo. – Tako se je reklo med drugo svetovno vojno za partizanske likvidacije. (Kas)
Púno so jix likvidírali, kər nej bélo tréba. (R, Nok)
Je šóu u Luyoslávju, an ya ni blo več, an tən sə ya sčístli ku pósa. (PR) Izraz za medvojne in poveljne likvidacije. (Gab)
Sa ya sčístli an puóle sə ya pərpeljáli duól kúkər Boyá. (PR) Tako se je reklo, ko so med vojno koga likvidirali v Jugoslaviji in ga pod krinko, da je umrl, pripeljali sem pokopat z vsemi častmi. (Gab)
Je šóu kuónčət u Rénčə. (R) Partizanske likvidacije med drugo svetovno vojno. (Peč)
Sa ya peljáli yuór nə podróčje. (R) So ga usmrtili na Krasu – vrgli v jamo. – Tako se je reklo med drugo svetovno vojno za partizanske likvidacije. (Ore)
Je šóu nə Lúókvə. (R) So ga usmrtili na Lokvah v Trnovskem gozdu. – Tako se je reklo med drugo svetovno vojno za partizanske likvidacije. (Ore)
Sa ya peljáli u Vəlíkə dolínə (nə Rosícu, u Riénčə). (R) So ga usmrtili. – Tako se je reklo med drugo svetovno vojno za partizanske likvidacije. (Vrt)

Trenutek smrti

Trenutek smrti je v pregovorih prikazan zelo bogato, pesniško in jedrnato. Tukaj navajam samo nekaj najznačilnejših primerov.

Téya več neč ne bolí, je šóu na úni svet. (R) Ker je umrl. (Nok)
Pəršla mu je zadnja úra. (R, Nok)
Póšla je dúša z njéya. (R) Umrl je. (Gol)
Γa je pobrálo (stísnilo). (R) Umrl je. (Gol)
Γa je uzélo. (R) Umrl je. (Kor, Pre, Zaz)
Sa je ríəšu, kə drúyə rešítvə ni blo, ku smərt. (R, Peč)
Ta je kuónčəu tu sʷóje. (R, Peč)
Je fénu tu sʷóje. (R, DpH, Hra)
Je dočákoʷu tu svóje. (R) Umrl je. (DpH)
Je sʷóje otprávu, nəs še čáka. (R) Umrl je. (Kas, Zaz)
Boy ya je póbra. (R, Gol)
Γa je Buχ uzítu dəmóu (χ sébe). (R) Umrl je. (DpH)
Sej ya je Buəχ ríəšu! (R) Vzklik, ko kdo umre. (Ore)
Táko je mʷəralo bet. (R) Tako se je moralo zgoditi. (Nok)
Témi je udklénkalo. (R) Umrl je. (Soč)
Njéya ne bolídu več kósti, je póša na siyúrno. (R) Kosti ga ne bolijo več, ker je umrl. (Gol)
Je ádən men pred námi. (R) Se reče, ko kdo umre. (Vrt)
Ta je póstu próstor zə níya drúzya. (R, Gab)
Zádni put mu crkvéno zvóno zvoní. (R) Umrl je. (Gol)
Mʷəš je šóu, ya ni več. (R) Umrl je. (Gab)

Buəzɣa ríəveʒa ɣa je pobrála slána, je šóu z Buəɣən. (R) Tako se reče, če je umrl ponoči ali zjutraj. (Gab)

On je prežívu sójo dóbo. (P) Umrl je. (Med)

Je šóu nə eksprəs. (R) Umrl je hitro. (Ore)

Je šóu χ víáčnimi počítki. (R) Je umrl. (Vrt)

Kar nəánkɾət ɣa je zmánkalo. (R) Nenadoma je umrl ali izginil. (Vrt)

Ŧa ni več. (R) Umrl je. (Vrt)

Je ríəšan. (R) Umrl je. (Vrt)

Kaj človek potrebuje po smrti?

Sporočilo pregovorov je zelo jasno: jamo in določeno količino zemlje:

Usí u nu jámu ɣrámo. (R) Vsi bomo pokopani v skupni (družinski) grob. (Sov)

Kaj sə toliko réneš, pər svétin Kikiriki ti bo zəduósti ána pes zemjé. (R) Tako se reče lakomnemu človeku, ki mu ni nikdar dovolj. (Soč)

Po smrti ti je dósta jéna lopáta zemljé. (R, Gol)

Bo pəršu čas, ko ti bo zadósti an métro kɣadrát. (R) Tako se reče lakomnemu človeku, ki mu ni nikdar dovolj. (Puč)

Ka sə təkú ɣréneš, tən pod Ušíɣən ti bo an métər zəduósti. (R) Pokopališče za vasi Socerb in Kastelec je pod hribom Ušivec. (Kas)

Mi bo zədósti en méter in pu. (R, SvP)

Ti bo zəduósti podrúyi métər zémle, an šíé tísti je komúnski. (R, Sov)

Podrúyi kubik ju boš míu zəduósti. (R) Kubični meter in pol zemlje na grobu ti bo dovolj. (Vrt)

Zəduósti ti buó sámó dva métra nə brítófi. (R, Dek)

Ŧor Nə luókvi nən bo usén zəduósti, nən bójo ɣodíli po ɣlávəχ in bómo ble tíχo. (R) Neopredeljena količina zemlje. Mišljeno je pokopališče. (DpH)

Kje je prostor za mrtve?

Prostor za mrtve je na pokopališču. To je v pregovorih lahko označeno neopredeljeno, kot »tam« ali »tja«:

Tje uséχ čáka. (R) Na pokopališču. (Soč)

Ćemo poč usí tan. (R) Na pokopališču. (Pre)

Čié prjémo usí, tən bóje nášə kostí počívəla. (R) Na pokopališču. (Ore)

Péjemo čié ɣúór. (R) Pojdemo na pokopališče, rečejo tisti, ki bivajo na zahodnem robu Peči; pokopališče je zanje zgoraj. (Peč)

Nobédən nə utéče, usí prjémo če. (R) Vsi bomo umrli in prišli na pokopališče. (Peč)

Kə prjéš sién si fraj, níməš več kan jət. (R) Na pokopališču. (Sov)

Pokopališče je označeno tudi kot »naš dom«, kot »drugi dom« ali kot »zadnji dom«:

Tje je naš dom. (R) Na pokopališču. (Soč)

Tən je nəš ta drúyi dɣəm. (R) Na pokopališču. (Sov)

Tən je nəš zádni dɣəm. (R) Na pokopališču. (Peč)

Označeno je tudi kot kraj, ki je za vse »enak« ali »pošten«, kjer smo »vsi enaki«:

Tən je zə usíχ enáko. (R) Na pokopališču. (Ore)

Ónde je pošténo za uséχ. (R) Na pokopališču. (SvP)

Ton smo usí anáči. (R, Dek)

Pa tudi kot »dom«, »prostor« in »kotiček«:

Gran dāmóu. (R) Na pokopališče. (Peč)

Tan bómo iméli usí suj próstor. (R) Na pokopališču. (Puč)

Tan nas čáka usákeya suj kantón. (R) Na pokopališču. (Soč)

V enem primeru je pokopališče označeno kot kraj, kjer raste plevel »zgonič«:

Bo šu yor u zyonič. (R) V zapuščeni del pokopališča, ki je malo vzdrževan in v plevelu (zgonič je vrsta plevela). (Puč)

V pregovorih je pokopališče kot kraj pokopa pogosto označeno po drevesih. Najpogostejše drevo je cipresa v različnih narečnih poimenovanjih, manj je smreka in najmanj kostanj:

Počíva put rančuprésəmi. (R, Kor)

Péjen číe pod sməriaku. (R) Pojdem tja na pokopališče. Na pečanskem pokopališču je bila nekoč smreka. Zato zdaj šaljiv dodatek: *Ambuót je sməriaka díalla síəncu, zdey bom nə sūənci.* (Peč)

Ču pójti prvo pod xóju, néyo bun to dočéka. (R) Prej bom umrl, preden bom to dočakal. (Gol)

Xmáli bo pod kostánjen. (R) Kmalu bo umrl in bo pokopan na pokopališču, na katerem raste kostanj. (Rup)

Kar precej poimenovanj pokopališča je z domačimi narečnimi imeni, kot je »britof«, »cemíter« ali »žegen«:

Ja, nə brítof bómo šli. (R, Ore)

Buəmo šli na cemíter. (R, Nok)

Bómo končáli usí nə žiéyni. (R) Vsi bomo končali na pokopališču. (Gab)

Sə boš spámetu, kər tə bóju odniésli nə žiəyan. (R, Vrt)

Pogosta poimenovanja za pokopališče so ledinska imena »Na lokvi« in druga:

Bómo počívali tən yor Nə lókvi. (R) Pred pokopališčem je mlaka. (DpH)

Češ pójti pod Kičér (x svétom Kocijánu). (R) Umrl boš in pokopali te bodo na vaškem pokopališču pod hribom Kičer; pri pokopališki cerkvi svetega Kancijana. (Gol)

Sə boš odpúóču, kə boš tən u Pláncəx bíu. (R) Na pokopališču v Plancah. (Kas)

Buəmo šli u Čúćínove njíve. (R) Bomo šli na jelšansko pokopališče, ki je na nekdanjih Čúćínovih njivah. (Nok)

Zelo pogosto je pokopališče poimenovano po pokopališki cerkvi ali kapeli, posvečeni določenemu svetniku:

Bómo šli počívat yor x Svétmi Dūxi. (R) Na pokopališče s cerkvico Svetega Duha. (SvP)

Bómo šli yor x svéti Məriji pod ančiprésə. (R) Na pokopališče. (Puč)

Bómo šli x svétmi Jóžəfi. (R) Na pokopališče s cerkvico svetega Jožefa. (Kor)

Buəmo šli x sviətmu Pétru. (R) Šli bomo na pokopališče s cerkvico svetega Petra. (Nok)

Boš žiə tud ti šóu x sviətmu Márki. (R) Na hrastovsko pokopališče pri svetem Marku. (Hra)

Češ ben počínit, ker boš šéu x svétemi Šimóni. (R) Na pokopališče k cerkvi svetega Simona. (Pre)

Dol pər Mərtína je zə usé. (R) Na pokopališču, ki je okoli cerkve svetega Martina v Zazidu, je prostor za vse. (Zaz)

Bómo šli x svétmi Tuníni. (R) Šmarje pri Kopru; na pokopališču je cerkva svetega Antona. (Puč)

Boš počívaŋ ben yuór pər svéten Kikiríka. (R) Pokopali te bodo na pokopališču pri svetem Kviriku. (Soč)

Šaljivo o smrti

Človek ne bi bil to, kar je, če se ne bi šalil tudi na račun svoje smrti in smrti drugih. Šaljivih rekov o smrti je veliko. Kaj je hotel slovenski človek z njimi izpovedati in izraziti? Po vsej verjetnosti se je hotel preko njih razbremeniti duhomornih težav vsakdanjosti, kjer ima smrt svoje redno mesto. Z njimi si je hotel dati poguma in dodatne energije pred žalostnim dejstvom smrti. Verjetno je v njih videl tudi nekakšne uroke proti smrti, ki je sama po sebi najresnejša zadeva življenja, v rekih pa se ta resnoba nekoliko omehča in ni več tako težka. V nadaljevanju navajam samo nekaj najizrazitejših šaljivih rekov o smrti.

Sve san próva, sámo umríti još ne. (R, Gol)

Usí bódo umárli, léχko ánka jes. (R, Puč)

Ma lóχko, lóχko, dā jes nā bon umróu. (R) Šaljivo o lastni smrti. (Gab)

Ud káda ga poznán, vajk umíre, púka χudíχ unj. (R, Gol)

Odkáj deš, da češ umrét, biš bíu pršo vre déset bóti názot. (R) Šaljivo: Odkar praviš, da boš umrl, bi prišel že desetkrat nazaj. (Pre)

Bómo žíuli do pórve smárti. (R, Hra, Kas, Puč, Zaz)

Porúčiš se láchko več púti, a úmreš sámor dva púta. (R) Šaljivo: umreš prvič in zadnjič. (Gol)

Za létos éno prihódnje léto sən siyúrən, dā nā bon umáru. (R) Šaljivo: dvakrat ni mogoče umreti. (Puč)

Téya bŭəmo mŭərali še z béton po ylávi. (R) Šaljivo o kom, ki »noče« umreti. (Nok)

Nej še prəstŭəra záme γor Nā lókvi. (R) Šaljivo: na pokopališču, pred katerim je lokev, zato »Na lokvi«. (DpH)

Nəstŭəj sə bat, túdi tiébə bóju niésli z nŭóγəmi nəpréj. (R, Gab)

Téya néce ni Boχ ni vraχ, še smərt γa je pozábila. (R, Soč)

Γa níče sviāti Píətə. (R, Gab)

Predvsem na Goriškem sta za smrt razširjeni šaljivi imeni: »Matilda« in »tista s koso«:

Pos' γa, pos' γa, γa prije pŭən pej Mətílda. (R) Šaljivo strašenje koga, ki povzroča spore in se pretepa. (Sov)

Usíχ nəs kompəníra Mətílda s kŭósu. (P, Vrt)

Bo ben pəršla úna s kŭóso, tə bo pobrála. (R, Soč)

Ja, ja, sej tuj njéya γa je Mətílda pobrála. (R) Matilda – smrt ga je pobrala, se reče bolj zaničljivo za kakšnega pijanca. (Gab)

A, na, nəzáj je ádən pozábu díχət. (R) Šaljivo o smrti, kadar kje zvoni za mrtvim: A, glej, ponovno je nekdo pozabil dihati. (Gab)

A, sej kər bon umárla, nā bon núcəla več zəboŭ. (R) Šaljive besede stare ženice – po smrti ne bo več potrebovala zobne proteze. (Gab)

Ne bŭə več zémlio péštaŭ. (R) Šaljivo: umrl je. (Nok)

Kámər je šu, γa nā bolíjo več kostí. (R) Šaljivo: umrl je. (Zaz)

Ta je šu χ vojákon. (R) Šaljivo: umrl je. (Soč)

Boš šóu díələt fájə. (R) Šaljivo: boš šel na pokopališče. (Ore)

Ta bo šu kŭónət pípe. (R) Šaljivo: bo šel na pokopališče; umrl bo. (Soč)

Póša si je lónce kováti. (R) Šaljivo: Šel je na pokopališče; umrl je. (Gol)

Ta nā bo míŭ potríəbu več jəst krúχa. (R) Šaljivo: umrl je. (Peč)

Fínija je jísti paléntu. (R) Šaljivo: umrl je. (Gol)

Popíja je svóju barílicu. (R) Popil je svoj sodček, se reče, ko kdo zboli ali umre. (Gol)

- Γα νὰ βο več lókoμ (cúkoμ).* (R) Šaljivo: ne bo ga več lokal – ker bo umrl. (Vrt)
- Duóbro, dā je píμ, dokír je bíμ to, tēn nā bo míμ kej pet.* (R) Šaljivo o življenju po smrti. (Peč)
- Kad ti γróbar príko ríti zádnu lopátu zémle χíti, néčeš več píti álkoχol.* (R) Šaljivo o smrti pijanca. (Gol)
- Tísti je sóμ rákēn žvížγat an tíckon pet.* (R) Šaljivo: umrl je. (Gab)
- Šóμ je rákom žvížγat i ríbam pet.* (R) Šaljivo: umrl je. (Nok)
- Je šu pískat škryáton.* (R) Šaljivo: umrl je. (Pre)
- Na, šíé dvía súblā!* (R) Šaljivo pri pokopavanju koga, ki je bil v življenju lakomen. (Ore)
- Támo je lípo, vídíš, dā nídan ne dójde názedā.* (R) Šaljivo o življenju po smrti. (Gol)
- Se vrácaš kut lísaški mārlic.* (PR) Šaljive besede komu, ki je kaj pozabil ali se je vrnil po dolgem času. Zgodba: Ljudje so imeli privide, da na Grmadini, hribu nad Novokračinami, ponoči vedno luč gori. Govorili so, da se neki Mačkić, ki je umrl in je bil pokopan v Jelšanah, vrača nazaj. Od tu: *Se vračaš ...* (Nok)
- Γα Βυαχ níče jómāt, kē ni šíé prástμōra.* (R) Šaljivo o nebesih. (Ore)
- Ma sej je žia mārto, sámō šíé díχā.* (R, Gab)
- Úón je sóμ, mā rájši uón ku jes.* (R) Šaljivo o smrti. (Gab)
- Ta nā bo dúγō cáboμ več.* (R) Šaljivo ironično: ne bo več dolgo brcal, umira. (Gab)
- Sān bla u vārti, sān vídla smārt nā tārti.* (R) Šaljivo o smrti. (Sov)
- Ta, kē umārje u stráχī, íma púχnā χláčā.* (R) Šaljivo. (Ore)
- Dē mi nā Dik podmáknē kyóštu.* (R) Šaljivo: Dik je bil možak v Orehovljah, ki je rad odtegnil hrano umirajočemu, da je prej umrl, zato so se ga umirajoči bali. (Ore)
- Bo sóμ vārvāt tārta Bóbiču.* (R) Šaljivo: kdor umre in ga pokopljejo na pokopališču na Peči, kjer so bile nekdanj okrog trte odvetnika Leopolda Bobiča, rojenega 1884. (Ore)
- Vārž' γa u jámu, tēn bo zmírēn u fríšnīn.* (R) Šaljivo o umrlem. (Peč)

SKLEPNE MISLI

Soočanje s pregovori o človekovi usodi in smrti ne pomeni samo obujanja nekdanjih pogledov naših prednikov na ta ključna vprašanja človeka, ampak je za vse nadaljnje rodove, tudi za našega sedanjega, velikega etičnega pomena. Čas, ki ga živimo, nas trga in oddaljuje od osnovnih in ključnih vprašanj človekovega obstoja, saj nas življenje v blagostanju s tem siromaši. Omejuje nam pogled na pretežno gmotne vidike življenja, ki nikakor ne morejo nasititi človekovih globljih hrepenenj in teženj po vrednotah, vključno z zadnjimi vrednotami, med katere spada človekova usoda in smrt. Srečanje s tovrstnimi pregovori pa je tudi velikega vzgojnega pomena, saj nas celovito pripravlja na osebno vsakdanje srečevanje z našo usodo in usodo drugih ljudi, na našo smrt in smrt drugih. Pomaga nam, da se ognemo vraževskemu pogledu in odnosu do življenja in smrti ter živimo umirjeno in polno, z jasnim in pogumnim pogledom usodi in smrti v oči. Samo tak pogled je dostojen in vreden človeka. Ker se bližata dneva vseh svetnikov in (vernih) rajnih (prvi in drugi november), nam bo razmišljanje ob pregovorih o usodi in smrti lahko v veliko oporo in pomoč pri srečevanju z našimi dragimi, ki so že izpolnili svojo življenjsko usodo na tem svetu in se srečali s smrtjo.

Slovarček narečnih besed

ádən, *an* eden, *ambuót* nekoč, *an*, *i* in, *ána* ena, *anáci* enaki, *ančipréša* cipresa, *ánka* tudi, *barílca* sodček, *bélo* bilo, *ben* že, *bet* bat, biti, *bíjo* bi, *biš bíu pršo* bi prišel, *ble*, *bli* bili, *blo* bilo, *Boχ*, *Buαχ* Bog, *bóje*, *bójo*, *bóju* bodo, *bolídu* bolijo, *bon* bom, *bóti* krat, *brítrof* pokopališče, *bu* bo, *búdeš* boš, *būəzɣa* ubogega, *bun* bom, *búójza* božja, *cájt* čas, *cemíter* pokopališče, *cábou* brcal, *cúkoʊ* vlekel, *če* hoče, *če*, *čié* tja, *če bití*, *če bjet* bo, *čes pójtí* boš šel, *človík* človek, *ču pójtí* bom šel, *cémo poč* bomo šli, *danás* danes, *deš* praviš, *deštín*, *dištín* usoda, *diəlla* delala, *dištín di Dío non škámpa* Božja usoda ne zbeži, *dočéka* dočakal, *dójde* pride, *dokír* dokler, *dósta* dovolj, *drúzya* drugega, *drúzi* drugi, *dúyo* dolgo, *dúžni* dolžni, *énkrət* nekoč, *éno* in, *fájfə* pipe, *fajn* dobro, *fénu*, *finija* končal, *fráj* končan, *fríšnin* u na svežem, *ɣliχ* enak, -a, -o, *ɣra* gre, *ɣráju* gredo, *ɣrámo* gremo, *ɣran* grem, *ɣréneš* poganjaš, ženeš, *χ* k, *χíti* vrže, *χmáli* kmalu, *ja* da, jaz, *jedán put* enkrat, *jému*, *jómoʊ* imel, *jómat* imeti, *jéna* ena, *jénu* eno, *jes* jaz, *jóskət* iskati, *jət* iti, *jíma* ima, *jísti* jesti, *još* še, *ju* jo, *júdi* ljudje, *jútre* jutri, *ka* kaj, *kad*, *káda* kadar, ko, *káko*, *ku* kakor, ko, *kan* kam, *kantón* kot, *kápac*, *kápəc* kapljica, *karabinjéri* karabinjerji, *ke* kaj, *ker* kadar, ko, *kía* kje, *Kikirík* Kvirik, *komúnski* občinski, skupni, *konác*, *kuónəc*, *kuónəc* konec, *kóri* potrebno, treba, *kúkər* kakor, kot, *kuónčət* končati, *kuóšta* hrana, jed, *kut* ko, *léχko*, *lóχko* morda, *léjta* leta, *lípo* lepo, *lókva* luža, mlaka, *luɣ* pepel, *lúna* luna, *ma* toda, *Mərtína pər* pri Martinu, *men* manj, *métro* meter, *mártu* mrtev, *mi* mu, *mínja* menja, *míu* imel, *móre* morje, *môterno* materino, *múči* molči, *múəš* mož, *múóyu* moral, *na* glej, *nánka* niti, *názeda*, *názot* nazaj, *neč*, *neč* nič, *néčeš* ne boš, *néce* noče, *néyo* kakor, *nej* ni, *néku* kar, *nəánkrət* naenkrat, *nən* nam, *nəstɣəjsə* ne se, *nəzáj* spet, *ni* ne, *níče* noče, *nídan* nihče, *nié* ne, *níya* nekoga, *nobédən* noben, *nu* eno, in, *nuč* noč, *núcəla* rabila, *odkáj* odkar, *odpúóču* odpočil, *ónde* tam, *odsú-dija* odsodil, *pak* pa, *palénta* polenta, *pasádžo di* prehodno, *pej* pa, *péjdaš* pojdeš, *péjen* pojdem, *pes* pest, *péštaʊ* tlačil, *pet* piti, *pərpeljáli* pripeljali, *pəršla* prišla, *pəršu* prišel, *pəsá* mine, *pískat* igrati, *pobíyneš* pobegneš, *počétak* začetek, *počínit* češ boš počival, *podmákne* izmakne, *podrúyi* poldrugi, *pójtí* iti, *porúčiš* poročiš, *pos'* pusti, *póstít* pustiti, *póstu* pustil, *póša je* je šel, *póšla* šla, *poznán* poznam, *príje* pride, *príješ* prideš, *príjemo* pridemo, *príko* čez, preko, *prvo* najprej, *pu* pol, *pɣən* ponj, *púχnə* polne, *púka χudič* unj naj udari hudič v njega, *púno* veliko, polno, *púóle* potem, *put*, *púta*, *púti* krat, pod, *rančupréša* cipresa, *rátəlo* uspelo, *réneš* rineš, *sáka* vsaka, *sámor* samo, *san próva* sem poskusil, *séyliχ* vseeno, *sej* saj, *sién*, *sən* sem, *siyúrən* gotov, *siyúrno* varno, *skúpa* skupaj, *sójo* svojo, *sóldi* denar, *spámetu* spametil, *sprójde* mine, *súdbina* usoda, *sɣəj* njegov, *suj* svoj, *súnce* sonce, *sútra* jutri, *sváki* vsaki, *sve* vse, *svéten Kikiríka pər* pri svetem Kviriku, *svétemi Šimóni χ* k svetemu Simonu, *Svétmi Dúχi χ* k Svetemu Duhu, *svétmi Tuníni χ* k svetemu Antonu, *svétón χ* k svetemu, *svi* vsi, *svít* svet, *ščapetôda* strel iz puške, *šklóp* puška, *škryát* škrzat, *šóu*, *šu* šel, *šúbla* lopata, *táka*, *táki* takšna, takšen, *táma* tema, *támo* tam, *tášno* takšno, *tan*, *tje* tja, *témi* temu, *təkuə* tako, *tən*, *ton* tam, *tíro* strel, *tíu* hotel, *to* tu, *ton* tem, *trombín* kanal, *tu* to, *tuj* tudi, *u* v, *ud* od, *udklénkalo* odklenkalo, odzvonilo, *uəlja* volja, *umíre* umira, *umríti* umreti, *umróu* umrl, *úni*, *úna* tisti, tista, *unáko* tako, *usén* vsem, *usíχ* vse, *uvón na* na tem, *vajk* vedno, *várvət* varovati, *več* več, *vraχ* vrag, *vre* že, *za uséχ*, *zə usíχ* za vse, *zájde* zaide, *zdej* zdaj, *zémja* zemlja, *zyónič* vrsta plevla, *zíəla* vzela, *zíəli* vzeli, *zmánkəlo* zmanjkalo, *zmánkoyu* zmanjkal, *zmírən* vedno, *zvóno* zvon, *žíəyən* pokopališče, *žíyli* živeli

Dr. Primož Kuret

Mojster Lucijan Marija Škerjanc

Ob 120-letnici rojstva



Vir: dLib

»Zvezda prihodnjih dni« – tako je leta 1920 označil skladatelj Anton Lajovic 20 let mlajšega kolega skladatelja Lucijana Marijo Škerjanca v pogovoru s Izidorjem Cankarjem. Škerjanc je v tem času opozoril nase zlasti s svojimi samospevi, ki jih je na koncertu 17. marca 1919 zapela Cirila Medvedova. Ti še danes veljajo za enega vrhov Škerjančeve muze in spadajo med klasični slovenski repertoar.

Lucijan Marija Škerjanc se je rodil kot nezakonski sin Johanne Škerjanc in Maxa Kramarja 17. decembra 1900 v Gradcu. Prva leta je preživel v družini dojilje v Gradcu, mati je namreč službovala kot učiteljica v Križevcih pri Ljutomeru. Učiteljice pa so imele tedaj zaukazan celibat. Leta 1903 je prišel v Ljubljano v družino stare mame in tete Marije. Osnovno šolo je obiskoval v Gradišču. Prvi stik z glasbo je dobil na frančiškanskem koru, kjer je s tetami pel. Njegov glasbeni talent je hitro vzbudil pozornost. Teta Karolina mu je leta 1912 kupila star pianino in začel je s poukom klavirja pri Jaroslavi Chlumecki in Dani Koblar na glasbeni šoli Glasbene matice. Na materino željo se je eno leto učil violončelo. Sicer pa je obiskoval realno gimnazijo in sodeloval pri naprednem časopisu *Mi gremo naprej*. Kot je zapisal sam, so prve pesmi in skladbice nastale leta 1916 in 1917. Po smrti stare matere in očeta Maxa, ki je vsak mesec finančno podpiral družino, se je zaposlil kot korepetitor baleta v ljubljanski operi. Leta 1918 je z liberalnimi dijaki opravil privatno maturo, ker so mu redno zaradi politične dejavnosti prepovedali. Leta 1919 se je vpisal na univerzo in na Filozofski fakulteti opravil šest semestrov, vmes bil koncipient na sodišču in se glasbeno sam izobraževal. Za reden glasbeni študij ni imel mecena.

Pozneje ga je študijska pot vodila iz Ljubljane v Prago (1920–1921), od tam na Dunaj (1922–1924) in v Pariz (1924–1927). Po enoletnem študiju v Pragi se je vpisal na dunajski konservatorij in pri Josephu Marxu študiral kompozicijo ter privatno pri Antonu Trostu klavir. Daljše bivanje na Dunaju mu je onemogočila bolezen. Pač pa je nato med letoma 1924 in 1927 študiral v Parizu na Scholi cantorum pri Vincentu d'Indyju kompozicijo in estetiko ter diplomiral. Leta 1930 je končal študij dirigiranja na konservatoriju v Baslu pri Felixu Weingartnerju. Pridobljeno znanje je že od leta 1922 posredoval učencem na ljubljanskem konservatoriju in pozneje na Glasbeni akademiji ter vzgojil vrsto generacij študentov iz vse Jugoslavije. Vmes je bil dirigent Orkestralnega društva Glasbene matice (1925–1945), nato rektor Akademije

za glasbo (1945–1947), med letoma 1950 in 1955 direktor Slovenske filharmonije. Leta 1949 je bil izvoljen za člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Umrli je 27. februarja 1973 v Ljubljani.

Škerjanc se je hitro uveljavil kot najprodornejši slovenski glasbenik na različnih področjih. Uveljavil se je kot pedagog, dirigent, skladatelj, pianist in glasbeni pisec. Na vseh področjih je zapustil globoke sledove. S svojim širokim strokovnim, splošnim in besednim znanjem je v glasbo suvereno prenašal svoja estetska doživetja. Duhovit in iskriv je obvladal slovenski glasbeni prostor ter ga s svojim skladateljskim delom dvignil na doslej še neznano višino. S svojim obširnim in vsestranskim glasbenim opusom je visoko presegel vso dotedanjo slovensko glasbo. Posegel je na vsa glasbena področja. Kot gimnazijec je napisal preprosto opero *Die Schneekönigin*, kar je bil njegov edini poskus na glasbeno-scenskem področju. V dobrega pol stoletja je ustvaril izjemen opus, kjer so zastopane vse kompozicijske zvrsti. Mnogo del je prvih svoje vrste v slovenski glasbi. Zanj je značilna poznoromantična glasbena govorica, v nekem času tudi ekspresionizem, s svojim občutjem za barvitost zvoka pa se je bližal impresionizmu. V vsem pa se je kazala njegova značilna osebna nota.

Med orkestralnimi deli izstopa pet simfonij, ki jih je napisal od leta 1931 do 1943. Najbolj znana je 4. simfonia v H-duru, napisana samo za godala, ki kaže in izraža skladateljevega duha in zlasti njegovo tehnično virtuoznost. Delo je polno bria in humorja pa tudi lirike in dramatičnosti. Prvič ga je izvedel oktobra 1951 dirigent Bogo Leskovic na koncertu orkestra Slovenske filharmonije, medtem ko je 5. simfonia v F-duru iz leta 1943 doživela prvo izvedbo že maja naslednje leto. Tedanji kritiki so bili nad delom navdušeni in so skladatelju priznali njegovo izredno umetniško osebnost in pomen.

Značilne so štiri kontrastne uverture: *Lirična* (1925), *Slavnostna* (1932), *Dramatična* (1941) in *Svečana* (1961). Po Cankarjevi črtici *Spomladi* iz zbirke *Krpanova kobila* je oktobra 1940 na pobudo plesalke Marte Paulin Schmidt nastala koreografska simfonična pesnitev *Mařenka*. Delo naj bi pokazalo žalostno usodo dunajskega delavskega otroka Mařenke z različnimi razpoloženji. Sedem *Gazel* iz leta 1950 ustreza sedmerim Prešernovim *Gazelam*, vendar je po avtorjevih besedah

v oblikovanju tega dela le deloma uporabljena motivična spletenost, kakor jo kaže gazela kot pesniška oblika. Skladba je poskus nove suite forme, v kateri je motivična podlaga enotna in rastejo pesnitve iz skupne korenike. Kot pri Prešernu je tematika *Gazel* v bistvu skupna – pesnikova bol, tako je tudi ta suita izraz mojega osebnega odnosa do vsebinskih vrednot glasbe in vsaj do neke mere tudi izraz mojih estetskih nazorov.

Delo spada še danes med reprezentativne slovenske skladbe.

Z dodekafonijo se je Škerjanc precej svobodno preizkusil v *Sedmih dodekafonskih fragmentih* iz leta 1958. Posebno poglavje pomenijo njegovi koncerti za posamezne instrumente: za klavir in orkester (1940), za violino in

orkester (1827, 1944), *Allegro de Concert* za violončelo in orkester (1947), *concertino* za klavir in godala (1949), koncert za klarinet, harfo, tolkala in godala (1958), koncertna rapsodija za violo in orkester (1959) in koncert za klavir za levo roko (1963).

Bogata je vrsta komornih skladb. Poleg petih godalnih kvartetov, klavirskega tria je ustvaril številne due. Kot izvrsten pianist je tudi klavirski glasbi dal pomemben delež. Med temi skladbami je *Sedem nokturnov* (1935), ki veljajo kot Škerjančevo najboljše klavirsko delo. Omenil sem že samospeve, ki jih je napisal nekaj več kot šestdeset. Nekaj jih je tudi instrumentiral. Danes predstavljajo enega izmed vrhov slovenske glasbe na tem področju.

Posebno poglavje so njegove kantate. Pred vojno so nastale kantate *Ujedinjenje* (1938) ter leta 1939 prva verzija *Sonetnega venca* dr. Franceta Prešerna. Novo je napisal Škerjanc leta 1946. Obe se bistveno razlikujeta že v zasnutku. Druga ima obsežnejši izvajalski aparat in mnogo širše oblikovanje in je popolnoma novo delo. Po lastnih besedah je v smislu Prešernove pesnitve, ki je zelo osebna, za soliste izbral samo moške glasove. Splošna čustva in številne prispodobе pa je zaupal mešanemu zboru. Prešernov venec ima akrostih, ki ga je skušal Škerjanc tudi glasbeno predočiti. Zato se v finalu združi vsa začetna motivika posameznih sonetov v magistrale. Škerjancu je uspelo ustvariti glasbo, pretežno liričnega značaja in manj dramatike, predvsem pa je v skladu s svojim temperamentom in naravo ustvaril ustrezno razpoložensko glasbeno spremljavo. Pred vojno je nastala tudi *Slovenska maša* (1940) za bariton solo in dvojni godalni kvartet.

Pred drugo svetovno vojno je skladatelj stopal svojim največjim uspehom nasproti. Sredi vojne vihere je bila njegova ustvarjalna sila najmočnejša in dela so si sledila drugo za drugim. Žal čas umetnosti ni bil naklonjen in Škerjanc se v teh vojnih časih ni vedno znašel. Sledil pa je svojim glasbenim idealom in jih v okviru možnosti predstavljal občinstvu. Veliko njegovih del je izvedel dirigent Drago Šijanec z radijskim orkestrom.

Ker med vojno ni upošteval »kulturnega molka«, je po njej imel nekaj težav. Zanj se je zavzel Josip Vidmar in Škerjanc je nadaljeval s svojim delom. Z leti pa so se začela kazati nasprotovanja njegovemu delu, mlade skladateljske generacije so se odvrčale od njega in postajal je vedno bolj osamljen. Pač pa je dobival nagrade in priznanja. Že pred vojno mu je kralj Aleksander leta 1924 podelil odličje sv. Save, leta 1927 je dobil medaljo »*Palmes academique*« v Franciji, leta 1932 orden jugoslovanske krone. Po vojni je štirikrat prejel Prešernovo nagrado, zadnjo za življenjsko delo (1947, 1948, 1949, 1971). Leta 1949 je bil odlikovan z redom dela I. stopnje, maja 1964 pa je prejel prestižno Herderjevo nagrado na dunajski univerzi.

Škerjanc je kot glasbeni publicist pisal o slovenskih skladateljih (Emil Adamič, Gregor Krek, Jurij Mihevec, Anton Lajovic), o kompozicijski tehniki Jakoba Gallusa ter učbenike o harmoniji, kontrapunktu, oblikoslovju in kompoziciji. Izdal je *Glasbeni slovarček* (1962), napisal več kot tristo esejev in ogromno kritik. Pomembno je tudi njegovo poustvarjalno delo kot dirigent in pianist.

Kot izjemen glasbenik evropskega duha in pomena doma ni doživel upoštevanja, kot so ga sočasno recimo slovenski književniki ali likovniki. Nenavadno je, da o njem nimamo še biografije, niti javnega spomenika. Doživel je sicer natis nekaj plošč in skladb, vendar njegovih pet simfonij še vedno ni izšlo v kompletu. Tudi o njegovi obširni publicistični in kritični dejavnosti ne vemo kaj prida. Žalostna je zgodba o njegovi monografiji, ki naj bi jo napisal Dragotin Cvetko. Zato naj bi mu Škerjanc tudi izročil ustrezno gradivo. O tem mi je v privatnem pismu pisala skladateljeva nečakinja pevka Tatjana Kralj, ena izmed pobudnic Fundacije Lucijana Marije Škerjanca. V obsežnem privatnem pismu (v avtorjevi lasti) piše, da je skladatelj izročil veliko gradiva muzikologu dr. Dragotinu Cveku, ki naj bi napisal o njem monografijo. In nadaljuje:

Vse to se je dogajalo med letoma 1962 in 1963 /.../. Monografija, ki naj bi se pisala, miruje. Cvetko se izogiba kontaktom in to vztrajno počne do umetnikove smrti. Po izjavi žene Oli je baje dal nalogo učencem, tako je pojasnil na cesti, ko sta se srečala, in da so baje pričeli z delom (kateri so to bili?). To se pravi, da so bili materiali v več rokah in nihče ne ve več za njih ... Zakaj se Škerjanc ni poslužil kartoteke pri dr. Dragotinu Cvetku, da misliti.

Začenjale so se tudi zdravstvene težave. Že leta 1963 ga je zadela rahla kap. Tatjana Kralj piše naprej:

Od njega so želeli popise del. Pri popisovanju svojih del je dobival prav živčne zlome ... Zakaj ni zahteval materiala nazaj, mi ni jasno. Mislim pa, da je bil to njegov ponos, kajti beračenje za monografijo je bilo že več kot poniževalno zanj. /.../ Zadnji udarec ponižanja je prišel 1972. leta, ko mu je g. Ivo Petrič v imenu DSS poslal dopis, naj svoja dela popiše in jih takoj dostavi (verjetno za enciklopedijo). To ga je popolnoma zlomilo in dne 1. 12. 1972 so prejeli v DSS seznam od mojstra na 4 natipkanih straneh (tega mi je izročil g. Petrič, češ kako hudo je s Škerjancem in da so upravičeno užaljeni). Čez par mesecev se je ta agonija končala s smrtjo. Po smrti (da o dogodkih okoli pogreba ne govorim) se je g. Dragotin Cvetko dosledno izogibal srečanju z Oli Škerjanc (gledal zamaknjeno v izložbo ali zavil v podhod), monografija je izginila z materialom vred.

Fundacija Lucijana Marije Škerjanca je bila ustanovljena na pobudo skladateljve nečakinje, operne pevke Tatjane Kralj in njene hčere pevke Irene Baar v želji po ohranitvi skladateljve umetniške dediščine. Doslej zbrani rokopisi skladateljevih del so zdaj v NUK-u. Fundacija je tudi financirala nekaj komornih koncertov ter ob stoletnici rojstva izdala dokumentarno knjigo kot pripravo na monografijo. Izjemna prizadevanja gospe Tatjane Kralj za počastitev skladateljve obletnice v letošnjem letu je žal pretrgala njena smrt leta 2018. Kljub njenim pevskim uspehom v tujini je imela v domovini veliko težav in nasprotovanj, predčasno se je upokojila, vendar je z vztrajnostjo postavila temelje, na katerih bo treba njeno delo, ki ga je začela z ustanovitvijo fundacije Lucijana Marije Škerjanca in Toneta Kralja, nadaljevati.

Dr. Katarina Marinčič

Kratek razmislek o romanu in romanih

Prizor z ljubljanskega Rožnika, na večer podelitve letošnje nagrade kresnik. Fantiček, naključni sprehajalec, je obstal ob mizi, na kateri so bili razstavljeni romani petih finalistov.

– Kaj je to, mami?

– To so knjige, ki so bile letos najboljše.

Knjige, natanko tako, me je prešinilo. Tudi če nam od vsega na svetu največ pomeni poezija, tudi če čutimo posebno nagnjenje do dramatike in gledališča, najsi imamo še tako radi novele in kratke zgodbe, bo vendarle večina izmed nas, ki danes in tukaj sploh govorimo o takih rečeh, besedo *knjiga* brez posebnega pomišljanja uporabila kot sinonim za *roman*: kot bi se nam od vseh pojavnih oblik literature ravno romani zdeli »najbolj knjige«.

Težko si je predstavljati, da romani kdaj niso bili del literarnega kano- na. Študentje prvega letnika francistike, ki jih jesen za jesenjo srečujem, so večinoma mladi ljudje s še zelo živim spominom na maturo. Obstaja velika verjetnost, da je bila knjiga, ki so jim jo predpisali za maturitetno čtivo – roman. (Natančneje: romana sta bila verjetno dva.) Zato jim, ko beseda nanese na razvoj romaneskne zvrsti, s poudarkom povem, da ni bila zmeraj in povsod ugledna, kot je danes. Nekoč še ne tako davno ni šolar-jev prav nihče spodbujal k branju romanov – kaj šele, da bi jih silil, naj jih »razčlenjujejo«, si v njih podčrtavajo ključne besede in med strani zatikajo samolepilne lističe.

V predavalnici se navijaštvo ne spodobi. Če bi se spodobilo, bi dodala: roman je zmagal in si pridobil ugled, k temu pa niso pripomogli samolepil- ni lističi, ampak bralci, ki so med hlastnim obračanjem strani pozabili, kje so in koliko je ura. Taki, ki so v romane vstopali z naivno očaranostjo. Manj naivni, ki so si ob njih dodatno razvnmali domišljijo. Pa tudi taki, ki so jih brali estetskim prepričanjem navkljub.

Madame de Sévigné, dama, ki si je prostor v francoski literarni zgodo- vini prislužila z izbrušenim in obenem čudežno naravnim slogom svoje za- sebnе korespondence, v pismu hčerki poroča, da je »spet brala *Kleopatru*«, roman, ki jo kljub slabemu slogu vedno znova potegne vase, jo očara »kot otroka«. Gospa v tem pogledu ni bila izjema. Romani, kot je La Calprenè- dova *Kleopatra*, so imeli med francosko intelektualno elito 17. stoletja številne bralce in bolj ali manj odkrite občudovalce. Celó Nicolas Boileau, utemeljitelj francoske klasicistične poetike in velik nasprotnik romana, v uvodu k satiričnemu besedilu, v katerem biča hibe romanesknega žanra, priznava, da se je čaru romanov izmaknil šele v zrelih letih; v mladosti, ko

njegov razum še ni povsem dozorel, pa jih je tudi on strastno in z občudovanjem prebiral.

Težko je razumeti, da je roman sprva naletel na tolikšno skepso ravno v deželi, kjer so se nato rodili Balzac, Stendhal, Flaubert, Zola, Proust in Céline. Pa vendar se je vsaj pri delu francoskih intelektualcev odpor do romanesknega žanra ohranil globoko v 19. in celo v 20. stoletje. Andréja Gida je šele soočenje z Dostojevskim prepričalo, da se lahko romanopisec dokoplje do psiholoških in moralnih uvidov, ki jih ne omogoča nobena druga literarna oblika. A navsezadnje niti genij Dostojevskega ni zadostoval, da bi se Gide povsem otresel predsodkov. Če bi živel v politično svobodnejši deželi, je ugotavljal v enem svojih poznejših besedil o Dostojevskem, bi se veliki ruski romanopisec verjetno uveljavil kot dramatik.

Težko je soditi, v kolikšni meri je Gidov odpor do romana spontan, v kolikšni pa del intelektualne poze »poslednjega klasicista« (za kar se je pisatelj rad razglašal). A ravno zato, ker je vsaj deloma umetno ustvarjen, zapoznel in shematičen, je Gidov odnos do romana tako zelo ilustrativen. O romanu ne moremo resno razpravljati, menijo klasicisti, saj za presojanje o njem nimamo iz antike podedovanih pravil. V isti sapi že razpravljajo, o čem in na kakšen način naj bi romanopisci pripovedovali, o čem in na kakšen način pa ne. Boileauja v romanih njegove dobe moti izumetničenost. Andréja Gida jezi, da je v romanih toliko podrobnosti iz vsakdanjega življenja. (Že véliki Denis Diderot na takšne očitke odgovarja, da se opisovanje vsakdanjega življenja zdi banalno le frivolnim, površnim bralcem, ki ne razumejo, v čem je bistvo romana. Ravno podrobnosti iz vsakdanjega življenja, stvari, ki se zdijo preobčajne, da bi si jih kdo izmislil, so temelj romaneskne iluzije, razlog, da izmišljeno zgodbo vzamemo zares, se do nje čustveno in moralno opredelimo, ob njej postanemo boljši ljudje.)

Skozi vso klasicistično dobo in še čez je roman v Franciji poleg zaničevalcev imel tudi podpornike, dobronamerne kritike. Nekateri najdobronamernejši so se celo trudili, da bi mu postavili pravila, kot jih imajo »pravi« žanri. Šele čisto ob koncu 18. stoletja je Marki de Sade pozval k opustitvi teh prizadevanj. Naj se apologeti končno nehajo truditi z iskanjem definicij, bistvo romaneskne zvrsti je vendar v njeni svobodi!

Svobodi, ki pa zavezuje. Kajti, kot zapiše Marki de Sade, *on n'a jamais le droit de mal dire, quand on peut dire tout ce qu'on veut* – če smemo povedati vse, kar hočemo, tega nimamo pravice slabo povedati.

Slovenci smo se narodom, ki pišejo romane, pridružili v času, ko klasicistična pravila niti v deželah z bogato, mnogokrat obremenjujočo klasicistično dediščino niso več imela posebne teže. (Nam je bilo to breme tako ali tako prihranjeno.) Da ima narod roman, za začetek vsaj enega, je v Levstikovem in Jurčičevem času veljalo za dokaz kulturne razvitosti. *Deseti brat* je bil za mlado slovensko književnost nekakšen zrelostni izpit. V določenem smislu je bil roman že leta 1866 – pomemben del slovenske mature.

Kronologija bi nas morala pravzaprav odvrniti od poskusov primerjave med slovensko in francosko književnostjo 19. stoletja. Prvi slovenski roman je izšel šestnajst let po smrti Honoréja de Balzaca, deset let po izidu Flaubertove *Gospe Bovary*. A če je slabih tristo strani *Desetega brata* že v

količinskem pogledu nesmiselno in krivično primerjati s *Človeško komedijo*, se zazdi primerjava manj absurdna, ko se od romanov ozremo k razpravam o romanu, k besedilom, ki naj bi romanopiscem služila v poduk in spodbudo.

Marki de Sade pisateljem svetuje, da se kolikor mogoče izogibajo moraliziranja; če že čutijo nepremagljivo potrebo po izrekanju moralnih nauk, naj jih polagajo v usta junakom. Je ta nasvet bistveno boljši, je kaj manj splošen, kaj bolj uporaben od Levstikovega priporočila, naj junak dela in misli?

Razprava o književnosti po logiki stvari pride za književnostjo. S tem nočem reči, da je drugotnega pomena, da caplja in zaostaja. Le preudarneje stopa, prelomnice na njeni poti so manj dramatične, prepadi med dobami manj globoki. Težko si je predstavljati, da bi se Jurčič in Flaubert pogovarjala o literaturi. Bistveno lažje je iz nasvetov, kot so Diderotovi, de Sadovi in Levstikovi, izluščiti modrost (ali zdravo pamet), ki velja za dolgo, če že ne za vse čase.

Dodajam primer, ki mi je osebno blizu. Levstikov razmislek o romanu je, kot pokaže Aleksander Zorn v spremni besedi k romanu *Čudežni Feliks* mojega očeta Andreja Hienga, mogoče navezati tudi na slovenski roman 20. stoletja. Levstik bi bil, ugotavlja Zorn, *Čudežnega Feliksa* vesel, saj bi v njem lahko videl, česar v *Desetem bratu* ni mogel: »srednje zemljake«, ne le »graščakov in preprostih ubožcev«. Blaga ironija, ki se dotakne tako klenega Levstika kot Hiengovih ne prav klenih junakov, navezavi ne odvzame teže, nasprotno.

Resnici na ljubo: tovrstna ironija (ki je seveda predvsem samoironija, distanca do lastnega razmisleka) se še danes pri marsikaterem premišljevalcu o romanu rada umakne pred naivno, zanesenjaško željo po predpisovanju, zlasti predpisovanju tematik. O čem naj bi bili romani, največ vedo ljudje, ki romanov ne pišejo. Najbrž ga ni pisatelja, ki še ni dobil predloga, naj kako osebo ali dogodek »vtakne v roman«. Flaubert je denimo takšne predloge včasih celo upošteval. Večina romanopiscev, zlasti najboljših in največjih, pa že dolgo, najbrž odkar obstaja roman, piše po Sadovem principu: *tout ce qu'on veut*, o vsem, o čemer koli.

Iz tridesetletne zgodovine nagrade kresnik je mogoče razbrati, da je tako tudi pri nas. Med zmagovalnimi romani najdemo »izmišljene zgodbe« (vprašljiva oznaka!), parabole, intimne avtobiografije, zgodovinske panorame, s sočutjem izpisane posamične usode, ki so v resnici zgodovina človeštva, pa besedila, ki so predvsem slogovne mojstrovine. (To zadnje preklicujem. Vsaka dobra literatura je slogovna mojstrovina, dober romanopisec se za »slab slog« odloči: zavestno, če to zahteva zgodba, intuitivno, če to zahteva njegova umetniška vizija.)

Od seznamov k trdnjšim argumentom. Največja slovenska romanopisca 20. stoletja (kar v slovenskem primeru zagotovo pomeni tudi *največja vseh časov*) nam nazorno dokazujeta, da so veliki romani lahko zelo različne knjige, veliki romanopisci pa umetniki zelo različnih temperamentov. Za enega se zdi, da se je vse življenje hranil z lastno zgodbo, se silovito, strastno zažiral v svojo neizčrpno življenjsko izkušnjo. O drugem občudovalci

pravimo, da ga odlikuje pretanjen, sočuten pogled navzven, v zgodbe, ki bi manj senzibilnemu umetniku ostale tuje. Toda: je mogoče določiti, kateri od teh dveh sijajnih pisateljev je bolj avtobiografski, bolj tisto, čemur naivneži pravijo »avtentičen«? Ali ni sočutje do sveta vsaj v posrednem pomenu besede avtobiografski element, del izkušnje in osebnosti tistega, ki pripoveduje tujo zgodbo? In ali ni osredotočenje na lastno zgodbo ob vsem drugem tudi del pripovedne strategije, specifičen umetniški izraz, ki od romanopisca zahteva veliko mero slogovne doslednosti, tehnični napor?

Kateri je boljši, Kovačič ali Jančar? Balzac ali Stendhal? Tolstoj ali Dostojevski? Vprašanja so retorična. Pravi čudež slovenske literature, in še posebej slovenskega romana, je po mojem mnenju spontanost, s katero na tem mestu nizam slavna imena. Res je, da pred stotimi leti nismo imeli ničesar, kar bi lahko primerjali z Balzacom, Stendhalom, Tolstojem in Dostojevskim. Drznem pa si trditi, da slovenski pisatelji druge polovice 20. stoletja zlahka vzdržijo primerjavo s francoskimi (ali katerimi koli drugimi). In to ne le največji, kot sta Kovačič in Jančar. Morda zveni obešenjaško, a se mi zdi pomembno: povprečni slovenski pisatelji 20. in 21. stoletja nis(m)o nič slabši od povprečnih francoskih.

Še enkrat o maturi. V minulih letih sem se, na povabilo profesorjev seveda, nekajkrat srečala z dijaki, ki so za maturitetno čtivo ob slovenskem brali francoski roman. Čeprav najbrž ne bi smela (navijaštvo se tudi v gimnazijskih učilnicah ne spodobi), si nisem mogla kaj, da ne bi dijakov opozorila na presenetljivo, pa po mojem neizpodbitno dejstvo: Lojze Kovačič je neprimerljivo večji pisatelj od rusko-francoskega pisatelja in rusko-francoske pisateljice, s katerima so ga zaporedoma primerjali, obakrat po tematškem ključu spominov na otroštvo. (Opomba pod črto. Prav zaradi tistega, v čemer je večji, je najbrž tudi manj primeren za maturitetno čtivo. Kovačičevi spomini na otroštvo zahtevajo v vseh pogledih odraslega bralca.)

Pravi čudeži so redki. Kot mnoge stvari, ki jih na hitro označimo za čudež, je tudi čudežni razcvet slovenskega romana v resnici delo človeških rok. Kadar koli premišlujem o svojem odnosu do literature in še posebej do romanov, ki so zame bistvena sestavina življenja, se seveda spomnim na svojega očeta, takoj zatem pa na knjige, ki mi jih je polagal v roke. *Knjige*, ki so bile, tako kot tiste, ki jih je najrajši pisal on, tako kot tiste, ki jih pišem jaz, *romani*. Karl May, Dickens, Dumas, Tolstoj, Proust, Joyce, Thomas Mann, temelji mojega sveta. Romani, ki pravzaprav niso slovenski, pa so to zame vendarle bili. Natančneje: vanje sem, z nekakšno samoumevnostjo, vstopala kot v svoj svet.

Kadar se je moj oče, ki je veljal in še danes velja za mojstra slovenskega jezika, znašel v jezikovni dilemi, je po telefonu poklical Janka Modra. V skladu s tem tudi jaz priznavam: moji najpomembnejši učitelji slovenščine niso bili slovenski klasiki, niti oče pisatelj ne. Svojega jezika sem se učila pri anonimnem prevajalcu *Winnetouja*, pa pri Vladimirju Levstiku, Miri Mihelič, Radojki Vrančič, Janku Modru, Janezu Gradišniku ... Ti sijajni, duhoviti, estetsko občutljivi garači niso le, dobesečno, napolnili naših knjižnih polic, mimogrede so nam še ustvarili jezik, v katerem danes slovenski romanopisci lahko *dobro pišemo o čemer koli*.

Aleš Čeh

Ivan Cankar v očeh Srečka Kosovela

Tvoji prijatelji vsi so bili žalostni. Kmalu so umrli, kajti žalost ne more živeti. Cankar in njegovi prijatelji – tam se mi zdi, da te vidim. Temen je tisti dom, toda je kakor kraljestvo, grobnica je in grad obenem. (Kosovel 1974, 372)

Srečko Kosovel je svojega rojaka Ivana Cankarja, ki je umrl, ko je bilo prvemu 14 let, omenjal v številnih črticah, člankih, esejih in celo pesmih, večkrat pa je poimensko omenjal tudi Nežo Cankar, predvsem v zdaj že rahlo ponarodeli vlogi požrtvovalne matere. V pričujočem krajšem eseju poudarjam nekatere pojavitve omembe Cankarja v Kosovelovih delih, hkrati pa tudi vpliv zbirke črtic *Podobe iz sanj* ter esejistično-leposlovnega dela *Bela krizantema* na Kosovelovo ustvarjanje.

Kosovel Cankarja največkrat predstavlja kot literarnega revolucionarja in literarnega genija, ki bi slovenstvu kazal pot v lepšo prihodnost. V eseju *Umetnost in proletarec* (Kosovel 1977, 27) piše, da je Cankar revolucionaren pisatelj, čigar umetnost je tako močna, da je zmožna popolnoma preobraziti človeka, saj se lahko človek z njegovo umetnostjo prerodi in prenovi. V drugem eseju, *Kriza človečanstva* (1977, 33), Cankarja postavi ob bok Romainu Rollandu in Tagoreju (oba slovita pisatelja, Nobelova nagrajenca), češ da bodo ti avtorji prebudili človeka, pokazali »nova pota«, ko bo zahodna civilizacija »končno« umrla in se znova sestavila v boljši obliki. Ob sedmi obletnici Cankarjeve smrti je napisal *Manifest svobodnim duhom* (1977, 43), kjer vse živeče avtorje in pisatelje poziva k boju za obrambo pravice in proti gnili kulturi, ki uničuje duhovnost zahodnega človeka. V eseju *Kaj je kulturno gibanje* (1977, 56) zapiše, da istočasni vzpon Cankarja in socializma ni naključje, v spisu *Pesnikovo poslanstvo* (1977, 83) pa, da narod, ki je rodil Cankarja, ne bo umrl ... Vse te omembe kažejo, da je Kosovel Cankarja izjemno spoštoval, hkrati pa mu je v slovenskem literarnem prostoru odmerjal odločilen vpliv.

Kosovel je Cankarja omenjal tudi v svojih dnevniških zapisih. Nekateri zapisi se zdijo povsem mimobežni, nepremišljeni, spet drugi imajo bolj strukturirano obliko in vsebujejo koherentne misli. Pravi, da je Cankar tako drag ljudem, ker je v vsakem njegovem delu toliko duše in ljubezni (Kosovel 1977, 650), za knjigo Ivana Cankarja *Zbrani spisi* pa zapiše, da je prišla ravno v pravem času, ko je nastopila duševna stagnacija in depresija slovenskih kulturnih delavcev (podobno je ugotavljal tudi Vladimir Bartol nekaj let pozneje) (1977, 652). V dnevnik je vključeval tudi različne načrte za klubsko delovanje, pisanje člankov, literarne večere in celo načrtovane ogledе gledaliških predstav. Večkrat je šlo za prispevke o Cankarju ali ogledе Cankarjevih dram (1977, 678, 747, 794, 750, 768). V razdelku dnevnika, ki ga naslovi *Odprti grob* (1977, 725–726), objavi tudi podrobnejše zapiske za govor ob Prešernovi ali Cankarjevi obletnici smrti, kjer bi nagovoril njuno genialnost.

Poudariti je želel predvsem probleme, ki so nastali, ko je Cankar umrl in njegova »osebnost« ni mogla več aktivno delovati. Kosovel Cankarjevo odsotnost ponazori s pričujočimi verzi: »Bilo je 7 suhih let / bilo je 7 suhih krav / bilo je 7 suhih paš!«

Boris Pahor v svoji monografiji *Srečko Kosovel. Pričevalec zaznamovanega stoletja* ugotavlja, da je Kosovel po Cankarju povzel tudi lastno občutje neizogibne tesnobe. Čeprav je avtorju monografije Kosovelova sestra Anica v pogovoru povedala, da je bil Kosovel prisrčen, je pisatelj svojo vedrino opisoval kot masko, ki skriva dejansko duševno stanje. Pahor ugotavlja, da je to stanje zaznamovala Nietzschejeva filozofija in Cankarjeve *Podobe iz sanj*. Če Pahorjeve trditve držijo, to pomeni, da se Kosovel s Cankarjevimi mislimi ni poistovetil samo pri umetniško-političnih razmišljanjih, temveč tudi pri golem človeškem občutju bivanja.

O vplivu, ki ga je Nietzschejeva filozofija imela na Kosovela, pričajo tudi drugi raziskovalci in literarni teoretiki (npr. Matevž Kos v prispevku *Kosovel in nihilizem: poskus konstruktivne destrukcije* ter Gizela Polanc Podpečan v delu *Kosovelovi Integrali in filozofska misel F. Nietzscheja*). Treba pa je poudariti, da ta vpliv seže preko obupanega nihilizma in vztrajanja v obstoječih življenjskih okoliščinah. Nasprotno – pri Kosovelu gre za preseganje nihilizma. Čeprav v svojih dnevnikih in esejskih sestavkih ponekod izkazuje resignacijo (»Samo to vem, da sem razbit in da ni pomoči tej strašni sivi bolečini v meni«), so volja, življenje in akcija naposled prevladali, o čemer pričajo pesmi in sestavki, kot so *Ekstaza smrti*, *Rdeči atom*, *Kriza človečanstva* idr. Kakor človek bo tudi svet razrušen in nazadnje dograjen. V knjigi *Pesnik in jaz*, ki jo je napisala Erica Johnson Debeljak, lahko preberemo interpretacijo njegovega dopisovanja s Fanico Obidovo. Kosovel ji je v enem izmed pisem med drugim zapisal: »Iz absolutne negacije, nihilizma, sem polagoma stopil z zaprtimi očmi na pozitivno strani.« Pripisu Matevža Kosa, da gre pri Kosovelovi interpretaciji nihilizma za napačno branje Nietzscheja, lahko dodamo, da ne gre toliko za napačno branje kakor za samo preseganje. Ne gre za to, da bi Kosovel s svojim novim človekom namigoval na »nadčloveka«, pač pa na moralno prerojenega človeka, ki ga odlikuje (s Kosovelovimi besedami, ki bi jih pa lahko izrekel tudi Cankar, spomnimo se samo na črtico *Konec v Podobah iz sanj*): ljubezen, poštenost, resnica.

Da so se Kosovela *Podobe iz sanj* dotaknile, ugotavljam tudi sam, ko prebiram njegove črtice – njegova manj znana, a zaradi tega nič manj pomembna dela. To je vidno tako na nivoju strukture črtic, njihove vsebine in motivov ter simbolike. V črtici *Čez travnik* (Kosovel 1974, 295–296) Kosovel piše, da ima vsak človek svetišče, kamor stopi, kadar je utrujen in žalosten, kar spomni na Cankarjevo kamrico iz črtice *Zaklenjena kamrica*: »Gospodar odklene kamrico, stopi vanjo s trudnimi koraki, s povešeno glavo, tišine, samote in bridkosti željan« V črtici *Odpočitek* (Kosovel 1974, 297) najdemo podroben opis duševnega in fizičnega stanja vojakov, ki so kot črne, izžete sence. Podoba, ki spomni na Cankarjevo opisovanje vojakov v več črticah iz omenjene zbirke. V črtici *Velikonočnice* (Kosovel 1974, 305) omeni bele, bolne obraze – take, ki so ugasnili, komaj so oživel, kar spomni na Cankarjeve vojaške iz *Gospoda stotnika*, obnemeli starši (Kosovel 1974, 310) v črtici *Sveti Miklavž* pa nadaljujejo Cankarjev motivni drobec, ko odrasli ne zmorejo odgovoriti na vprašanja svojih otrok, zato trpijo v tišini (črtica *Otroci in starci*). Kosovelove zgodbe se večkrat končajo z motivom ljudi, ki odhajajo (kam odhajajo, ni izdano). Občasno odhaja sam pripovedovalec (*Čez travnik*), drugič ostali liki (*V parku*). Tudi Cankarjeve črtice in romani (*Nina*) se večkrat končajo z motivom odhoda.

Podobna je tudi atmosfera v črticah. Veliko je podob iz narave in življenja živali, ki se neposredno prenaša v opise razporeženja različnih človeških likov.

Še zlasti pa ga je navdihnila uvodna – v zbirki *Podobe iz sanj* nenaslovljena – črtica, ki je bila sicer prvič objavljena leta 1917 v reviji *Dom in svet* pod naslovom *Iz dna*. V njej Cankar razodene ganljive misli o usodi umetnika in umetnosti nasploh. V črtici nagovori tegobe umetniškega ustvarjanja, med drugim pisateljsko blokado, ki nastopi, ko se umetnik osvobodi tujih besed, ki jih poprej izgovarja zaradi zunanjega vpliva: »Pa glej čudo prečudno: one daljne, tuje, nerazumljive besede so letele na beli papir kar same /.../; beseda nova, beseda lastna pa se brani papirja, noče na jezik, ne v pero.« Tudi Kosovel uporabi besedno zvezo »lastna beseda«, ko Cankarja poleg Trubarja, Prešerna in Levstika razglasi za edinega slovenskega pisca, ki je našel »lastno besedo« (Kosovel 1977, 13). V eseju *Kriza* Kosovel omeni tudi avtorje, ki končajo zaslužnjeni v različnih službah, kar v *Iz dna* nagovori tudi Cankar, ko omeni, kam se napoti nesojeni umetnik: »/P/o svojih pravih potih, kakor že so mu bila od začetka ukazana: v to ali ono pisarno, v takšno ali drugačno delavnico, na kateder, na prižnico, ali sploh samo v krčmo, vselej pa do spodobne, po vesti zaslužene mere spoštovanja in sreče.«

Opazimo pa lahko, da se Kosovelovo in Cankarjevo občutje človeka v oziroma na dnu vseeno razlikuje. Kosovel pravi, da je človek na dnu vedno sam, čisto sam, Cankar pa na dnu ne najde le sočloveka – najde celo najčistejšo obliko bratstva in medčloveške povezanosti: »On vé, da so si v tistih tihih globočinah vsi ljudje bratje, kakor nikjer drugje, tudi v cerkvi ne. On vé, da bi se kakor od pepela zgrajene sesule stene med njimi, če bi se kdaj le za hip spogledali iz dna.« Kosovelovo dno je osamljeno, Cankarjevo dno je prostor, kjer se ljudje med sabo prvič iskreno spogledajo.

Kosovel je Cankarjeve motive, simbole in celo besedne zveze povzemal tudi od drugod. Najzanimivejši je simbol *Bele krizanteme*, h kateremu se Kosovel vrača v različnih obdobjih svoje kratke pisateljske poti. V eseju *Umetnik in publikum* (Kosovel 1977, 98) knjigo *Bela krizantema* označi za delo, ki bi moralo biti molitev vsakega umetnika, ko se zave svoje umetniške vesti. Cankarjevo delo, ki meša prvine esejistike s črticami, ki so v delo vključene, tako po Kosovelovo postane odločilni literarni program. Janez Vrečko ugotavlja, da je simbol bele krizanteme pri Kosovelu kmalu zamenjala »rdeča«. S to dekonstrukcijo simbola bele krizanteme je Kosovel, kakor pravi Vrečko, bralca vrgel s tečajev. Cankarjevo nežnost v izbiri bele barve, za katero Jožica Čeh Steger ugotavlja, da je barva luči in svetlobe, zamenja revolucionarno rdečo (seveda ima rdeča v našem kulturnem kontekstu še več pomenov, vendar najbrž ne zgrešimo, če zapišemo, da je bila pri Kosovelu zlasti barva družbene revolucije, ki pa jo pogojuje umetnostna revolucija – tako imenovana konstruktivna pot). To idejo bi lahko deloma povezali s simbolom rdečega nageljna, ki ga Cankar vključi v svoje esejistično delo, kjer se pojavi kot antipod bele krizanteme: »Življenje se drami v nižavah, ki so spale. Oči se odpirajo, iščejo luči, roke se iztegajo, iščejo ciljev. Kaj zato; če prihaja pomlad v viharju in povodnji! Iz te črne naplavine bo vzknila bujna rast! Njih misel je bila prava: ne bele krizanteme na ogoljen frak – rdeč nagelj na kamižolo!« Gre torej za simbol revolucionarne umetnosti, katere pobudnik bo proletariat, delavski razred. Umetnost »rdečega nageljna« bo po taki interpretaciji last delavskega, revolucionarnega razreda, last pobudnikov nove umetnosti, prerojenje katere si je želel tudi Kosovel, ki je v eseju *Umetnost in proletarec* (1977, 21–30) ugotavljal, da so jo bogataši, kapitalisti in buržoazija stisnili v kot. »Zato je proletarska kultura

nujnost,« pravi Kosovel (1977, 29). Oba izkazujeta podoben pogled na pomembnost in nujnost proletariata v razvoju kulture, osamosvajanju narodov in večje človeške blaginje.

Simbol rdeče krizanteme je Kosovel uporabil v pesmi *Sferično zrcalo*, kjer zapiše: »Rdeča krizantema. / Jesenski grob ... / beli grob. / Ivan Cankar.« Pesem je likovna, beli grob v pesmi pa asociira na grob slovenske moderne. Zanimiva se mi zdi tudi misel, da je pesem moč brati zrcalno nazaj, saj estetski učinek ob tem ne izgine. Simbol rdeče krizanteme pa je zanimiv še iz enega razloga. Nisem prepričan, ali je bila Kosovelu ta informacija znana, zato je interpretacija morda povsem napačna, vseeno pa velja poudariti, da je rdeča krizantema izrazito alergena roža in hitro povzroči alergijsko kožno reakcijo. Če je bila Kosovelu ta informacija znana oziroma je alergijsko reakcijo celo sam doživel, saj je živel na območju, kjer je rdeča krizantema lahko uspevala, bi to lahko razumeli tudi kot premik od bele krizanteme, kjer gre za podobo umetniške vdanosti in zavedanja, da bo »narodovo priznanje« prišlo po smrti, k aktivni rdeči krizantemi, ki poziva k »akciji« – narod naj pesnikovo moč spozna *takoj*.

Rdečo barvo je v podobnem motivno-simbolnem pomenu pogosto uporabljal tudi Cankar, npr. črtica *Kristusova procesija* (1907), ki je bila objavljena v glasilu jugoslovanske socialne demokracije *Rdeči prapor*. Črtica se začne s podobo dvanajstletnega Kristusa, ki ima haljo iz rdečega sukanca – izvemo, da je halja rastla in šla z njim na Oljsko goro in na Golgoto. Črtica se po uvodu dogajalno prestavi na naključno nedeljo v avtorjevi sodobnosti, ko se po cesti sprehaja dolgolasi tujec (spet Kristus) v rdeči halji, ki čez Slovenijo vodi procesijo.

Ker je takih primerov še ogromno, lahko sklenemo, da Kosovel Cankarja ni cenil zgolj kot velikega umetnika in misleca, pač pa ga je Cankar tudi neposredno navdihoval pri tvorjenju umetniških in družbeno-političnih misli. To potrjuje tudi ganljiva črtica *Tri sestre*, ki sem jo citiral na začetku poglavja. V njej komentira uprizoritev *Idiota* (delo Dostojevskega je za slovenski oder leta 1922 predelal Boris Putjata) in razočaran odziv slovenskega občinstva nanj. Kosovel alegorično vključi tri muze, ki kakor da predstavljajo tri obdobja slovenske književnosti. Najstarejša med njimi je tista, ki je spremljala in navdihovala Cankarja, Prešerna in Ketteja. Kosovel napiše, da jim je muza ob vsej svoji žalosti vlivala tudi brezmejno moč, ki je sodobni avtorji ne premorejo več.

Ob branju Kosovelovih mislih se zazdi, da to velja tudi zanj – ob Cankarju je otožen, ranjen, saj ob velikem umetniku težko ostaneš ravnodušen. Kljub temu mu Cankar vliva moč in navdih za nadaljnje umetniško in življenjsko delo, avtorjeva (fizična) odsotnost pa bremeni, saj jasno pove, da slovenska kultura ni ista, če se v njej Cankar ne udeležuje aktivno. Zraven duhovne moči, ki jo je Kosovel črpal iz Cankarjevega pisanja in osebe (kar tudi jasno pove, kakor smo ponazorili z zgornjimi odseki), pa marsikdaj prevzame tudi njegovo revolucionarno držo in nekatere programsko-estetske poglede ter politične ideje – zlasti tiste, ki so bile vezane na mladino.

Navedbe po:

Kosovel, Srečko, 1965, *Zbrano delo 1*. Ljubljana: DZS.

Kosovel, Srečko, 1974, *Zbrano delo 2*. Ljubljana: DZS.

Kosovel, Srečko, 1977, *Zbrano delo 3/1*. Ljubljana: DZS.

Kosovel, Srečko, 1977, *Zbrano delo 3/2*. Ljubljana: DZS.

Dr. Edvard Kovač

Rožančeva vizija Evrope

Ob tridesetletnici smrti in devetdesetletnici rojstva Marjana Rožanca

Marjanu Rožancu osebno veliko dolgujem. Imel sem to srečo, da sva prijateljevala. Ko sva se tako v pogovoru sprehajala ob Ljubljani, sva neko popoldne debatirala tudi o protestantizmu, luteranstvu in slovanski duši. Nenadoma mi je v svoji znani prostodušnosti rekel: »Madona, Edi, to moraš napisati!« Tega sem se spomnil ob njegovi smrtni postelji in mu dejal: »Marjan, zdaj pa pišem.« Naj se ob letošnji dvojni obletnici, rojstva in smrti, vrnem k tej obljubi in spregovorim o njegovi priljubljeni temi, o Slovencih in Evropi.

Pisatelj Rožanc je uvidel, da je Evropa zelo kompleksna in bogata v svojih tradicijah. Bil je navdušen, da nobeden od velikih duhovnih evropskih miselnih tokov Slovincem ni tuj. Zaradi tega je bil prepričan, da Slovenci spadamo v Evropo. In če si priznamo, kaj smo, kaj vse je naše kulturno izročilo, lahko tudi mi obogatimo Evropo ter ji pokažemo pot v prihodnost. V Evropi gre namreč za srečevanje treh odločilnih življenjskih pogledov ali treh velikih duhovnih tokov.

Pisatelj me je vznemirjal s svojo tezo, da moramo Slovenci, če hočemo priti nazaj v Evropo in s tem izstopiti iz svojih balkanskih navad, znova najti in sprejeti protestantstvo. Tu se je med nama najbolj zaiskrilo, saj sva morala izčistiti, v kakšnem smislu moramo Slovenci znova postati protestanti. Če se povrnemo štiri stoletja in pol nazaj, na začetek naše pisne kulture, vidimo, da smo eden prvih evropskih narodov, ki je imel prevedeno vso Biblijo v lastnem jeziku, samo trideset let za Francozi. Tako smo v 16. stoletju s Trubarjem in Dalmatinom vstopili v samo jedro kulture zahodne Evrope. Gre namreč za kulturo knjige, kar pomeni, da imamo Slovenci še danes svet odnos do knjige in književnosti. Takšen odnos do knjige najdemo tudi pri Dostojevskem in še prej pri Judih, kot bomo videli.

To pomeni, da je imela prva zapisana beseda razsežnost molitve. Tudi slovenska prva knjiga (Abecednik je samo njen Uvod) je *Katekizem*, ki nas uči molitve. V tem smislu se tudi slovenska knjiga začne kot sveta knjiga, in kadar gre za knjigo ali za literaturo, ju Slovenci še danes spoštujemo. To je naša identiteta, to je temelj naše kulture. Seveda ne smemo pozabiti, da gre za protestantsko literaturo, torej za svetopisemske spise. Toda tudi pri *Brižinskih spomenikih*, pri najstarejših ohranjenih rokopisih v slovenskem jeziku, gre za molitve. V tem dejstvu je globok pomen. Kajti tisti narod, ki moli v svojem jeziku, se je sposoben z najvišjim bitjem ali presežnim tudi v svojem jeziku pogovarjati. Se pravi, z molitvijo človek pridobi najvišje dostojanstvo. Njegov jezik mu pomaga, da se razpira v neskončnost in večnost; s tem je deležen noblese duha.

Jezik, ki je bil prej samo jezik pastirjev, ki so pasli drobnico, postane izraz najvišje plemenitosti duha, ki človeku pomaga, da seže tudi onkraj sebe, onkraj tega sveta v čisto skrivnost. S Trubarjem postane slovenski človek, kot bi dejal Heidegger, »pastir svoje biti«. Zato protestantsko izročilo zahteva, da vsak pride do svoje individualnosti in

osebno moli, osebno bere Sveto pismo in se sam brez posrednika pogovarja z Bogom. Vsak človek, vsak posameznik lahko prejme to plemenitost duha.

Rožanc je bil prepričan, da pristna in iskrena beseda vodi k preseganju samega sebe, k osebni duhovnosti. Zato je iskal možnosti, da bi ubesedil to svojo duhovno iskanje, saj je v sebi nosil slutnjo, da bo 21. stoletje duhovno ali pa ga ne bo, kot je to pred njim nakazal francoski mislec André Malraux.

Toda za takšen pristen pogovor je treba besedo spoštovati in jo izrekati v vsej iskrenosti, se pravi na etičen način. Vsi vemo, da je zlagana poezija slaba poezija. Pesnik in literat sta tudi etično zavezana k besedi. Pisatelj Marjan Rožanc je bil v izrekanju svoje besede moralno zelo tankovesten.

Še bolj pa zahteva etičen odnos do sebe pisana beseda, ki se nam razkriva kot pisan zakon. Tukaj je protestantska etika še posebej močna, ker ponotranji vsak pisan zakon. Podobno je bila Biblija univerzalni etični zakon, ki ga je moral vsak posameznik ponotranjiti. Ni več potrebe, da bi nas kdo nadzoroval, kajti ta zakon je že v nas samih. O tem je govoril Kant, veliki razsvetljenec. Zato se je tudi Marjan Rožanc navduševal, da bi ob ponovnem vstopu v Evropo znova sprejeli protestantsko etiko. Ne smemo pozabiti, da se je v naši širši okolici uveljavila bizantinska etika in ta etika ne gradi toliko na osebni odgovornosti kot na osebni časti. Tudi ta etika je na Bližnjem vzhodu porodila visoke moralne osebnosti in junake ter literate. Toda manjka ji tisti univerzalni etični velelnik, ki je zapisan kot dolžnost v razumu vsakega posameznika, ne oziraje se na njegovo čast v družbi. V postmoderni dobi je individualnost tako močna in zapletenost tehnološke družbe tako razvejana, da enostavno ni mogoče več vsega nadzorovati. Če ni ponotranjenosti etičnih zahtev, ko je vsak sam odgovoren pri delu, v izgovarjanju besede in v svojih odnosih, ta družba ne more prosperirati. Zato je zanimivo, da je tudi profesor Franc Bučar zaradi odsotnosti te individualno odgovorne etike napovedal zlom sovjetskega gospodarstva.

Za Marjana Rožanca je ta protestantska etika postala vprašljiva, ker je v visoko industrijskih deželah postala preveč kalvinistična. Max Weber nam je pojasnil, da je ekonomski uspeh za kalviniste znak izvoljenosti, medtem ko je pri Luthru in Trubarju drugače. Luther je namreč učil tudi *sola gratia*, vse je samo milost, vse je dar. Te zavesti o milostnem in zastonjskem daru, da je nekdo dober zaradi dobrote same ali da je tudi spolnjevanje zakona milost, severna Evropa nima več. Pisatelj Rožanc je bil prepričan, da lahko to razsežnost neizmerne dobrote v samo etiko prinese le slovanska duša.

A najprej si pogledjmo dimenzijo mediteranske Evrope, ki je napolnjevala vizijo pisatelja Rožanca, saj je pogosto vzkliknil: »Mi Mediteranci, mi Sredozemci!« To ne pomeni, da se naš pisatelj ni v ničemer identificiral z alpskim svetom, tudi se je rad zanimal za zimski šport in bil navdušen nad smučarskimi uspehi, vendar je rekel, da mi nismo samo gorski narod, smo tudi Mediteranci. Mediteranstvo je razumel kot čudovito krajino, ki človeka oplaja. V svoji *Manihejski kroniki* je aprila 1987 zapisal:

Prvi občutek domačnosti se je v meni prebudil sredi 60. let, ko sem kot sourednik tržaške revije *Most* s sodelavci obiskoval slovenske vasi med Trstom, Mačkovo in Nabrežino, tedaj se mi je prepričanje o usodi slovenske istovetnosti tega naroda z alpskim svetom /.../ na vsem lepem razpršilo. Ne samo zasneženi visokogorski vrhovi v planinah, ki so človeku dostopne, ne samo les in malta, ki hoče biti baročno bogata, temveč tudi asketi, prastari kamen /.../, veter in suhota, melise in meta, murve in bori, v katerih se oglašajo škržati. Ne samo skrbno negovana zasebnost, temveč tudi širokosrčna pripravljenost na sožitje

z ljudmi, odprtost družabnega človeka, ki je pripravljen svoj dom prisloniti k sosednjemu zidu.

Ti navdušujoči stavki povedo, da smo Slovenci sicer lahko protestanti, toda nismo samo to in ne smemo biti samo to. Mediteranstvo je Rožancu še globlja, na novo odkrita identiteta. Ves ta vonj, vsa ta zemlja! Kraški človek je svojega nasprotnika, ki je bil kamen in ki mu je onemogočal, da bi zemlja obrodila, izruval. Toda ni ga zavrzel, ampak je naredil iz njega pregrade, da je preprečil erozijo, in iz njega dvignil zidovje, burjače, ki so ga varovali močnega vetra. Iz nasprotnika je naredil zaveznika! To je etično sporočilo kraškega človeka: narava ni nasprotnica človeku, ampak je zaveznica. Kraški človek išče zaveznike tudi pri sosedih, zato se v kraških vaseh hiše dotikajo druga druge. Tako lahko nastopi neka nova občestvenost, prijateljstvo tesnih sosedskih odnosov. Zanimivo je tudi, da je Trubar sprva načrtoval slovensko različico protestantizma, kjer bi bila občestvenost poudarjena. Morda prav zaradi svojega bivanja na Tržaškem. V Trstu se ob škofu Bonomu ni navzel le razsvetljskih idej, ampak tudi mediteranske občestvene bližine. Tako je v tem pogledu ostal katoličan, čeprav to ni več maral biti.

Rožanc je bil navdušen nad tem, da Slovenci znamo biti tudi prijateljsko združeni. Zato je bil prepričan, da kultura mladih v Sloveniji niso le individualni športi, kot plezanje ali smučanje. Tisto, kar družbi mladega slovenskega fanta s tovariši, prijatelji, je nogomet. Pri nogometu, ki ga imenuje »maša 20. stoletja«, smo povezani, tu smo eno, tu se stapljamo. Za Rožanca nogomet ni čredništvo, saj gre pri tej igri tudi za individualno preigravanje in pobude. A pri tem mora igralec misliti tudi na druge, pomagati mora celotnemu moštvu in s podajami drugemu priti do zmage. Iz te igre pisatelj ni razvil samo pojma občestvene kulture, ampak tudi idejo vzajemne etičnosti, solidarnosti in veselja, hkrati pa poštenja, ko je treba prenesti poraz. Sam je bil celo v službi pri Slovanu, kjer je animiral skupinske športe. Tako je mediteranski svet občestvenosti vnašal tudi v osrednjo Slovenijo.

Na Krasu ga je povsem prevzelo, da z njega vidi morje. Ko sva se pogovarjala, sva soglašala, da je nekaj čudovitega, da s Svete gore pri Gorici vidiš trojne Alpe, hkrati pa morje, saj ti pogled sega do Ogleja. V slovenski zavesti običajno predstavlja največjo tragednost to, da smo izgubili Knežji kamen, Koroško. A za Rožanca je bilo najhujše to, da smo izgubili Gorico, ki mu je predstavljala Gregorčičevo mesto, mediteranski kraj in goriško veselje z goriškim soncem. Toda Gorica je bila tudi naslednica enega izmed evropskih središč, ker je nosilka pravic Oglejskega patriarhata. Ker smo jo izgubili, ne moremo imeti svojega patriarhata. Odrekli smo se, da bi bili evropsko žarišče krščanske kulture. Ljubljana je res naše geografsko središče. To je ugotovil že Napoleon in jo pred dvesto leti naredil za glavno mesto svojih Provinc. Tudi Trst s svojo lukso predstavlja okno v svet. Ampak Gorica je bila za Rožanca evropsko središče, iz katerega je prihajala kultura, civilizacija in krščanska etika. Pisatelj je o tem razmišljal, ko še nismo imeli svoje samostojne države. Vedel je, da v zgodovini porajanje cerkvenih ustanov naznanja rojstvo državnih institucij. Toda vsak patriotizem mora biti pospremljen s svetovljanstvom. Simbol obojega mu je predstavljala Gorica.

Rožanca je oplajal pogled na morje. Rad je prihajal na Opčine in v Trst, saj je bil sourednik revije *Most*. Bil je navdušen, ko sem mu dejal, da ni slučaj, če so stari Grki iznašli pojem neskončnosti, saj so gledali neskončni horizont morja. Ta neskončnost je bila zanj svetovljanstvo. Spomnimo se, da so stari imenovali Sredozemsko morje *mare nostrum* in da so bila cvetoča kulturna mesta na obeh straneh *našega morja*. Tako na primer najlepše

latinščine niso govorili v Rimu, ampak v takratni Kartagini. Slovenci smo bili za Rožanca v svojem jedru veliki svetovljani. Odhajali smo v Ameriko, v svet. Tam smo se tudi zelo znašli, ker smo to svetovljanstvo nosili v sebi.

Rožanc je tekoče bral francosko. Bil je pod vplivom francoskih avtorjev, posebno še personalistov, kajti navduševala ga je misel, ki se je spopadala s človeškimi odnosi. Čeprav se je njegova generacija navduševala na Sartrom, je bil njemu veliko bliže prvi francoski eksistencialist Gabriel Marcel, ki je podobno kot Buber razvijal misel jaz-ti. Rožančeva struktura duše je bila odprtost duha, ki je prisluhnila Drugemu. Zaradi vojnih razmer ni prišel do mature, toda v njem so bili zvedavost in veselje ter navdušenje nad literaturo, komunikacijo, dialogom. Zato je z veseljem obiskal Pariz, ki mu je pomenil sedež svetovljanstva. Prevezla ga je svetloba gotike, medtem ko ga je pustil megalomanski Rim s svojim barokom neprizadetega. A znova mu je bil umbrijski mediteranski Asizij zelo blizu.

V tem duhu je Rožanc v viziji svoje Evrope spoznal, da mora združena Evropa imeti poleg protestantske etike tudi mediteransko občestvenost. Razvoj dogodkov mu danes daje prav. Res je, da za uspešnost vsi potrebujemo protestantsko etiko odgovornosti. Toda protestantske severne dežele ne morejo same dirigirati skupne ekonomije, in če želi Evropa tudi politično uspeti, mora prisluhniti še svojemu mediteranskemu delu. Tako bo upoštevala, da nismo samo proizvajalci, ampak tudi prijatelji, ki potrebujemo čas za druženje, občestvenost. Potreben je tudi čas za besedo, pesem, obisk narave, čas za obiranje oljk. To je bilo Rožančevo gledanje na Evropo. Zato se je s takšnim veseljem vračal na Kras, kjer je zraven Komna obnovil hišico z borjačem. Tam je imel čas za prijatelje, besedo, svoj pisalni stroj. Njegova zadnja knjiga, ki je izšla posthumno, je bila knjiga o ljubezni, ki jo je naslovil *Brevir* kot obredno duhovniško molitev. Da, tudi prijateljstvo potrebuje obrede, svojo kulturo druženja, ki jo je treba venomer obnavljati.

Ustavimo se še pri tretji dimenziji Evrope, ki jo za Marjana Rožanca predstavlja slovanska duša. Naš pisatelj je bil vsekakor pod vplivom ruskih avtorjev, posebno še Dostojevskega in Tolstoja. Bil je prepričan, da Slovenci posedujemo veliko te ruske duše, slovanske duše, zato lahko z vstopom v Evropo z njo obogatimo še druge narode.

Kaj Rožancu pomeni slovanska duša? Kaj hoče povedati, ko govori o Dostojevskem? Opozarja, da je Dostojevski čislal Petra Velikega in da mu je bil ta vladar za Saint Petersburg tako pomemben kakor Puškin. Rožanc namreč poudarja, kako je Peter Veliki iz svoje nove prestolnice zgradil evropsko središče, vanj povabil renesančne mojstre, od arhitektov, slikarjev do literatov. Intelektualci so prevajali tuja velika dela od Stendala do Schillerja, prav tako pa velike evropske filozofe, posebno še Schellinga, prej pa gotovo francoske mislece. Rožanc poudarja, da so se Rusi ponašali, da tudi povprečen Rus pozna bolje francosko literaturo kot Francoz in bolje nemško literaturo kot Nemec in da je Shakespeare bolj doma v Rusiji kot drugod po Evropi, v Franciji ali Nemčiji. Toda ta odprtost v Evropo je le en del Rusije. Obstaja pa še razsežnost, ki ni svetovljanska, kajti rusko pravoslavlje ima dve dimenziji. Eno je tisto avtoritarno pravoslavlje, ki zahteva starovernost, strogo ruskost, ta pa vodi v nacionalizem. Tako pri Rusih obstajata dva tipa mesijanstva. Dostojevski v svojih ideoloških spisih pripada nacionalističnemu mesijanstvu, medtem ko v svojih romanih in drugih razmišljanjih, tudi o krščanstvu, razkriva, da je svetovljan. Rusko mesijanstvo se najprej povezuje z nacionalizmom, saj se imajo za edine prave kristjane in so tretji, še edini obstoječi Rim. Če hoče kdo biti Evropejec, se mora naučiti rusko. Ta ozki, institucionalni pravoslavni nacionalizem je potem podedovala Sovjetska zveza, ki je hotela z rusifikacijo druge narode priključiti svojemu izvoljenemu narodu.

Njihov mesija je postal proletariat, ki bo trpel in odrešil svet. Vidimo, da so se sheme nacionalističnega poslanstva prestavljale naprej. Vendar pa Rožanc pri ruskih avtorjih prepozna še neko drugo mesijanstvo. To je mesija kot posameznik, ki se žrtvuje za drugega in zanj živi. Vse to pa je zanj dar od zgoraj, milostni dar, s katerim se ruski mesijanski človek zna vživeti v drugega. In kdo je potem takšna mesijanska figura pri Dostojevskem? Pričakovali bi, da bo Rožanc izbral kneza Miškina iz romana *Idiot*. Ampak Rožanc pravi, da je to ženska duša, Nastasja Filipovna. Ona trpi in ljubi, ona se zna s svojo ženskostjo vživeti v drugega. Rožanc pri Dostojevskem prepoznava slovansko dušo v ženskih likih. Ženska duša zna ljubiti zastonsko, za nič, to je ljubezen kot čisti dar. Rožanc vidi skupaj z Dostojevskim kozmopolitsko razsežnost ruske duše v ženskosti. Ženskost je vdor večnosti med nami. Je razkritje onostranstva, razodetje nove etičnosti. Rožanc priznava, da je slovansko dušo težko razumeti, ampak v svojih razmišljanjih opozarja ruske avtorje, da je višek te ljubezni mogoče najti ne le v ženski duši, ampak tudi v otroški duši. V mislih ima uboge fante v Zeleni jami v Mostah. V tem zakotnem kraju Ljubljane se je za Rožanca odvijala Evropa. Tam so bili fantje, ki niso samo gojili mediteranske Evrope, prijateljstva, občestvene igre, ampak so imeli tudi veselje drug nad drugim. Imeli so se radi, onkraj državljanske vojne, ki je potekala, in pisatelj jih je imel še vedno vse rad. Če beremo njegov kratek roman *Ljubezen*, kot lepo opozarja Aleksander Zorn, pisatelj ne govori o spravi med mrtvimi, ampak o spravi med živimi. Tukaj gre za otroško dušo, ki ima rada vsakogar. Ne iz koristi, tudi ne zaradi tega, ker je nekdo odličen športnik, ampak ker je lahko prijatelj. Za Rožanca mora tudi Evropa, če hoče obstati, tako kot ga je opozoril Dostojevski, sprejeti literaturo kot kraj svetega, kot razkritje ljubezni, pravega smisla življenja. Rožanc je bil navdušen, ko sem mu razložil, da to rusko misel Emmanuel Levinas vnaša v sodobno hermenevtiko, ko pravi, da je vsaka nacionalna visoka literatura navdihnjena. Čudil se je, da smo kakšno njegovo knjigo tudi njegovi prijatelji imeli za navdihnjeno. »Kaj vse ste v njej našli!« nam je dajal. A odgovor je bil: »Si pač imel navdih in se ti je zapisalo več, kot si hotel.«

Rožanc priznava, da je tudi zanj ruska duša, ki je duša literature, nepredvidljiva in presenetljiva. Toda naša Evropa mora sprejeti tudi čisto nove ideje, ki so presenetljive in nenadejane. Za Rožanca te ideje od zgoraj prihajajo iz ženskosti. Tako mu je po vzoru Dostojevskega v romanu *Indijanska zima* ženska etični korektiv.

Težava v ruski literaturi je tudi, da gre pogosto za neko mero iracionalnosti. Toda njihova iracionalnost ni delirij. Podobno kot v teologiji vsaka norost ni še norost križa ali v poeziji vsaka norost še ni norost ljubezni. Pri Rožancu je ta iracionalnost višja racionalnost, višja umnost, mu je razkritje ljubezni. Pomembno pa je, da te mistične, duhovne ljubezni pisatelj ni ločil od čutne, strastne ljubezni. Za Rožanca je *agape*, čista duhovna ljubezen hkrati dejavna ljubezen, ki ima smisel za konkretne potrebe in se vrača nazaj v trpeče telo. Rožanc napravi čudovito sintezo Mediterana in Severa. Pri njem se čista mistična duhovnost Mojstra Eckharta združuje s čutnostjo Mediterana, s strastjo, žrtvovanjem in bolečino, skupaj s strastno ljubeznijo.

Pisatelj Marjan Rožanc je na višku svojega literarnega opusa, ki je dosegel svoj vrh v esejistični prodornosti, odkril, da mora Evropa združiti vse tri miselne in kulturne tokove: protestantsko etiko, mediteransko veselje in zanos slovanske duše. Če se odreče kateri koli od teh treh, ne bo preživela. Ljubezen namreč združuje vse tri razsežnosti njegove vizije Evrope. Rožanc nam je razkril, da je ljubezen najbolj subtilna in strastna, navdihuje najlepšo literaturo in zahteva najvišjo odgovornost.

Mag. Janko Bohak

80 let Eugena Drewermanna – Kierkegaarda iz Paderborna

Eugen Drewermann je najmlajši iz trojice velikih nemških imen, ki so vsak na svojem področju zastavili svoje življenje za to, da bi sodobnemu človeku približali dragoceno Jezusovo oznanilo: Willigis Jäger na duhovnem, Hans Küng na teološkem in filozofskem, Eugen Drewermann pa na teološkem, filozofskem, psihoterapevtskem in širše psihološkem – in tako s svojimi publikacijami kot tudi javnimi nastopi dosegli neverjetno močan odmev – bodisi v nemškem jezikovnem območju bodisi s svojimi prevodi v mnoge tuje jezike. Vsi trije pa so imeli hude težave s Kongregacijo za verski nauk. Ker niso mogli prepričati skrbnikov katoliške pravovernosti, da s svojo pisano in govorjeno besedo ne potvarjajo verskega nauka, kot ga je oznanjal Jezus, ampak ga le prevajajo v govorico, razumljivo in sprejemljivo za sodobnega človeka pa tudi za dvomeče in oddaljene od religije in še bolj od njenih institucij, so jih hoteli utišati s prepovedjo objavljanja in javnega govora. Küngu in Drewermannu so odvzeli status predavatelja na teološki fakulteti. Le Küng je ostal katoliški duhovnik, ne da bi se odpovedal svojim kritičnim razmišljanjem, sadovom svojega znanstvenega dela, medtem ko sta druga dva zaradi svoje nepokorščine izgubila duhovniški status. Drewermann se je nazadnje pridružil množicam, ki v nemškem jezikovnem prostoru zapuščajo Cerkev, tako katoliško kot evangeličansko, in se uradno izpišejo, medtem ko si je Willigis Jäger umislil svoj obred najstarejšega religioznega rituala človeštva: skupen obed »lomljenja kruha«, ga opremil z evangelijskimi besedili in ga poimenoval *slavje življenja* (*die Feier des Lebens*). Ljudje so se ga radi udeleževali, tako da je velika, obokana kletna dvorana Benedictushofa komaj sprejemala vse prišleke. V uvodu svoje najbolj brane in v največ jezikov prevedene knjige *Vsak val je morje* je zapisal:

Od svojega otroštva iščem odgovore na temeljna življenjska vprašanja: Zakaj živim? Kaj je smisel teh šestdesetih, sedemdesetih, morda osemdesetih let mojega življenja na tem absolutno nepomembnem delcu nekega neizmerne vesolja? /.../ Kulturni in antropološki pomen religije se je v sekularizirajočem razvoju našega časa drastično spremenil. Vpliv institucionaliziranih religij vedno bolj pojema, medtem ko se istočasno prebujajo povsem nova religiozna občutljivost. Samo če bodo religije premagale svojo otrplost, bodo lahko dale ljudem odgovor na povsem novo zastavljena stara vprašanja človeštva. Hrepenenje po izkustvu oznanjevanih resnic in močna odprtost za nove izrazne oblike prihajajo ne nazadnje iz vzhodnih religij. Ljudje, na

silo odprti tudi z različnimi oblikami psiha deličnih izkušenj sebe, vedno bolj hrepenijo po religiozni razlagi svoje biti. Religija je torej »in«.¹

Te Willigisove misli so povsem v duhu našega slavljenca Drewermanna, ki mu sedaj posvetimo našo pozornost.

Za njegovo osemdesetletnico mu je univerza Paderborn pripravila slavnostni sprejem kot »rehabilitacijo« za nekdanji izgon in mu podelila nagrado Arnosa-Klönne; profesor Sistemske teologije, njegov nekdanji študent in prijatelj, Peter Eicher, je v svojem *Laudatio* (slavnostnem govoru) med drugim izrekel:

Veličina vašega dela izhaja iz preprostosti vaše neposnemljive osebe. Tri velike pisateljske faze se zahvaljujejo vašemu trajnemu zaupanju v trpeče soljudi. V prvem impulzu ste analizirali notranja stanja rimskokatoliškega krščanstva. Za to ste bili obsojeni, nakar ste se posvetili, kot nihče pred vami, naravoslovnim zakonom kozmosa in biosfere ob svobodnem razumevanju biti moderne, da ste se lahko lotili bazične kritike kapitalističnega posega po dobrinah zemlje in vsakega kotička človeške duše. Vse tri faze izhajajo iz preprostega, da, genialnega zaupanja, ki ga zmorete do vsakega trpečega bitja na tej zemlji. To vaše zaupanje je tudi korenina najstrožje kritike, ki jo je od vas doživelo krščanstvo v svoji klerikalno opustošeni obliki. Vaše zaupanje v naravo in humanistične znanosti, kakor tudi zaupanje v samozdravilne sile ponižanih in potlačenih soljudi je tisto, ki vam kot terapevtu zagotavlja priznanje širom sveta. V mirovnem gibanju, v gibanju za naravno okolje in v boju proti totalitarističnemu kapitalizmu ste postali nosilec upanja za mnoge.

Okolje, v katerem ste odraščali, je bilo prepojeno s strahom. Strah pred krivdo je dominiral od Avgušтина dalje nad katoliško in evangeličansko razlago Biblije. Od začetka vašega javnega delovanja ste se osredotočili na kritiko tega strahu. Pri tem vam je bil vzor Sören Kierkegaard s svojo sintagmo: *ali strah ali zaupanje*. Kakor je strah tisti, ki nam omogoča razumevanje zla, je zaupanje tisto, ki nas od njega odrešuje in nam spet omogoča srečno življenje. /.../ Kot Kierkegaard iz Paderborna, če vas smem tako imenovati, ste povezovali biblično, filozofsko in psihološko analizo strahu s sodobnimi temami. Pri tem pa ste ostajali zvesti svoji poklicanosti religioznega pisatelja. Vsako biblično knjigo ste interpretirali na univerzalno razumljivo simboliko in jo s tem odtegnili gospodstvu dogme ter jo vrnili vsem, ki se v njej prepoznajo.²

Osrednje teme Drewermannove teologije

- Človek lahko doseže svoje odrešenje le tako, da najde samega sebe v notranjosti svoje duše in s tem doseže Boga brez zunanjih teoloških resnic.
- Biblična besedila moramo interpretirati bistveno psihološko in v smislu velikih pesnikov, da se s tem izognemo vzbujanju strahu v dušah ljudi, kar je krščansko oznanjevanje tako pogosto počelo.
- Greha ne smemo interpretirati zgolj v etičnem smislu, marveč eksistencialistično, kar pomeni neobsojajoče. Ljudem se lahko bližamo le s spremljajočim razumevanjem, zaradi česar Boga ne smemo predstavljati kot kaznujočega Boga, ki nas lahko obsodi celo na peklenske muke.

¹ Jäger, W., *Vsak val je morje*, Znamenje 2009; v hrbtnem zavihku.

² *Publik Forum*, št. 11. (2020), 36.

- Zdravo religiozno razumevanje lahko dosežemo le, če upoštevamo vse religije, vse kulture in vso umetnost, kakor tudi filozofijo in znanost; torej neskončnost vsepričujočnosti Boga, dejavnega v vseh časih in vseh kulturah, ter tako najdemo povsod pomembne vidike razumevanja Boga.

V tem, v osnovi nedogmatičnem okvirju razumevanja interpretira Drewermann tudi Jezusa kot utelešenje izpolnjene, resnične humanosti, ki vodi človeka v brezpogojno zaupanje, kar ga iz perspektive absolutne dobrote osvobaja njegove radikalne izpostavljenosti do svoje končnosti, umrljivosti in grešnosti.³

V oddaji avstrijske televizije (Gespräch mit religion.ORF.at) je nekaj dni pred svojim osemdesetim rojstnim dnevom še zaostрил svojo kritiko Cerkve:

V mojih očeh je cerkvena teologija pod pritiskom svojega lastnega strahu. Išče varnost v jasnih obrazcih, ki jih je mogoče racionalno interpretirati. S tem ko povezuje vero s strahom pred odkloni od stališč cerkvenega učiteljstva, posiljuje svobodo ljudi. Indoktrinacija z utrjenimi obrazci je v dušah ljudi nadomestila vero zaupanja. In ti, ki to upravljajo, so sami polni strahu. In zelo me boli, da s takšnim naukom in oznanjevanjem odvrčajo od Cerkve ljudi, ki pravzaprav iščejo Boga.

Drewermann Cerkve ni nikoli rehabilitiral, a škof v Hildesheimu se je leta 1918 zavzel zanj v intervjuju za *Kölner Stadt-Anzeiger* z izjavo, da kar je pisal v letih 1977/78 o »Strukturah zla« v Cerkvi, je bilo preroško: »Eugen Drewermann je od Cerkve neprepoznan prerok našega časa.«

Da pa ni ostal neprepoznan v najširših kulturnih krogih, priča komaj verjetno število odlikovanj in nagrad: nagrada Herberta Haaga (1992), Urania-Medalja (1994), integracijska nagrada splošno koristne ustanove Jabolko (Köln) (2000), nagrada Ericha Fromma (2007), mednarodna nagrada Alberta Schweitzerja (2011), kulturna nagrada mednarodne Pavlove družbe (2013), častna medalja mesta Bergkamen (2013), mednarodna nagrada Družbe Hermann Hesse (2019) (Wikipedia, 26. 6. 2020).

V že omenjenem intervjuju avstrijske televizije se Drewermann v svoji kritiki kapitalističnega gospodarjenja sklicuje na Jezusa:

Menimo, da nam pripada denar, ki smo ga zaslužili s svojim delom. V resnici pa Jezus uči, da je to napačen pogled na svet. Da lahko sploh delamo, smo lahko hvaležni svojemu zdravju, ki ga imamo le delno v svojih rokah. Za svojo izobrazbo se lahko zahvalimo svoji urejeni družini, v kateri smo odrasli. Torej je samoumevno, da denar, ki nam je bil podarjen, podarimo dalje tistim, ki niso imeli te sreče kot mi. Nam ne pripada nič.

Ta drža po njegovem prepričanju izhaja iz evangelija in še enkrat poudari: »V Jezusovi bližini je bilo samoumevno, da nam nič ne pripada.« Sam Drewermann živi že več kot pol stoletja v radikalni odpovedi ne nujne potrošnje. Njegovo pohištvo je iz kosovnih odpadkov; njegova posest so knjige; in pojasnjuje, zakaj:

³ Povzeto po Wikipedii, 26. 6. 2020.

Da živim tako preprosto, ni neka oblika askeze, kot mi jo pogosto pripisujejo, marveč poenostavitve. Ne morem uporabljati stvari, ki me obremenjujejo. Za svoje skromno gospodinjstvo, ki ga imam, ne potrebujem hladilnika, ki troši elektriko, s katero prispevamo k poškodbam ozona. Vsega tega ne potrebujem. Zame je samoumevno, da z ozirom na naravo trošim tako malo, kot je mogoče. Da varujemo naravo s tem, ko jo pustimo pri miru, je zame sveta zadeva.⁴

Tudi v Sloveniji je Dewermann ostajal dolgo neprepoznan, vsaj kar zadeva prevod in objavo katere od njegovih številnih knjig, ki se jih je doslej nabralo preko sto.

A leta 1999 je prišel škof Grmič na uredniški odbor revije *Znamenje* s predlogom, da izdamo njegovo knjigo pridig *Ko se nebo dotakne zemlje*, o razlagi evangeljskih prilik, in me določil za prevajalca z utemeljitvijo: »To boš ti prevedel, Janko, ker si oboje študiral tako kot on, teologijo in psihoanalizo.« Nič kaj nisem bil navdušen nad zaupano nalogo, saj sem se malo pred tem odločil, da zaradi drugih obveznosti, ki sem jih sprejel, ne bom več prevajal. A Grmičevi utemeljitvi in zaupanju, ki sem ga začutil v njegovih besedah, se nisem mogel upirati. Ko sem se lotil prevoda, me je vsebina takoj navdušila in me je kar vleklo k nadaljnjemu delu, do zadnje strani. Vedno znova me je presenečal, koliko več globine, pa tudi srčnosti in sočutja do trpečih in ponižanih zaradi krivic, ki se jim dogajajo, odstira v preprostih evangeljskih zgodbah, kot sem jih slišal v nedeljskih razlagah evangelija. Tudi Dewermann sam poudarja (v Knjigi na pot, str. 6): »Cerkveno oznanjevanje je treba postaviti iz glave na noge,« je prepričan, »potem se bo svet spremenil in že prihajajoče Božje kraljestvo bo mogoče čutiti in doživeti v življenju vsakega človeka.« In Bernd Marz nadaljuje (prav tam):

Dewermannove pridige o Jezusovih prilikah se ne ustavljajo pri prozaičnem indikativu, marveč spremenijo Jezusov »tisti čas« v imperativ danes živečega Kristusa. Naš odgovor na Jezusovo priliko odloči nazadnje o tem, ali se nas Jezusova prilika »tiče« ali ne. Kajti v eksistencialnem smislu, kot jo razlaga Dewermann, sodelujemo mi, bodisi v glavni bodisi v stranski vlogi. Kje je naše mesto, ali pri »delavcih v vinogradu« ali pri »desetih družicah«, ni toliko pomembno. V dvomu se znajde vsak izmed nas v »plevelu med žitom«, kjer postane mnoštvo tega, kar Bog pusti rasti, zrcalna podoba polja našega življenja.⁵

Sam sem doživel le eno srečanje z Dewermannom, in sicer na prvem svetovnem kongresu za psihoterapijo na Dunaju.

Ko sem ga našel med izbranimi predavatelji, ki jim je bila dodeljena največja dvorana, sem prišel deset minut pred začetkom in dobil prazen prostor dlje od predavateljskega pulta, kot sem si želel. Zanimivo, da se sploh ne spominjam, o čem je govoril, a fasciniral me je s svojim nastopom in podajanjem. Nisem še slišal predavatelja, ki bi govoril v tako lepi nemščini, ne prehitro in ne upočasnjeno, ne da bi se mu kdaj zataknilo ali da bi pogledal v papirje na pultu. Deloval je nekoliko zadržano, suvereno, a skromno. Tedaj sem pomislil na tiste, za katere so ljudje govorili: »Saj temu človeku mora nekdo ›od zgoraj‹ narekovati!«

⁴ Prav tam.

⁵ Dewermann, E., *Ko se nebo dotakne zemlje*, Znamenje 1999, 6.

Po predavanju sem ga ujel še pri pultu, se mu predstavil in povedal, da smo v slovenščino prevedli njegovo knjigo *Wenn der Himmel die Erde berührt*. Le prikimal je in me takoj za tem vprašal: »Kje ste se pa naučili tako lepe nemščine?« Ko sva se hitro poslovila, me ni zapustilo njegovo vprašanje, dokler nisem pomislil: »Pa res takoj sliši in se vživi v drugega človeka ter mu da neko potrditev, tudi v tako bežnem srečanju, ne da bi se za trenutek zadržal v lastni samovšečnosti.«

Doživel pa sem še posredno srečanje z njim: na enem od vsakoletnih srečanj predstavnikov nacionalnih Zvez psihoterapevtskih društev v Evropski zvezi za psihoterapijo je pritegnil mojo pozornost starejši gospod. Po nekajkratnih srečanjih z očmi sva se zblížala in kmalu prešla v prijeten pogovor. Povedal je, da je iz Paderborna, kjer je več let predaval na teološki fakulteti. »Potem ste pa verjetno slišali za Drewermanna,« sem previdno vprašal v upanju, da bom izvedel kaj več o njegovem someščanu. »Seveda,« mi je hitro odvrnil, »saj je bil moj študent, eden najbolj zvedavih in bistrih.« In še dodal, da je vsake počitnice potoval s »hroščem« v Indijo in tam obiskoval njihove ašrame, samostane in templje, pa bogve, kaj vse je še pritegnilo njegovo pozornost. »Gotovo je veliko pozornosti in časa posvetil pogovorom z ljudmi,« sem glasno pomislil, »saj je človek, ki mu je njegova *conditio humana* osrednja tema raziskovanj in iskanj, kako razumeti sočloveka in mu sočutno pomagati, ko zaide v eksistencialno stisko.« Danes menim, da bi bil papež Frančišek gotovo vesel takšnega duhovnika; morda bi ga celo povabil na pogovor in mu povedal, da z njegovo filozofsko in psihoanalitično interpretacijo svetih knjig, mitov in pravljič ni nič narobe; le poudari naj, da gre pri tem za doslej zapostavljen vidik razumevanja. Dogmatično teološke zadeve pa naj raje pusti na miru, če mu ne želi naprtiti dodatnih težav s strani njegovih »gorečih« sodelavcev, saj se jim je tudi sam izognil z izjavo, da se o dogmah ne bo prepiral.

A to seveda ne izključuje duhovnega vidika, saj se tako Drewermann kot Frančišek vedno znova sklicujeta na Jezusovo oznanilo. O tem priča njegov življenjski slog, pa tudi njegove razlage evangeljskih prilik. Da bi lažje začutili njegovo živo besedo, navajam za sklep odlomek iz njegove pridige *O sejalcu*. Gotovo se je spomnite: večji del posejanega semena ni obrodil nobenega sadu: bodisi da so ga pozobale ptice bodisi da je padlo na kamnita tla bodisi da je padlo med trnje, ki ga je zadušilo. Le preostanek semena, ki je padel v rodovitna tla, je obrodil sad: »/E/no stoternega, drugo šestdeseternega in spet drugo trideseternega« (*Ko se nebo dotakne zemlje*, Znamenje 1999, 7):

Kot vsaka velika pesnitev, tudi besede te prilike presegajo neposredno situacijo in dosegajo vse čase, vsako vrsto malodušja, vsako vrsto obupa, resignacije in utrujenosti. Svet vsake prave depresije izgleda natančno tako, kot ga Jezus tu naslika. Toda sijajno je, da jo izrazi v teh podobah. Če skušamo tolažiti drug drugega, počnemo to navadno tako, da ga spodbujamo, naj se vzame skupaj, naj se skobaca na noge, naj spet dvigne glavo in pride k sebi. Sklicujemo se na njegov značaj, njegov pogum, njegovo odločnost, in najsi hočemo ali ne, s tem pritiskamo nanj, delamo napačne kretnje nad prepadam. Čudovito je, da skuša Jezus izraziti stisko človeškega srca tako, da jo naslika, kot je prizadeti pogosto sami ne bi zmogli. Vse, kar je tu povedano

o sejalcu in njegovi njivi, natančno ustreza perspektivi temnega malodušja, brezizhodnosti in obupa.

Naprezali so se in počeli vse mogoče, v življenju so skušali tako dobro delati, kot se je le dalo. Vse so postavili na kocko – in sedaj se začenja strah. Kot da bi bil ta sejalec neprestano na preži z drhtečim srcem: kako zaščititi setev pred škodo? Tedaj se spusti jata ptičev in ničesar ne more preprečiti. Notranje je razburjen, prestrašen in jezen, najraje bi uničil vso ptičjo zalego. Toda spet bo prihajal, uro za uro, dan za dnem. Ljudje hodijo prek njegovega polja in s širokimi škornji teptajo njegovo setev, kot bi ne videli, kot bi ne vedeli, kaj uničujejo. In ne more jih zadržati. Kamni, ki ležijo na njivi, ne morejo sprejeti setve. Zemljo lahko še tolikokrat preorješ, a kamni bodo še vedno tu; zemeljske plošče ne moreš odstraniti do središča sveta. Kolikor globlje koplješ, toliko trša je skala. In še plevel je tu.

Nič ni tako čistega v človeškem življenju, da ne bi imelo svojih nasprotij, svojih popačenj in svojih sil, ki dušijo. In tako lahko gledamo na svetu samo to, kar je izgubljeno, uničeno, zadušeno. Če tako gledamo svet, je res mogoče obupati. In zdi se, kot da bi Jezus že s skoraj mučno potrpežljivostjo hotel dati prav temu svetu, s tem ko ga slika tako na široko in izčrpno. Kot bi s tem vsakemu poslušalcu želel dati občutek, da ima pravico tako čutiti, da je vredno resno vzeti tisoč razlogov njegove življenjske izkušnje, ki ga je naučila prav takšnega gledanja na svet. Njegova žalost je vredna besed in njegova resignacija je vredna razumevanja.

Šele tedaj, ko je človek sprejet in razumljen v svoji stiski, se lahko odpre novemu gledanju, ki veje iz Jezusovih besed: Ob presoji stvari se lahko vedno sprašujete, koliko vas stane, da to ali ono ohranite pri življenju, koliko je pri tem izgubljenega truda, koliko je neuspeha in tragedije – toda nazadnje se boste le morali vprašati, zakaj vse to sploh biva, zakaj ste bili vi priklicani v življenje. Če boste upali dovolj globoko pogledati v prepad, boste srečali roko, ki vse nosi in je vse ustvarila. Pod temnim prepadom boste še enkrat srečali roke vašega Očeta. Kajti na tej točki se konča evidenca človeškega izkustva. Res je sicer: noben kmet v Galileji ali kjerkoli drugje na svetu ne bo sejal brez neke gotovosti, da se mu to splača. Res je pa tudi, da k človeškemu življenju sodi neuspeh, tragika. Nekoč je treba skočiti v prepad. Pri Bogu pa ni neuspeha; pri njem so tudi razdejanja zajeta v mnogo večji načrt. Četudi se nam lastno življenje zdi še tako neznatno, četudi nam izkušnje dajejo gotovost, da smo tisto zrnje, za katerega bi bilo bolje, da ga sploh ne bi posejali, saj iz nas ne bo nič zraslo, vendar Jezus meni, da je pomembneje misliti na to: Bog nas ne bi ustvaril in nas zaupal njivi zemlje, ko ne bi imel nekega načrta z nami. Nekaj je moral načrtovati z nami, to mu lahko zaupamo. In to tudi tedaj, ko ne vidimo, da je naše življenje smiselno. Čeprav dolga leta ne vidimo prave prihodnosti, bi naj upali, da nismo bili brez namena, brez načrta, brez veličine zaupani življenju. Božjim rokam, sejalcu večnosti smemo zaupati, da je vedel, kaj je storil, ko nas je izročil toku časa. Pri njem ima naše življenje plačilo, pridelek, upravičenje in zahvalo.

Jezus hoče, da se to oznanilo Božjega kraljestva učimo gledati v zrcalu svoje duše, da bi tudi ob pogledu na oskrunjeno zemljo lahko pomislili o sebi: Seme, setev neba smo mi.⁶

⁶ Prav tam, 4–12.

Anton Arko

Šolstvo na Slovenskem v prvih letih po drugi svetovni vojni

Med drugo svetovno vojno so slovensko ozemlje okupirale tri države in uvedle vsaka svoj šolski sistem, pri čemer je bila pri vseh prvenstvena naloga potujčevanje slovenskih otrok. Ob razvoju osvobodilnega gibanja pa je bilo na partizanskem ozemlju že organizirano domače šolstvo, ki je postalo podlaga za razvoj poveljnega šolstva. Po prevzemu oblasti in izvedbi revolucije na vseh področjih državne uprave je val sprememb zajel tudi šolstvo. Poleti leta 1945 je nova oblast poddržavila vse zasebne šole, ki so pripadale Cerkvi. Šola je postala državni aparat za vzgojo in izobraževanje otrok v poslušne socialistične državljane v duhu marksistično-leninistične ideologije, saj je »komunistična partija Slovenije skušala podrediti šolstvo lastnim ideološkim in političnim potrebam«.¹

Spremembe

Potekal je boj za ohranitev revolucije ter izgradnjo socializma. Ker je šola služila utrjevanju totalitarne komunistične oblasti in realizaciji idejno-političnih ciljev, je vladajoča garnitura skrbno bdela nad vzgojno-izobraževalnim procesom v sistemu šolanja. Zato je v tem času na področju šolstva prišlo do velikih in korenitih sprememb. »V petinštiridesetih letih je bilo več šolskih reform kot prej v celotni šolski zgodovini.«² Na udaru temeljite vsebinske prenove so bili predvsem družboslovni predmeti.

Glede naziva pedagoških delavcev je Ministrstvo za prosveto LRS v svojem glasilu 17. septembra 1946 objavilo naslednji odlok:

Upraviteljstvom osnovnih šol
Ravnateljstvom gimnazij in učiteljišč
Okrožnim ljudskim odborom
Učno osebje na naših šolah naj se uradno med seboj naziva s »tovariš« in »tovarišica«. Učenci in dijaki svoje učitelje in profesorje naslavljajo z istim nazivom.

Pomočnik ministra:
Lora Kernc³

S tem se je uzakonil nov naziv učiteljev na vseh ravneh. Predlogi šolskih reform so bili sestavljeni na osnovi ideoloških smernic, ki so jih oblikovali na kongresih KPJ in pozneje ZKJ. Zmeda, ki je v prvih letih po vojni nastala zaradi nenehnih



Pionirji iz Črnomlja se pripravljajo na mladinski teden (hrani SŠM, fototeka, inv. št. 761)

sprememb, kadrovskih zamenjav, različnih poimenovanj in preimenovanj ter združevanj v različne skupine, se je končala leta 1953 z oblikovanjem zvezne komisije za reforme šolstva. Tedanja oblast si je prizadevala preprečiti in iz življenja otrok odstraniti vsak vpliv duhovščine, ki naj bi vzgajala neznanstveno in v zastarelem duhu mysticizma. Verouk, ki je bil pred vojno še obvezni predmet, je leta 1945 postal neobvezen, leta 1952 pa je bil v vseh osnovnih šolah ukinjen. Na predmetniku sta ga nadomestila najprej moralna vzgo-

ja, kasneje pa predmet samoupravljanje s temelji marksizma. Učenci, ki so hodili k verouku, so bili izpostavljeni različnim grožnjam in pritiskom, saj si je nova oblast prizadevala do največje mere zmanjšati vpliv duhovščine. »Učitelje so do leta 1950 vrednotili celo po tem, kako uspešni so bili pri zmanjševanju obiska otrok pri verouku in pri obisku nedeljskega bogoslužja«⁴ Zgled za nove pedagoške in didaktične metode je bila sovjetska pedagogika, ki je zasedla odločilno mesto v pedagoških načrtih. Če so v predvojnem času pedagogi poudarjali vlogo družine pri vzgoji otrok, je bila povojna oblast do družinske vzgoje precej nezaupljiva. Otroke premaganih političnih, idejnih in vojaških nasprotnikov so v prvih povojnih letih doleteli močna diskriminacija, zapostavljanje in javno zasramovanje. Kar nekaj mladim je bila odvzeta pravica do šolanja. Razmah sovraštva do politično drugače mislečih lahko vidimo tudi kot odmev na medvojno delovanje Rupnikove pokrajinske uprave proti dijakom, ki so simpatizirali z OF. Za doseg idejno čiste vzgoje v duhu socializma so se odvijali močni pritiski tudi na pedagoške delavce. Tisti, ki niso bili idejno opredeljeni, niso spadali v šolo. Bolj kot na strokovnost se je pri zaposlovanju učiteljev gledalo na ideološko pripadnost, kajti, kot so rekli, dober komunist se je lahko vsega naučil. Vsako javno izkazovanje vernosti učiteljev pa se je strogo kaznovalo. V prvih povojnih letih je bilo za učitelja celo nevarno, če je imel v sorodstvu duhovnika.⁵

Ker so meščanske šole predstavljale meščansko elito in niso pripomogle k izobraževanju kadra delavskega razreda, so jih leta 1945 ukinili in prepovedali ustanavljanje novih. Leta 1949 je CK KPJ določil partijske komisije, ki so skrbele za nadzor nad šolstvom. Najprej je bila to šolska komisija CK KPJ, nato pa agitpropovski aparat KP. Naloga teh komisij je bila, da so »sodelovale pri sestavi učnih načrtov, nadzorovale izdajanje učbenikov in imele pri tem ključen vpliv, bistveno večji, kot je bil vpliv prosvetnega ministrstva«.⁶ Odkrito nasprotovanje oblasti gimnazijam pa se je začelo udejanjati z uvedbo sedemletk po sovjetskem vzoru. Sprejet je bil zakon o obveznem sedemletnem šolanju, kar je za Slovenijo pomenilo nazadovanje, saj je že pred vojno imela osemletni program. Leta 1958 pa so s šolsko reformo osemletno gimnazijo dokončno ukinili. Ostale so samo štiriletne na nivoju srednjega šolstva. Namesto mature so uvedli lažji zaključni izpit. Na predmetniku so »okupatorsko« nemščino in

»cerkveno« latinščino zamenjali novi jeziki, najprej ruščina in angleščina, nato pa še francoščina.⁷ To leto je pomenilo tudi konec klasične gimnazije.

Učbeniki

Če prelistamo slikanice in začetnice (prav berila), ki so izšle med obema svetovnima vojnama, vidimo poudarjanje nabožnih vsebin in dinastije Karadžordžević. Njihove povojne naslednice pa so polne prizorov vojnega nasilja in nove, revolucionarne ideologije. Skoraj nemogoče je najti povojni učbenik, ki ne bi vseboval imena Tito in Titove slike. Vsebinska sprememba, ki je doletela učbenike po drugi svetovni vojni, je bila bistveno večja kot sprememba ob prehodu iz Avstro-Ogrske v Kraljevino SHS in nato v Kraljevino Jugoslavijo. Po razpadu Avstro-Ogrske je dinastijo Habsburžanov zamenjala dinastija Karadžordževićev, versko obarvane vsebine pa so ostale. Čeprav je bila vera Karadžordževićev pravoslavna, katoliška vera na Slovenskem ni bila izrinjena. Po drugi svetovni vojni pa so verske vsebine in vsebine, ki so se dotikale narave, običajev in vaškega življenja, nadomestile vsebine s tematiko partizanov, vsebine, ki so stimilirale delo na vasi, in vsebine, ki so poudarjale pridobitve revolucije. Toplino, domačnost in vedrost so zamenjali povojni optimizem, politična vzgoja in prizori vojnega nasilja. Vprašanje je, če ni prišlo ravno do nasprotnega učinka, kot ga je želela oblast, saj so bili otroci z omenjenimi vsebinami zasipani z vseh strani in hitro prenasasičeni. Do leta 1948 so se v učbenikih prizori nasilja počasi začeli izgubljati, socialistična ideologija v duhu marksizma-leninizma pa se je začela pogosteje pojavljati.

Za lažji pregled nad idejno-političnimi vstavki besedil v berilih v povojnih letih, nad njihovo prisotnostjo v čitankah, preko katerih se je vzgajalo in izobraževalo, si pogledjmo začetke ideološke vzgoje, ki se je začela že med vojno na osvobojenem ozemlju. Leta 1944 je Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Gorenjsko izdal knjižico *Šolo smo odprli*, v kateri nas na četrti strani pozdravi slika maršala Tita. Besedila so slovnično pomanjkljivo zapisana, sestavljena menjaje iz velikih in malih tiskanih črk iste velikosti, kar je z metodološkega vidika za otroke didaktično neustrezno. Na 23. strani, kjer so se otroci učili črko Ž, lahko beremo besedilo: »Žaga reže les za vasi, ki so zgorele. Kdo je kriv tega? Nemci! Smrt tistim, ki uničujejo naše vasi. Naša vojska nas ščiti. Živela naša vojska, živel maršal Tito.«⁸ Na strani 26 pa je še eno besedilo, ki odslikava medvojno ozračje, in sicer pri črki B: »Boben br-bom. Pionir Branko zna bobnati. On vodi pionirje v vasi. Četa je dobra in zna ubogati. Postavlja zasede. Ujeli so že več izdajalcev izročili so jih partizanom.«⁹ V prvih povojnih letih se vzgoja preko tovrstne tematike še konkretnije pojavlja, po letu 1948 se poveča število idejno-političnih vstavkov v besedila, prizori vojnih grozot pa začnejo počasi usihati.

Pedagoški tisk

Smernice vzgoje v povojnem času lahko razberemo tudi iz različnega pedagoškega tiska. V reviji *Popotnik* za leti 1945/1946 je v uvodniku zapisano: »V teku narodno-osvobodilne borbe je bil razbit zunanji fašistični sovražnik, razbita in poražena pa tudi domača protiljudska klika, ki je, naslanjajoč se na bajonete in na pomoč zunanjih reakcionarnih sil, bila na oblasti. Nosilec oblasti je danes ljudstvo. Ljudstvo pa je v teku narodno-osvobodilne borbe pokazalo tudi smoter vzgoje in pouka.«¹⁰ Nadalje lahko v isti pedagoški reviji zasledimo: »Povezanost z ljudstvom in njegovo borbo naj bo osnovni vir naše nove pedagoške izobrazbe in pedagoškega dela.«¹¹ Besede, zapisane v *Popotniku*, jasno nakazujejo smernice vzgoje in izobraževanja za čas, ki je

sledil. In kakšnemu cilju naj bi sledile smernice vzgoje in izobraževanja: »Vaša naloga je velika in častna, ker morate vzgojiti nove naraščaje in prevzgojiti one, ki so vzgojeni pod prejšnjimi oblastmi do vojne in pod okupacijo. Sadite v duše naše mladine one ideje, ki so jih nosili naši borci skozi vojno.«¹² Tako je Josip Broz Tito nagovoril prosvetne delavce in jim jasno povedal, kako naj se vršita vzgoja in izobraževanje v šoli. Vzgoja pa naj ne bi bila samo za šolo, marveč bi morala biti povezana z življenjem in tako morala polagati v otroka temelje nove družbene ideologije ali, kot je zapisal Jože Hainz: »Šola mora biti tako povezana z življenjem, da sodeluje v ideološki borbi proti vsemu, kar bi oviralo našo pot v socializem.«¹³ Tito naj bi, kot pravi Stevan Bezdanov, pogosto poudarjal in se zavzemal za to, da »mora biti marksizem kot znanstvena teorija, revolucionarna ideologija in praksa delavskega razreda temelj celotnega sistema in procesa vzgoje in izobraževanja v naši socialistični samoupravni družbi. Vzgajajmo našo mladino v marksističnem duhu!«¹⁴

Pedagoški kader

Za primerno vzgojo in prevzgojo pa je bilo treba najprej vzgojiti oziroma prevzgojiti pedagoški kader. Prevzgojiti je bilo treba pedagoške generacije, ki so rasle pod vplivom nemške pedagogike. »Kako naj vzgojitelj, ki je pod vplivom nadute nemške šovinistične pedagogike vzgaja našo mladino v duhu bratstva in enotnosti naših narodov; kako naj vzgojitelj pod vplivom pedagogike, ki se je razvijala v pogojih protiljudske oblasti, vzgaja mladino v duhu socialne pravičnosti?«¹⁵ Jasno je, da je bilo treba za doseg novih pedagoških ciljev prevzgojiti obstoječe pedagoške delavce. Če so prevzgojo zavrnil, so se sčasoma morali posloviti od pedagoške dejavnosti. Tudi knjižnice pedagoških vzgajališč je bilo treba na novo opremiti, saj je v njih prevladovala nemška literatura. Razumljivo povojno protinemško razpoloženje in čedalje večje pomanjkanje pod rusko okrilje se kaže v sprejemanju novih pedagoških načel. Potrebno je bilo, da »zavzamemo do nemške pedagogike skrajno kritično stališče. Pri tem nam bo mnogo koristil študij ruske in sovjetske pedagoške literature, kjer so to že storili. Povsem moramo zavreči nemško opredelitev pedagoškega objekta, zavrgli bomo njihov formalizem pri pouku, birokratizem pri organizaciji šolstva, njihov šovinistični vzgojni smoter.«¹⁶ Takšen pa je torej po vsem tem moral biti pedagoški delavec, da je

ustrezal zahtevam in razmeram v povojnem času: »Naš pedagoški delavec naj spoznava zgodovino osvobodilne borbe, vzroke, ki so do nje privedli, njene idejne predhodnike; /.../ naj ne bo le opazovalec našega političnega življenja, temveč tudi njegov aktivni tvorec. S tem bo spoznaval ljudstvo /.../, vedel bo, s čim naj stopi pred mladino, kaj naj jo uči in kako naj jo vzgaja, da bo čim bolj sposobna utrjevati in razširati pridobitve naše osvobodilne borbe.«¹⁷ Nova družbena stvarnost je začrtala jasne naloge v



Rudi Završnik, Josip Ribčič, *Prva čitanka*, 1947, 30

šolstvu: »Vzgoja in izobraževanje v šolah morata biti prežeta s socialistično ideologijo, šola mora vzgajati mladega človeka socialistične miselnosti, pedagoški kader mora biti ideološko zgrajen!«¹⁸

Naprej v (krasni) novi svet

V pedagoški reviji *Popotnik* za leti 1945/1946 so zapisali: »Če bo vsak mlad človek danes ali kadarkoli, čez deset, dvajset, sto let, v času doraščanja podoživel vse tisto – grozo in lepoto – ki jo je doživljal naš narod v času narodno osvobodilne borbe, potem bo iz njega rasel in zrastel resnično nov človek, človek, ki ne bo hlapec med hlapci, temveč gospodar med gospodarji. In to mora naša nova šola, naša resnično ljudska šola znati mlademu človeku dajati.«¹⁹ Ali z drugimi besedami: »Naša nova šola mora učence vzgojiti v novem duhu. Ena izmed glavnih sodobnih vzgojnih nalog je, da bodo učenci znali ceniti veličino žrtev narodno osvobodilne borbe in se zavedati dolžnosti, ki jih vežejo na te žrtve.«²⁰ V samem ospredju vzgojno-izobraževalnega procesa je bila, kakor nam kažejo ti navedki, izgradnja novega človeka po socialistični meri.



Vinko Möderndorfer, *Slovenska začetnica*, 1945, [13]

¹ Valerija Bernik Burja, Vsebinske in metodološke spremembe v osnovnošolskih učbenikih zgodovine od konca 19. do začetka 21. stoletja na Slovenskem, doktorska disertacija (Ljubljana, 2006), 18.

² Stane Okoliš, *Zgodovina šolstva na Slovenskem* (Ljubljana, 2009), 109.

³ Lora Kernc, »Uradni naziv učnega osebja«, v *Vestnik ministrstva za prosveto LRS I*, št. 1 (1946), 56.

⁴ Okoliš, *Zgodovina*, 112.

⁵ Prav tam, 108–122.

⁶ Valerija Bernik Burja, Vsebinske in metodološke spremembe v osnovnošolskih učbenikih zgodovine od konca 19. do začetka 21. stoletja na Slovenskem, doktorska disertacija (Ljubljana, 2006), 19.

⁷ Stane Okoliš, *Zgodovina šolstva na Slovenskem* (Ljubljana, 2009), 108–121.

⁸ POOF za Gorenjsko, *Šolo smo odprli* (1944), 23.

⁹ Prav tam, 26.

¹⁰ *Popotnik* 63 (Ljubljana, 1945–1946), 1.

¹¹ Vlado Schmidt, »Smernice sodobnega pedagoškega dela«, *Popotnik* 63 (Ljubljana, 1945–1946), 7.

¹² Prav tam, 6.

¹³ Jože Hainz, »O pouku zgodovine na osnovni šoli«, *Popotnik* 65 (Ljubljana, 1948), 291.

¹⁴ Stevan Bezdanov, »Družbeno ekonomska in pedagoška povezanost izobraževanja in materialne proizvodnje in marksistična zasnovanost vzgojno-izobraževalnega procesa«, v Svetomir Gačič, ur., *Vzgoja in izobraževanje v misli in delu Josipa Broza Tita* (Ljubljana, 1981), 6.

¹⁵ Vlado Schmidt, »Smernice sodobnega pedagoškega dela«, *Popotnik* 63 (Ljubljana, 1945–1946), 6.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Prav tam, 7.

¹⁸ Kongres pedagoških delavcev na Bledu I., pedagoški tisk – zv. 2 (Ljubljana, 1951), 201.

¹⁹ Lora Kernc, »Zakaj so tudi vzgojitelji potrebni vzgoje«, *Popotnik* 63 (Ljubljana, 1945–1946), 194.

²⁰ Oskar Hudales, »Vzgajajmo v duhu narodno osvobodilne borbe«, *Popotnik* 63 (Ljubljana, 1945–1946), priloga, str. 7.

Dr. Tina Bohak Adam

»Občudovanja vredna polnost in sočnost prekrasnega alta Marije Bitenc Samec«

Ob 160-letnici rojstva skladatelja Huga Wolfa

Avstrijski skladatelj slovenskega rodu, Hugo Wolf (1860–1903), se je v svoji skladateljski karieri najbolj posvetil področju samospeva – v njegovem bogatem opusu jih zasledimo več kot 300. Precejšen delež le-teh je izšel v več manjših zvezkih in zbirkah Goethejeve pesmi, Mörikejeve pesmi, Eichendorffove pesmi, Španska pesmarica, Italijanska pesmarica in druge, s katerimi je po letu 1894 zaslovel po vsej Evropi.¹ Njegovi samospevi so še danes stalnica na sporedu solističnih koncertnih poustvarjalcev po vsem svetu, od osemdesetih let prejšnjega stoletja pa je primerno cenjen tudi v Sloveniji. Angleški muzikolog Ernest Newman, ki velja za enega najboljših poznavalcev Wolfovega opusa, je o njegovih samospevih zapisal: »Nikoli ni bilo bolj resnične glasbe v pravem pomenu besede. Wolf se tako rekoč nikoli ne ponavlja v samospevih; vsak značaj je orisan po živem zgledu.«² Poleg avstrijskega skladatelja Franza Schuberta in nemškega skladatelja Roberta Schumanna spada Hugo Wolf med največje mojstre vseh časov na področju samospeva.³

Neizbrisen pečat je na področju solističnega poustvarjanja Wolfovih samospevov pustila ugledna Celjanka, altistka Marija Bitenc Samec, ki jo uvrščamo med najizrazitejše in najprodornejše koncertne poustvarjalke druge polovice 20. stoletja.⁴

Rodila se je 12. julija 1932 v Ljubljani očetu Vinku Bitencu (1895–1956), znanemu slovenskemu pisatelju, pesniku, dramatik in esperantistu, ter materi Adeli, rojeni Povalej. Oče je zelo zgodaj prepoznal Marijino nadarjenost za glasbo ter ji odprl vrata v svet umetnosti, glasbe in književnosti. Bil je njen učitelj in mentor.⁵ Med drugo svetovno vojno se je družina zaradi književniškega statusa Vinka Bitenca za dve leti morala izseliti na Dunaj, kjer je Marija dvakrat tedensko redno obiskovala private ure klavirja ter z družino redno obiskovala operne predstave v Dunajski državni operi in cerkvi svetega Štefana.⁶ Po vojni se je družina sicer vrnila v Slovenijo, a doživela hudo razočaranje. Oče Vinko je bil lažno ovaden sodelovanja z okupatorjem. Bitenčevi so posledično ostali brez nedograjene hiše na Ježici. Za tri leta so se preselili k Marijini stari mami v Štore pri Celju. Marija je v knežjem mestu obiskovala gimnazijo, prav tako je s štirinajstimi leti začela obiskovati ure solo petja na tamkajšnji glasbeni šoli pri profesorici

Heleni Lapajne, kjer je pridobila dovolj pevskega znanja, da je šolanje nadaljevala na Srednji glasbeni šoli v Mariboru pri profesorici Elizabeti Krejči. V mesto ob Dravi se je družina preselila leta 1948 in tam ostala devet let.⁷ V tem obdobju se je prvič preizkusila na opernem odru, saj je dve sezoni (1952–1954) pela v opernem zboru SNG Maribor.⁸ Med študijem solopetja v Mariboru je učni proces na Srednji glasbeni šoli med drugim spremljal pooblaščen inšpektor Julij Betetto (1885–1963), ki je prepoznal kakovost njenega glasu ter jo povabil, da nadaljuje študij solopetja v njegovem razredu na Akademiji za glasbo v Ljubljani. Povabilo je z veseljem sprejela in študij v obdobju 1955–1957 nadaljevala pri njem.⁹

V času študija je leta 1955 kot najmlajša udeleženka prejela diplomu na 6. mednarodnem

glasbenem tekmovanju *Gian Battista Viotti* v italijanskem Vercelliju, leto kasneje pa je postala prejemnica 2. nagrade na 1. Jugoslovanskem tekmovanju mladih glasbenih umetnikov.¹⁰ Eno sezono (1956/1957) je delovala kot članica zbora Slovenske filharmonije, od aprila do junija 1956 pa je s pevskimi vložki sodelovala pri predstavi Federica Garcíe Lorce *Mariana Pineda* v izvedbi Mestnega gledališča Ljubljana.¹¹ Leta 1957 je na svoj 25. rojstni dan v izjemni močni konkurenci 150 pevk in pevcev slavila kot zmagovalka Mednarodnega Eisteddfoda v valižanskem mestu Llangollen v Veliki Britaniji. Kot prvonagrajenka je pela na zaključnem koncertu pred 12.000 poslušalci ter snemala za britanski BBC.¹² V obdobju 1957–1959 se je predstavila tudi na odru ljubljanske Opere, a je treba poudariti, da se je kasneje posvetila izključno koncertnemu poustvarjanju.¹³

Leto 1959 je zaznamovalo tudi Marijino zasebno življenje, saj se je 28. novembra poročila z arhitektom in oblikovalcem Dušanom Samcem (1925–2010) ter se preselila v Celje. Leto kasneje se jima je rodila prva hči Vanja, danes magistra gradbeništva z mednarodno uveljavljeno kariero na področju informacijske tehnologije in dolgih mostov. Prva leta po rojstvu se je Marija posvečala le družini in imela le manjša snemanja in koncerte.¹⁴

Na podlagi izjemne umetniške kariere je leta 1963 pridobila status svobodne umetnice ter s finančno podporo štipendije Prešernovega sklada v istem letu odšla na pevsko izpopolnjevanje k umetniškemu vodji operne hiše



Marija Bitenc Samec leta 2017; osebni arhiv Marije Bitenc Samec; foto: Peter Marinšek

Giuseppe Verdi v Trstu, Luigiju Toffolu (1909–2004), kjer se je dobro leto posvečala predvsem belcantističnemu petju in pridobila nova znanja za nadaljevanje umetniške kariere.¹⁵

Leta 1968 je kot prva posnela sklop desetih samospevov Huga Wolfa v slovenskem jeziku (izvirniki so v nemščini). Prevedla jih je Mařenka Plzak Sancin, ki je altistko spremljala tudi pri klavirju. Založba kaset in plošč RTV Slovenija je ta dela skoraj dvajset let kasneje (1987) izdala na kaseti z naslovom *Hugo Wolf – Pesmi*, in sicer v počastitev tridesetletnice umetniške kariere Marije Bitenc Samec.¹⁶ Izid kasete z desetimi samospevi je podprla Kulturna skupnost Slovenije.¹⁷ Ponatis kasete je izšel v maju 1990, ko je bila kot priznana poustvarjalka Wolfovih samospevov dejavna tudi kot članica pripravljalnega odbora za proslavo ob 130. obletnici njegovega rojstva Huga Wolfa.¹⁸ O tem, zakaj se je odločila za poustvarjanje Wolfovih samospevov, je v enem izmed intervjujev povedala: »V Slovenj Gradcu rojeni Hugo Wolf je skrbno izbral besedila za svoje samospeve. Verzi Goetheja, Heineja in drugih so me tako prevzeli, da se mi jih je zdelo nujno prevesti in razumljivo predstaviti slovenski publiki. Profesorica Mařenka Sancin je samospeve odlično prevedla in me ob klavirju tudi zelo subtilno spremljala.«¹⁹ Marijan Zlobec je o izidu kasete in izboru samospevov zapisal: »Ob letošnji 130-letnici skladatelja slovenskega porekla Huga Wolfa se je tudi Založba kaset in plošč RTV Ljubljana odločila za nekoliko obsežnejši program posnetkov, najbrž tudi spričo dejstva, da smo Wolfa v naši koncertni praksi preveč zastavljali. Kot prva je že pred leti izšla kasete s posnetki Wolfovih pesmi v izvedbi altistke Marije Bitenc-Samec ob klavirski spremljavi Marenke Sancin. Kasete je bila kmalu razprodana, tako da so jo sedaj ponatisnili. Bitenčeva je izbrala deset Wolfovih pesmi, večinoma na besedila H. Heineja in N. Lenaua, v prevodu M. Sancin. Bitenčeva se je odločila za slovenski prevod, za preizkus zvenenja Wolfovih pesmi v slovenščini. Njena odločitev je bila pravilna.«²⁰

Občinstvu se je s poustvarjanjem Wolfovih samospevov predstavila v začetku julija 1969, v atriju ljubljanskega Magistrata, v okviru Društva glasbenih umetnikov Slovenije. Nastopila je skupaj s pianistoma Tanjo Bučar in Leonom Engelmanom. Velja omeniti, da je bil to prvi koncert po porodu druge hčere Tanje, ki se je rodila leta 1968. Na koncertu se je altistka predstavila poleg Wolfovih samospevov še z dvema baročnima arijama ter s samospevi Lucijana Marije Škerjanca.²¹

Skozi celotno umetniško kariero je koncertirala po nekdanji Jugoslaviji, Avstriji, Italiji in Belgiji, na radiu in televiziji pa je razen v navedenih državah nastopala še v zahodni Nemčiji, Franciji in Veliki Britaniji, kjer je med drugim pela v eminentni londonski dvorani *Royal Albert hall*.²² Posebno pozornost je vseskozi namenjala poustvarjanju jugoslovanskih in slovenskih samospevov raznih avtorjev, med drugim je dela številnih slovenskih skladateljev tudi prazvedla.²³

Med njene izjemne dosežke uvrščamo leta 1969 izdano malo vinilno ploščo s štirimi samospevi Lucijana Marije Škerjanca, ki jih je poustvarila ob spremljavi pianista Leona Engelmana, leta 2003 pa je bil pod okriljem Založbe kaset in plošč RTV Slovenija izdan njen diskografski *Faksimile*, na

katerem so bili dodani še štirje Škerjančevi samospevi ter trije samospevi Danila Švare.²⁴

Marija Bitenc Samec je bila v sedemdesetih in osemdesetih letih zelo dejavna tudi kot komorna glasbenica, saj je, posebno v okviru Glasbene mladine Slovenije, veliko nastopala v najrazličnejših zasedbah, tako z instrumentalnimi solisti kot tudi pevci in recitatorji. Skupaj z basistom Ladkom Korošcem in pianistom Andrejem Jarcem je nastopila po manjših slovenskih krajih z namenom približanja opernih arij ter klasičnih samospevov šolski mladini, ki se s tovrstno glasbo ne srečujejo vsakodnevno. Marija Bitenc Samec in basist Ladko Korošec spadata med pionirja slovenskih šolskih koncertov, ki so imeli izjemen poučno-vzgojni pomen za mladino.²⁵

V osemdesetih letih je aktivno delovala tudi kot politično neodvisna družbenokulturna delavka, med drugim je bila podpredsednica Sindikata samostojnih kulturnih delavcev Slovenije in osem let opravljala še funkcijo predsednice Združenja samostojnih kulturnih delavcev Slovenije (1982–1990), prav tako je bila članica sveta za kulturo pri predsedstvu RK SZDL, delegatka kulturne skupnosti Slovenije ter delegatka ljubljanske kulturne skupnosti.²⁶

Bogato umetniško kariero je umetnica zaokrožila z odmevnim koncertom komorne glasbe v Cankarjevem domu konec oktobra 1987. Slavnostni večer je povezoval televizijski voditelj in novinar Sandi Čolnik, režiral pa Aleš Jan. V povezovalnem govoru je Čolnik celostno opisal jubilantko: »Že zgodaj se je Marija Bitenc Samec odločila, da postane koncertna pevkica. Res, da je nekaj časa pela tudi v operi in je potem na koncertnem odru predstavljala tudi operne arije, se je njena umetniška izpoved zlivala s samospevi raznih avtorjev iz svetovne literature in še posebej slovenskih. Nepozabne so interpretacije Švarove Bazovice, Cigličeve Usode, Pavčičeve Žanjice, kakor tudi biserov Huga Wolfa, Franza Schuberta in Feliksa Mendelssohna. In vselej po koncertih z enotno oceno: kultivirano petje, občudovanja vredna polnost in sočnost prekrasnega alta.«²⁷ Po zaključnem koncertu kljub dobri pevski kondiciji ni več stopila na koncertni oder.²⁸

Ob upokojitvi, leta 1990, je kot pobudnica in glavna organizatorica izpeljala postavitve spomenika svojemu profesorju, basistu Juliju Betettu, ki stoji pred ljubljansko Opero, ter tako pomembno osvetlila in dvignila evropsko uveljavljenega umetnika, pevskega pedagoga in organizatorja glasbenega šolstva, ki je bil dotlej premalo spoštovan na slovenskem ozemlju. Društvo glasbenih umetnikov Slovenije ji je za njen pomemben doprinos k širjenju slovenske glasbene kulture in postavitve spomenika podelilo posebno Betettovo nagrado – doprsni kipec Julija Betetta.²⁹

Marija Bitenc Samec jesen življenja preživlja na svojem domu v Celju, kjer uživa v negovanju svojega parka – arboretuma, ki je pod naravovarstveno zaščito.³⁰ Muzikolog dr. Primož Kuret je o življenju in delu Huga Wolfa med drugim zapisal: »Za Wolfa je bila glasba »kot jedača in pijača«. Komponiranje, ki se mu je večkrat trudoma posvečal, je zanj pomenilo življenje.«³¹ Za Marijo Bitenc Samec je bilo in je še danes »življenje pesem in pesem življenje«.³²

Leta 2018 je pri Celjski Mohorjevi družbi izšla znanstvena monografija z naslovom *Hočem postati pevka* avtorice dr. Tine Bohak Adam, v kateri je podrobneje predstavljena bogata življenjska in umetniška pot Marije Bitenc Samec. K monografiji je prav tako priložena zgoščenka z dragocenimi arhivskimi posnetki cenjene altistke. Vabljeni k branju in poslušanju!

¹ Eric Sams, rev. Susan Youens, »Hugo Wolf«, *Oxford Music Online*, <https://www-oxfordmusiconline-com.nukweb.nuk.uni-lj.si/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000052073?rskey=7dNlW>, dostop 16. 7. 2020; Mark Stone, »Hugo Wolf«, *Oxford Lieder*, <https://www.oxfordlieder.co.uk/composer/7>, dostop 15. 7. 2020.

² Silvester Čuk, »Tartinijevo in Wolfovo leto« (priloga), *Ognjišče* 56, št. 3 (2020): 55–57.

³ Elizabeta Kotnik, »Samospevi Huga Wolfa in sočasna ustvarjalnost samospeva na Slovenskem« (diplomsko delo, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Oddelek za glasbo, 2012), 25.

⁴ Tina Bohak, »Hočem postati pevka« – življenjska in ustvarjalna pot koncertne pevke, altistke Marije Bitenc Samec«, *Glasbenopedagoški zbornik Akademije za glasbo v Ljubljani*, zv. 26 (2017): 75.

⁵ Tina Bohak, *Hočem postati pevka – portret koncertne pevke, altistke Marije Bitenc Samec* (Celje: Celjska Mohorjeva družba in Društvo Mohorjeva družba; Ljubljana: RTV Slovenija, 2018), 25–26.

⁶ Nada Kirbiš in Dušica Herman, »Marija Bitenc – Samčeva«, *Pepita* (november 1997): 68.

⁷ Tina Bohak, »Koncertno petje je nekaj unikatnega«, *Zvon, najstarejša slovenska revija za literaturo, kulturo in družbo* 20, št. 3/4 (2017): 32–33.

⁸ Bohak, *Hočem postati pevka – portret koncertne pevke, altistke Marije Bitenc Samec*, 29.

⁹ Osebni pogovor z Marijo Bitenc Samec, 11. 8. 2016.

¹⁰ Bohak, *Hočem postati pevka – portret koncertne pevke, altistke Marije Bitenc Samec*, 34–35.

¹¹ Prav tam, 36.

¹² Osebni pogovor z Marijo Bitenc Samec, 11. 8. 2016.

¹³ Bohak, *Hočem postati pevka – portret koncertne pevke, altistke Marije Bitenc Samec*, 45.

¹⁴ Osebni pogovor z Marijo Bitenc Samec, 11. 8. 2016.

¹⁵ Bohak, *Hočem postati pevka – portret koncertne pevke, altistke Marije Bitenc Samec*, 51–54.

¹⁶ Prav tam, 59.

¹⁷ Dopis ZKP RTV Slovenija Mariji Bitenc Samec s seznamom izdanih nosilcev zvoka v letu 1987; Ovitek kasete *Hugo Wolf – Pesmi*, osebni arhiv Marije Bitenc Samec.

¹⁸ Koncertni list za proslavo ob 130. obletnici rojstva Huga Wolfa. Osebni arhiv Marije Bitenc Samec.

¹⁹ Bohak, »Koncertno petje je nekaj unikatnega«, 36.

²⁰ Marijan Zlobec, »Od srednjeveških koralnih rokopisov do Wolfovih pesmi«, *Delo* 32/111 (1990), 7.

²¹ Koncertni list Komornega koncerta v atriju Magistrata, 9. 7. 1969, osebni arhiv Marije Bitenc Samec.

²² Osebni pogovor z Marijo Bitenc Samec, 11. 8. 2016.

²³ Bohak, »Koncertno petje je nekaj unikatnega«, 32.

²⁴ Bohak, *Hočem postati pevka – portret koncertne pevke, altistke Marije Bitenc Samec*, 103–104.

²⁵ Prav tam, 55–56.

²⁶ Osebni pogovor z Marijo Bitenc Samec, 24. 5. 2017.

²⁷ Sandi Čolnik, »Del povezovalnega teksta za jubilejni koncert Marije Bitenc Samec«, osebni arhiv Marije Bitenc Samec.

²⁸ Bohak, *Hočem postati pevka – portret koncertne pevke, altistke Marije Bitenc Samec*, 75–76.

²⁹ Prav tam, 77–80.

³⁰ Bohak, »Koncertno petje je nekaj unikatnega«, 38.

³¹ Primož Kuret, »Hugo Wolf – nemški umetnik slovenskih korenin«, *Zvon, najstarejša slovenska revija za literaturo, kulturo in družbo* 23, št. 1 (2020): 49.

³² Sandi Čolnik, »Del povezovalnega teksta za jubilejni koncert Marije Bitenc Samec«, osebni arhiv Marije Bitenc Samec.

Dr. Marko Frelih

»Vse svoje življenje bom pomnil ...«

Ob 110. obletnici največjega slovenskega romanja v Sveto deželo

»Verni Slovenci! Lepa prilika se vam nudi. Čas je ugoden, cene nizke, pot sama vabljiva,« je zapisal ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič. Na prvi pogled nenavaden zapis za cerkvenega odličnika, toda s temi besedami je knezoškof povabil ljudi, naj se udeležijo velikega romanja v Sveto deželo in obišejo dve najsvetejši mesti za kristjane: Betlehem in Jeruzalem. V istem vabilu, ki ga je podpisal že 15. januarja 1910, so sledile še osnovne informacije. Iz besedila je bilo razvidno, da se od 2. do 21. septembra pripravlja »I. skupno slovensko romanje v sveto deželo«. Število oseb se je prilagodilo prostoru na ladji – skupaj naj bi bilo prostora za okoli 540 potnikov.

Knezoškof je bil glavni duhovni voditelj, medtem ko je bil duhovnik in pisatelj Janez E. Kalan operativni vodja celotne organizacije in izvedbe romanja. Odpeljati od doma 540 ljudi in jih po treh tednih žive in zdrave vrniti, bi pomenilo zahtevno delo tudi v sedanji dobi interneta in letalskih povezav. V tistih časih je potovalo malo ljudi in večina še nikoli ni zapustila domačega kraja. Odločitev za organizacijo tako obsežnega romanja je bila drzna in je hkrati pomenila izziv za ljubljansko škofijo. Izvedba tako velikega romanja v Sveto deželo je tudi v kontekstu celotne avstro-ogrske monarhije pomenila izjemen in tvegan podvig.

Glavnino operativnega dela je opravil poseben odbor, ki je v Ljubljani odprl dežurno informativno pisarno, ki je vsem zainteresiranim ponujala podatke o potovanju. Še danes se zastavlja vprašanje, kako je bilo mogoče zbrati skupaj tako veliko število ljudi. Menim, da je bil pri tem odločilen podatek, da se bo romanja udeležil tudi 60-letni knezoškof, najvišja cerkvena avtoriteta med Slovenci. To je za vernike pomenilo največjo garancijo in popolno zaupanje v celotno izvedbo potovanja. Od marca so se ljudje začeli vse bolj intenzivno zanimati za romanje. Prijavljali so se iz različnih družbenih slojev in poklicev. Največ je bilo posestnikov oziroma posestnic, veliko je bilo delavk, predvsem iz tobačne tovarne v Ljubljani. Na pot je šlo kar 53 kuharic, večinoma iz župnišč. Bilo je še nekaj delavcev, potem pa en ali dva predstavnika zelo različnih poklicev. Zelo malo je bilo izobražencev (npr. samo en profesor). Prijavljali so se posamezno, običajno pa skupinsko po župnijah, predvsem če je vernike na pot spremljal kar njihov domači župnik. Kalan je hudomušno zapisal, da so nekateri prijavljeni možje imeli »precej borbe s svojimi polovicami«, medtem ko so druge žene spodbujale može, naj gredo na pot, vendar so jih pospremile z rutinskim nasvetom, naj ne gledajo preveč v kozarec. Podobno se je godilo tudi romaricam, ker za vse može le ni bilo samo po sebi razumljivo, da jih žene zapustijo kar za tri tedne.



Jeruzalem – sprevod romarjev se bliža mestnemu obzidju v smeri Jafskih vrat. Foto: Peter Naglič; hrani Slovenski etnografski muzej.

V načrtu je bilo, da gre na pot okoli 540 romarjev, in do 15. julija se jih je prijavilo že prek štiristo. Potrebno je bilo še malo propagande in spodbudnih besed in do konca avgusta je bila dosežena pričakovana številka. Koliko je bilo v resnici vseh romarjev, ne bomo nikoli izvedeli, saj je uradna objava z naslovom *Imenik romarjev v sveto deželo* končala seznam s številko 536. Kalan je zapisal, da so se ljudje prijavljali, odjavljali in spet prijavljali. Po končanem romanju je objavil podatek, da je bilo na romanju 283 žensk in 258 moških – vseh skupaj torej 541. Menim, da ne bomo daleč od resnice, če se držimo številke, ki je omenjena na spominski ploči v avstrijskem hospicu v Jeruzalemu: 540 romarjev!

Organizacijski odbor je v avgustu 1910 delal noč in dan, saj so za vsakega romarja pripravili poseben svilen trak s številko in simbolom Svete dežele – središčnim križem, obdanim s štirimi manjšimi križi. Vsak romar je dobil tudi pločevinasto čutarico in knjigo *Jeruzalemski romar* z uvodnim praktičnim nasvetom: »Predno gremo od doma, je treba poskrbeti za red v svoji duši, svoji hiši in tudi v svoji – torbi.« Sledila so natančna navodila za prtljago in za obnašanje na ladji ter popis celotne poti od Trsta do Ain Karema. Publikaciji sta bila priložena zemljevid poti in seznam vseh romarjev. Da je vse potekalo po načrtih, je imel velike zasluge tudi avstrijski konzul in prelat dr. Martin Ehrlich, ravnatelj avstrijskega hospica (gostišča) v Jeruzalemu. Slednji je bil koroški Slovenec in brat znanega antropologa in teologa dr. Lamberta Ehrliche.

Iz organizacijske pisarne v Ljubljani je prišlo še eno navodilo: vsi moški naj si pustijo rasti brado, saj so bradati možje na Orientu zelo spoštovani. Ta nasvet le za knezoškofa in njegovo spremstvo ni prišel v poštev. Možje so nasvet vzeli zelo resno in na predvečer odhoda so Ljubljancani začudeno gledali, kako se ulice med železniško postajo in stolnico polnijo z bradači. Medtem ko je duhovnik Kalan z ekipo sodelavcev skrbel za konkretno logistično izvedbo potovanja, so knezoškofa Jegliča najbolj skrbele nemoralne skušnjave, ki se lahko hitro razbohotijo globoko v podpalubju med nočno plovbo proti vzhodni sredozemski obali. Knezoškof je v svoj dnevnik zapisal: »/M/oral sem paziti, da se v neopreznosti niso moški in ženske preveč med seboj pomešali.« Budnemu očesu cerkvene eminence je asistiral še osemdeset duhovnikov in tri usmiljenke. Toda strah varuhov morale je bil odveč, ker je morska bolezen naredila svoje. Tudi sicer je bila skrb odveč, nič nespodobnega se ni zgodilo, saj so bili ljudje v času celotnega potovanja neverjetno disciplinirani.

O velikem romanju je bilo veliko napisano in lahko bi spomin na izjemen dogodek iz slovenske zgodovine ostal zabeležen samo po besedah. Na srečo pa je bil v množici romarjev Peter Naglič, mlad fant iz Šmarce, ki ga je zanimanje za fotografiranje vodilo do odločitve, da bo fotografsko dokumentiral celotno pot v Sveto deželo. Naglič je imel pri 27 letih za seboj že dve romarski izkušnji, saj je leta 1905 obiskal Rim, tri leta kasneje pa še Lurd. Obe romanji omenja v svojih dnevniških zapisih, v Sveto deželo pa se je prvič odpravil v družbi fotoaparata in nam je namesto potopisa zapustil izjemno fotografsko gradivo o vseslovenskem romanju. Naglič je bil celo življenje preprost in zelo pobožen človek, hkrati pa je imel neverjeten občutek za poslovnost, saj je v njem kot v sposobnem obrtniškem mojstru ščetkarstva ves čas utripala trgovska žilica. Fotografiral je rad, če pa je pri tem tudi kaj zaslužil, je bilo zadovoljstvo še večje. Zato se je Naglič odpravil na romanje z idejo, da vestno dokumentira celotno potovanje od Trsta do Mrtvega morja, predvsem vse najvažnejše svetopisemske kraje, toda glavnino fotografske pozornosti je usmeril na sopotnike. Naredil je več posnetkov posameznikov in skupinskih fotografij. Ko se je vrnil domov, je ljudem po pošti razpošiljal proti plačilu naročene fotografije in si z zasluženim denarjem kril stroške potovanja. Kot je razvidno iz arhivskih virov, je bila ideja zares uspešna, saj je bil med romarji velik interes za fotografije in nekateri so naročili tudi po deset enakih fotografij.

Naglič ni bil šolan fotograf, ampak človek s talentom, ki je znal izbrati kompozicijo in s potrpljenjem počakati na ustrezen trenutek. Njegov posnetek romarjev, ki se pod jeruzalemskim mestnim



Jeruzalem – cerkev Božjega groba: na tleh leži masivna plošča, ki prekriva skalo, kjer so mazili Jezusovo truplo. Foto: Peter Naglič; hrani Slovenski etnografski muzej.

obzidjem v vijugasti procesiji vzpenjajo proti Jafskim vratom, je edinstven zgodovinski dokument. Je fotografska mojstrovina prizora, ki ga brez pomisleka lahko prepoznamo kot mejnik v zgodovini slovenske prisotnosti v Sveti deželi. To je tudi edina fotografija, na kateri je prikazana celotna skupina, ki je štela okoli 540 ljudi. Naglič je začel fotografirati že v Trstu, kako so se ljudje v petek, 2. septembra 1910, vkrcavali na ladjo *Tirol*. Potem je sledilo dokumentiranje celotnega potovanja do Jafe, Jeruzalema, vse do Mrtvega morja in nato še med plovbo nazaj v domovino. Največ fotografij je naredil v Jeruzalemu, kje so se romarji tudi najdlje zadržali in si temeljito ogledali vse svetopisemske lokacije. Zelo dragocene so fotografije iz cerkve Božjega groba. Fotografiranje je bilo zahtevno, saj je bila zaradi slabe luči potrebna dolga osvetlitev. Tudi ljudje so morali obmirovati in potrpežljivo statirati, še posebej pri kapeli Božjega groba in pri kamnu, kjer so mazili Jezusovo truplo. Fotografije so Nagliču glede na ekstremne pogoje zares fantastično uspele.

Za romarje je bil posebno doživetje obisk samostana karmeličank s cerkvi-jo, ki jo je krasila molitev očenaš v različnih svetovnih jezikih. Po lokalnem izročilu naj bi Jezus na tem mestu svoje učence naučil moliti očenaš. Romarji so s seboj pripeljali slovenski zapis molitve na posebnih keramičnih ploščicah, toda dragoceni tovor je pomotoma ostal na ladji. Kasneje so ploščice s slovenskim besedilom vzdali na prestižno mesto: ko vstopimo v cerkev, je takoj ob vratih na levi strani slovenski očenaš, na desni strani pa je očipvejski. To ni naključje! V jezik Očipvejcev, severnoameriških ljudstev ob Velikih jezerih, je znamenito molitev prevedel slovenski misijonar Friderik Irenej Baraga.

Med Nagličevimi slikami ni niti enega posnetka cerkve Jezusovega rojstva v Betlehemu. Če bi šel tja, bi jo zagotovo fotografiral. Tako pa je iz Jeruzalema poslal domov razglednico z motivom kapele, v kateri naj bi bile Jezusove jasl. V Nagličevem arhivu je ohranjenih nekaj preslikav posnetkov Betlehema iz slikovne monografije *Album Terrae Sanctae*, ki je bila leta 1910 med najbolj popularnimi knjigami z bogatim fotografskim gradivom in je brez vsakega teksta. Naglič je preslikave potreboval za predavanja, in ker je iz knjige preslikal samo Betlehem, je zelo verjetno, da ga ni obiskal. Romarji so namreč imeli možnost, da obišejo kraj Jezusovega rojstva ali pa se podajo na zahtevno avanturo do



Jeruzalem – cerkev Božjega groba: vhod v kapelo z Jezusovim grobom; foto: Peter Naglič; hrani Slovenski etnografski muzej.

Mrtvega morja. Za mladega Nagliča je bila slednja izbira zagotovo bolj vabljiva, saj je srhljivo ime naravnega fenomena imelo v sebi nekakšno čarobno privlačnost, ki se ji je bilo težko upreti.

Za izlet do Mrtvega morja se je odločilo 170 romarjev, ki so se v 44 kočijah odpeljali iz Jeruzalema. Že kmalu so na južni strani Oljske gore naredili krajši postanek in si v vasi Betanija ogledali t. i. Lazarjev grob. Po ogledu podzemne grobne komore je sledil štiri ure trajajoči strmi spust v tektonski jarek 423 metrov pod morjem, kjer se v globočinah zemlje azijska plošča stika z evropsko. V Jerihi so se ustavili za kosilo, vendar s hrano niso bili zadovoljni, še posebno ne z ovčjim in kameljim mesom. Vino je bilo vnaprej plačano, vendar so ga prebrisani domačini pustili na soncu, da je skoraj zavrelo. Zato pa so imeli posebej pripravljeno ohlajeno pivo, seveda za primerno doplačilo. Po kosilu so romarji počivali nedaleč od ruševin znamenitega starodavnega naselja v Jerihi, toda bili so preveč izmučeni, da bi si jih šli skupaj ogledat. Ob treh so posedli po kočijah in nadaljevali pot skozi drhteče krajinske podobe, ki jih je ustvarjala fatamorgana. Kočijaži so neusmiljeno gonili konjsko vprego proti senčni zeleni dolini in ob petih so se znašli na bregu najbolj znane svetopisemske reke Jordan. Egipčanski Nil je v košari pred obličje kraljeve princese naplaval dojenčka, ki so mu dali ime Mojzes. In prav Mojzes je Izraelce odpeljal iz Egipta v obljubljeni deželo, ki jo je lahko uzrl samo z gore Nebo. Njegov pogled je še zaobjel dolino Jordana in vso deželo, ki jo je Bog namenil Izraelovim rodovom, potem pa je umrl v starosti 120 let. Božja prerokba se je uresničila: »Kajti videl boš pred seboj deželo, vanjo pa ne boš vstopil« (5 Mz 32,53). Minila so stoletja in na bregu Jordana se je znašel človek, zaradi katerega so tudi slovenski romarji prispeli tja: »Tedaj je prišel Jezus iz Galileje k Jordanu do Janeza, da bi se mu dal krstiti« (Mt 3,13). Nekaj romarjev se je po reki zapeljalo s čolnom, nekaj jih je pogumno zakorakalo v vodo, eden bi kmalu utonil, drugi pa so na bregu modrovali in se zgražali nad umazaniam in blatnim obličjem svetopisemske reke.

Jordan je romarje malo razočaral, večje navdušenje pa je prinesel naslednji postanek: Mrtvo morje! Veselje je bilo res popolno, toda ne zaradi naravnega fenomena, ki ga pozna ves svet, ampak zaradi Slovenca, ki je v edini koči ob Mrtvem morju obiskovalcem prodajal sadje in – hladno pivo! Kdor prej ni verjel v čudeže, je zdaj zagotovo priznal, da obstajajo. Čudna vodna gmota je sprva vzbujala negotov občutek, hkrati pa je imela vabljiv čar, ki so se mu nekateri pogumni fantje in možje z veseljem prepustili, ženske pa so radoživo čofotanje dostojno spremljale med sprehajanjem po obali.

Iz globokega tektonskega jarka se je začela mukotrpna vožnja proti Jeruzalemu. Na



Jeruzalem – v nedeljo, 11. septembra 1910, je imel na Sionu novo mašo Francišek Šmit iz Ribnega pri Bledu. Cerkev Dormitio je bila premajhna za vse romarje. Foto: Peter Naglič; hrani Slovenski etnografski muzej.



Čeprav so na romanju prevladovala ženske, je zelo malo ohranjenih zapisov o njihovih vtisih s potovanja po Sveti deželi. Foto: Peter Naglič; hrani Slovenski etnografski muzej.

strmem gorskem pobočju so se nekatere kočije ustavile, saj utrujeni konji niso zmogli vzpona. Potniki so bili prisiljeni zapustiti vozove in pot nadaljevati peš. Vmes so se kočijaži sporekli z vodiči mimo-idoče karavane kamel in zaslišalo se je poka-nje pušk. Vrvež je kmalu minil

brez žrtev, vroča kri se je ohladila, le nekaj kočij je odpeljalo v neznano in par Slovencev je ostalo sredi puščave. Neverjetna fizična sposobnost in močna volja sta jim bili edino upanje, da pridejo živi nazaj v Jeruzalem. Po neprespani noči in po sedmih urah pešačenja so zagledali jeruzalemsko obzidje. Vsi romarji so se oddahnili, ko so videli, da nihče ne manjka.

V petek, 16. septembra, so se zbrali v pristanišču Jafa in glavšina se je vkrcala na ladjo *Tirol*. Nekaj ljudi je nadaljevalo potovanje po Sveti deželi v spremstvu p. Benigna Snoja in se z njim odpravilo v Egipt. Dve romarici sta se v Jeruzalemu pridružili nunam, Janez Eberwein z Bleda pa se je odločil, da si kupi posestvo in se ne vrne več domov. Čeprav so ga med romanjem oropali, je imel pri sebi še dovolj denarja, da je kupil domačijo med Jeruzalemom in Betlehemom. Kasneje je slovensko časopisje objavilo oglase za delo na njegovem posestvu, saj je Eberwein želel imeti ob sebi rojake.

V fotografskem arhivu Petra Nagliča je danes ohranjenih 197 posnetkov iz Svete dežele (negativi iz nitratnega filma, slike na steklo). Posnetki so del obsežnega fotografskega opusa, ki obsega več tisoč fotografij in negativov. Za izjemno Nagličevo dediščino zelo vzorno skrbi njegov vnuk Matjaž Šporar, ki je pripravil že več razstav in objavil nekaj koledarjev, publikacij ter člankov o fotografskih mojstrovinah svojega prednika. V sodelovanju s Šporarjem je Slovenski etnografski muzej digitaliziral Nagličev arhiv, k raziskavi in promociji fotografskega gradiva pa se je pridružil tudi Muzej krščanstva na Slovenskem, ki je leta 2013 organiziral postavitve razstave »Terra Sancta 1910« in objavo kataloga. Kot avtor razstave in publikacije sem obiskal vse kraje, ki jih je septembra 1910 videl Peter Naglič. Z njegovimi fotografijami sem se sprehajal po svetopisemskih krajih in po eni strani podoživljal utrinke iz velikega vseslovenskega romanja, po drugi strani pa sem se dobro zavedal duhovnega izročila najsvetejših krajev človeštva. Po obisku Jeruzalema, predvsem cerkve Božjega groba, lahko ponovim le besede, ki jih je leta 1910 zapisal mladi romar Jože Žagar iz Stare Loke: »Vse svoje življenje bom pomnil ...«

Ivo Jevnikar

Narodni dom v Trstu sto let po požigu

Najprej moram navesti to, da je poslanec Giunta v svojem prvem volilnem govoru v Rossettijevem gledališču v Trstu na shodu, ki ga je vodil senator Valerio, povedal, da mu ni treba predstavljati svojega volilnega programa. Njegov volilni program je namreč znan vsemu Trstu. Prva točka programa pa je bila požig Hotela Balkan oz. Narodnega doma, kot smo ga imenovali mi, torej slovenske narodne hiše v Trstu.

To je bila prva točka Vašega programa, poslanec Giunta!

Če prav razumem to izjavo in jo povežem z nespornimi dogodki, Vas moram šteti vsaj za idejnega pobudnika omenjenih dogodkov.

Tistega dne nisem bil v Trstu, vendar mi pravijo, da ste na Trgu zedinjenja Vi imeli govor, ki je pognal množico, da se je spravila pred Hotel Balkan in ga napadla. Če je to res, priznam, da bi morda ne smel govoriti, saj je bilo v tisti stavbi moje stanovanje, in v tistem stanovanju so se rodili moji otroci. S tistim bivališčem so povezani moji najlepši spomini.

Vi ste požgali tisto hišo!

To je le odlomek iz posegov, ki jih je imel takratni politični vodja primorskih Slovencev, predsednik *Političnega društva Edinost* odvetnik Josip Vilfan (Trst, 1878 – Beograd, 1955) na prvem, večdnevem zasedanju novoizvoljene italijanske poslanske zbornice v Rimu junija 1921.¹

Po priključitvi Primorske in Istre na podlagi rapalske pogodbe, podpisane 12. novembra 1920, so Slovenci in Hrvati tako imenovane Julijske krajine prvič volili za italijanski parlament 15. maja 1921. Izmed 535 članov poslanske zbornice jih je Julijska krajina imela 15. Kljub hudemu fašističnemu nasilju je pet poslancev uspela izvoliti *Jugoslovenska narodna stranka*. S tem imenom se je na volitvah predstavilo enotno *Politično društvo Edinost*, ki so ga 3. avgusta 1919 oblikovali tri slovenske politične skupine na Goriškem (katoliška, liberalna in *Agrarna stranka*), *Politično društvo Edinost* v Trstu in *Politično društvo za Slovence in Hrvate v Istri*. Osem poslancev je izvolil italijanski nacionalni blok, v katerem so bili najdejavnejši fašisti, dva poslanca italijanske narodnosti so izvolili komunisti.

Volilna okrožja so bila takrat tri. *Jugoslovenska narodna stranka* je izvolila štiri izmed petih poslancev goriškega okrožja, v tržaškem okrožju, ki je imel štiri poslance, ni izvolila nikogar, v istrskem okrožju (šest sedežev) pa enega poslanca. Tržačan Vilfan je bil izvoljen tako v Gorici kot v Istri, zato je istrski mandat prepustil hrvaškemu kandidatu.

Nosilec tržaške liste italijanskega nacionalnega bloka je bil omenjeni odvetnik in časnikar Francesco Giunta (San Piero a Sieve pri Firencah, 1887 – Rim,

¹ Izvirno besedilo v italijanskem jeziku na podlagi stenografskih zapisnikov zasedanj prinaša dr. Egon Pelikan v knjigi Josip Vilfan v parlamentu – *Discorsi parlamentari dell'on. Josip Vilfan*, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, Trst 1997, 131. V knjigi je tudi slovenski prevod nastopa, kot ga je takrat prinesel dnevnik *Edinost*, ki pa se ga tukaj ne držim. Vilfan se je takrat še podpisoval Wilfan, slovensko obliko je prevzel konec 30. let prejšnjega stoletja.

1971), ki ga je Mussolini poslal leta 1920 organizirat fašiste v Trst. Takoj se je »proslavil« s požigom Narodnega doma. Pozneje je bil član parlamenta v letih 1921–1943, podtajnik v predsedstvu vlade, politični tajnik fašistične stranke, guverner zasedene Dalmacije, član propagandnega urada Mussolinijeve *Italijanske socialne republike*.

Obe vodilni osebnosti te zgodbe, Vilfan in Giunta, sta se srečevali na tržaških ulicah in v rimskem parlamentu, kjer sta se nekajkrat besedno spopadli.

Giunta je leta 1921 v parlamentu še retorično spraševal Vilfana: »Kaj pa je vsega bilo v Balkanu v Trstu in Narodnem domu v Pulju? Kaj so bile vse tiste telegraf-ske in telefonske žice, vse tiste bombe, orožje, denar v blagajni pa prihajanje in odhajanje ljudi, ki so pod nosom italijanskih oblasti iz Ljubljane potovali v Trst? Kaj so počenjali?«²

A naslednje leto, ko je bil po pohodu na Rim fašizem trdno na oblasti, že ni iskal opravičil za požig, ko je v parlamentu odgovarjal na Vilfanove pritožbe zaradi vse hujšega fašističnega nasilja in zatiranja Slovencev in Hrvatov: »Saj se spominjate umora kapitana Gullija v splitskem pristanišču. Samo odziv na ta umor je povzročil požig Hotela Balkan, nikakor ne barbarstvo italijanskih fašistov.«³

Vodja požigalcev torej ni obtoževal Slovencev, da so sami požgali Narodni dom, kot smo tudi v preteklih mesecih ponovno brali izpod peres Giuntov idejnih naslednikov ...

Simbol tržaških Slovencev

Narodni dom, ki je bil sredi Trsta zgrajen v letih 1902–1904 po načrtih arhitekta Maksa Fabianija, je bil simbol tržaških Slovencev. Šlo je za moderno večnamensko zgradbo z dvigalom in električno centralo, v kateri so bili prostori lastnice, *Tržaške posojilnice in hranilnice*, gledališka dvorana s 430 sedeži, telovadnica (v njej je bil tudi kino), čitalnica, dve restavraciji, kavarna, tiskarna in uredništvo dnevnika *Edinost*, *Hotel Balkan* z 62 sobami (30 jih je imelo kopalnico), 16 stanovanj, zasebne pisarne, sedeži *Delavskega podpornega društva*, *Glasbene matice*, planinskega in še več kot dvajset drugih društev. Nekaj so jih oblikovale druge slovanske skupnosti v mestu, zlasti hrvaška in srbska.

Predstavljal je višek narodnega vzpona, ki je po »pomladi narodov« zaježil asimilacijo in okrepil družbeno vlogo Slovencev v največjem pristanišču Avstro-Ogrske. Ljudsko štetje je leta 1910, ko je Ljubljana štela slabih 42.000 prebivalcev in Cleveland v ZDA približno toliko Slovencev, pokazalo, da živi v tržaški občini 191.000 stalnih prebivalcev, od tega 56.916 Slovencev. Poleg njih je bilo v občini 37.000 priseljencev, večinoma iz Italije. V mejah tržaške pokrajine, kot smo jo poznali po vojni, pa je bilo Slovencev 70.632.

A Slovenci v mestu niso bili enakopravni, saj so v tržaškem občinskem svetu, ki je imel pod Avstrijo tudi pristojnosti deželnega zbora, prevladovali italijanski liberalno nacionalni predstavniki, ki so hudo zapostavljali Slovence zlasti na šolskem področju. Šole v mestu so morali Slovenci s pomočjo *Družbe sv. Cirila in Metoda* graditi in vzdrževati sami.

² Prav tam, 127–128.
³ Prav tam, 177.

Da so se tržaški Slovenci še naprej krepili, dokazujejo podatki, da je *Družba sv. Cirila in Metoda* leta 1907 opravila še en orjaški podvig: izgradnjo stavbe za osemrazredno deško in dekliško osnovno, pozneje tudi triletno meščansko šolo pri Sv. Jakobu. Tržaški *Sokol* se je že leta 1909 preselil iz Narodnega doma v druge

prostore, ker je potreboval boljšo telovadnico; leta 1913 sta se tiskarna in uredništvo *Edinosti* preselila v lastno stavbo; začela se je razprava o izgradnji pravega gledališča, saj se je *Dramatično društvo* že leta 1907 prelevilo v poklicno *Slovensko gledališče*.

Tržaška »kristalna noč«

S prvo svetovno vojno, z italijansko vojaško zasedbo ob njenem koncu ter nato s priključitvijo tretjine slovenskega etničnega ozemlja in 360.000 Slovencev ter 170.000 Hrvatov Italiji je prišlo do nepopravljive zareze v življenju tržaških Slovencev. Zapostavljanje in zatiranje slovenskega življa se je začelo takoj, fašistične skvadre so to le še bolj surovo izvajale, po prevzemu oblasti pa so fašisti zakonito izpeljali v marsičem uspešni kulturni genocid. Že omenjeni izidi volitev leta 1921 zlasti na Tržaškem in Goriškem kažejo na stopnjo ustrahovanja in obseg begunskega vala.

Za primorske Slovence je bil 13. julij 1920 vsekakor prava »kristalna noč«. Dogodki so zaradi številnih letošnjih zapisov in dogodkov vendarle prodrli v vseslovenski zgodovinski spomin. Po znanem literarnem opisu pisatelja Borisa Pahorja *Kres* (ali *Grmada*) v *pristanu* so letos izšli o tej temi v Trstu roman Marija Čuka *Črni obroč* in vodnik v priredbi Martine Kafol in Aceta Mermolje v slovenski in italijanski različici *Narodni dom, Trst 1904–1920, Spominske poti Slovencev v Trstu*, v Ljubljani pa strip Ivana in Zorana Smiljanića *Črni plamen, Požig Narodnega doma v Trstu*. Navedena je še monografija v matični Sloveniji delujočih tržaških zgodovinarjev Gorazda Bajca in Boruta Klabjana.

Med zborovanjem na Velikem trgu (ali Trgu zedinjenja Italije) v Trstu je Francesco Giunta naščuval množico z lažnimi vestmi, da je sledila že pripravljenim skvadrinom in napadla ne samo Narodni dom, temveč po skrbno pripravljenem načrtu tudi jugoslovansko delegacijo, tiskarno *Edinosti*, slovenske odvetniške pisarne, banke, trgovine in kavarne.

Oblasti napada niso preprečile in napadalci gasilec niso pustili gasiti, tako da je od mogočne stavbe ostalo le zunanje zidovje. Življenje je izgubil gost hotela, lekarnar, planinec in narodni delavec Hugo Roblek iz Radovljice, po katerem je poimenovan Roblekov dom na Begunjščici. Hudo ranjena pa je bila njegova žena Pavla, hči drugega znamenitega planinca, odvetnika Frana Tominška.

Problematika kulturnih domov

Leta 1924 je morala *Tržaška posojilnica in hranilnica* prodati pogorišče Narodnega doma krepko pod ceno, da bi obstala. Fašistične oblasti so jo kljub temu likvidirale leta 1941.

V letih 1928–1931 so novi lastniki stavbo obnovili kot Hotel Regina. Od Fabianičevega Narodnega doma je ostala le zunanja lupina. Pred njim pa so zgradili veliko stavbo, ki zastira pogled s trga na njegovo pročelje.

Zahteve Slovencev po vrnitvi Narodnega doma so v spremenjenih razmerah naletele na gluha ušesa. Že med vojno je vodja primorskih domobrancev polkovnik Anton Kokalj na srečanju s tržaškim prefektom Brunom Coceanijem 19. aprila 1944 med drugim zahteval povrnitev škode zaradi požiga Narodnega doma in uničenja ali odtujitve drugih zgradb. Prefektov odgovor pa je bil tak, da si ga tolmači in zapisnikar prof. Umberto Urbani ni upal natančno zapisati ...⁴

⁴ Matija Tratnik (ps.), »Temna zarja na Primorskem«, *Koledar Svobodne Slovenije 1951*, Buenos Aires 1950, 149.

Zavezniška vojaška uprava se za popravilo krivice ni zavzela. Ob povratku Italije v Trst pa so italijanske oblasti z izmenjavo pisem med veleposlanikoma Italije in Jugoslavije 5. oktobra 1954 obljubile, da bodo dale na razpolago Slovincem kot kulturna domova stavbo v Rojanu ali drugem predmestju (dejansko je bil potem izročen sedanji Prosvetni dom na Opčinah) in Narodni dom pri Sv. Ivanu (katerega namembnost se uresničuje šele zadnja leta) ter da bodo nudile sredstva za izgradnjo in opremo novega kulturnega doma v Ul. Petronio v mestu. To se je v naslednjih letih res zgodilo, vendar Kulturni dom, v katerem ima sedež *Slovensko stalno gledališče*, še zdaleč ni odtehtal nekdanjega Narodnega doma. Poleg tega je Italija obe stavbi predala levičarskemu delu tržaških Slovencev. Različne župnije in katoliške skupine, a tudi levičarska društva so si medtem sami uredili vrsto domov in kulturnih sedežev.

Kako pa je bilo z nekdanjim osrednjim Narodnim domom, ki je vseskozi ostal predmet žalovanja in hrepenjenja zavednih Slovencev? Ko je Hotel Regina zašel v težave, ga je leta 1978 odkupila *Avtonomna dežela Furlanija – Julijska krajina*, ker ga je hotela uporabiti kot študentski dom. Leta 1981 pa je Deželni svet z zakonom št. 44 daroval stavbo tržaški univerzi. Po dolgem preurejanju jo je univerza junija 1997 predala sedanjemu *Študijskemu sektorju za sodobne jezike za tolmače in prevajalce*.

Narodni dom in zaščitni zakon

V treh desetletjih prizadevanj za državni zaščitni zakon za Slovence, ki je bil naposled izglasovan leta 2001, se predlagatelji številnih zakonskih besedil niso enoglasno lotevali problema vrnitve kulturnih domov, ki so jih fašisti odtujili Slovincem. Še vedno je bilo odprto vprašanje že omenjenega Narodnega doma pri Sv. Ivanu v Trstu, pogledi na Narodni dom v Trstu in pa na Trgovski dom v Gorici, ki je bil tudi Fabianijska stvaritev in ni bil uničen, pa so se v času spreminjali.

Tudi ko je zakonodajni postopek resno stekel, politični predstavniki Slovencev v Italiji niso nastopili enotno. Večinski poročevalec, poslanec *Levih demokratov*, sicer pa valdežanski pastor prof. Domenico Maselli, ki je iz različnih predlogov sestavil poenoteno besedilo za razpravo, je sam spoznal, da bi bila vrnitev Narodnega doma Slovincem dejanje pravičnosti in simbol sprave. To je zapisal v poenoteno besedilo. Takoj sta se na tiskovni konferenci oglasila tržaški pokrajinski tajnik *Levih demokratov* in takratni vodilni predstavnik njihove slovenske komponente. Ta je poudaril, da mora biti »Hotel Balkan« na razpolago vsemu Trstu, ne samo slovenski manjšini.

Prelomne novosti

Rodilo se je težko uresničljivo skrpucalo – 19. člen zaščitnega zakona, ki govori o vseh treh domovih. Narodnega doma v Trstu zakon ne vrača Slovincem, temveč nakazuje, da naj bi v njem dobile mesto tako slovenske kot italijanske kulturne in znanstvene ustanove, začenši z *Narodno in študijsko knjižnico*, vendar v skladu z obstoječimi dejavnostmi. Ob tem ni predvidena nobena finančna postavka. V roku petih let naj bi se o tem pogodili deželna uprava in univerza, drugače naj poseže predsednik vlade s svojo uredbo.

Univerza je kmalu dala simbolično na razpolago nekaj pritličnih prostorov in zagotovila, da se rada umakne, vendar ji mora kdo priskrbeti enakovredne prostore ...

Minilo je 19 let, a k sreči ne zaman. Odnosi med Slovenci in Italijani ter med Italijo in Slovenijo so se izboljšali, zavest o nujni popravilu krivice je dozorela, delo manjšinskih predstavnikov, slovenskega državnega vrha in diplomacije, obisk

predsednikov Italije Giorgia Napolitana, Slovenije Danila Türka in Hrvaške Iva Josipovića v Narodnem domu ob 90-letnici požiga 13. julija 2010 z znanim Mutijevim koncertom prijateljstva na Velikem trgu so obrodili svoj sad. Novembra 2017 sta zunanja ministra Angelino Alfano in Karl Erjavec v Rimu podpisala sporazum, da bo Italija ob stoletnici požiga vrnila Narodni dom Slovencem.

Sledili so pogovori na predsedniški, vladni in operativni ravni. Manjšina, ki sta jo pri tem v glavnem zastopali obe krovni organizaciji civilne družbe, *Svet slovenskih organizacij* in *Slovenska kulturno gospodarska zveza*, je zahtevala lastništvo celotne stavbe in italijanska vlada je na to pristala.

13. julij 2020

In napočil je 13. julij 2020. Pot do dejanske vrnitve stavbe Slovencem bo sicer še dolga, mogoče bo trajala deset let, vendar se je začela. V Trstu so se zbrali ministri iz Italije in Slovenije, zastopniki tržaške univerze, deželnih, občinskih in drugih oblasti. Skupno s predsednikoma obeh zamejskih krovni organizacij so pred predsednikoma obeh držav, Sergiom Mattarello in Borutom Pahorjem, podpisali protokol o vrnitvi Narodnega doma. V njem je zapisano, da bo primerno popravljen 19. člen zaščitnega zakona in da bo stavba brezplačno predana v last fundaciji, ki sta jo v ta namen ustanovili krovni organizaciji. Univerza bo dobila novo stavbo (trenutno je izbrana nepremičnina precejšnja ruševina), ki bo sad zamenjav nepremičnin med državo, univerzo in občino ter finančnih posegov države, tako da je postopek kar zahteven.

Kaj bo zaživel v vrnjenem domu, bodo odločale krovni organizaciji in njuna fundacija. Poskrbeti bo treba, da bo stavba sama vzdrževana z najemninami in mogoče kako pridobitniško dejavnostjo. Zanimanje je veliko. Živahna diskusija zadeva vprašanje, koliko bo novi Narodni dom odprt do večinskega naroda in drugih skupnosti v mestu, koliko bo žarišče novih, bolj kakovostnih odnosov. Temu nihče ne nasprotuje, jasno pa je, da bo dom vrnjen slovenski narodni skupnosti, ki nima dolžnosti, da skrbi za multikulturne pobude, za katere so poklicane tudi druge institucije in organizacije v mestu. Pomembno poslanstvo pa bi bilo tudi v predstavljanju slovenske kulture, umetnosti in znanosti s pomočjo osrednjih pristojnih ustanov v Sloveniji.

Poseben vidik 13. julija v Trstu pa je bilo prelomno dejanje v okolici vasi Bazovica, za katerega sta se odločila predsednika Mattarella in Pahor. V tišini, z roko v roki, sta se med polaganjem dveh skupnih vencev s trakoma v barvah italijanske in slovenske trobojnice ob plapolanju italijanske, slovenske in evropske zastave zadržala pred italijanskim državnim spomenikom za žrtve povojnih pobojev in pred spomenikom na kraju ustrelitve bazoviških junakov – štirih primorskih rodoljubov – leta 1930.

Ta del obiska je sprožil žolčne polemike tako med Slovenci v matici in zamejstvu kot med Italijani. Kdor je v neposrednem prenosu osrednjega omrežja italijanske javne televizije brez predsodkov in z odprtim srcem sledil dogodku, pozneje pa prisluhnil še nagovoroma obeh predsednikov v vladni palači v Trstu, je doumel njegov smisel. Ni šlo za potiskanje krivic v pozabo, za brisanje ali izenačevanje odgovornosti, temveč za izraz spoštovanja do bolečine bližnjega, za sočutje in prevzem preteklih tragedij v skupno dediščino, za utrjevanje želje po miru, prijateljstvu, dialogu, rasti v evropskem duhu.

Stane Kocutar

Stoletnica koroškega plebiscita

Razmislek o dveh polih bolečine izgubljenega

Če je do uveljavitve slovenske samostojnosti pred skoraj tremi desetletji veljalo, da je izraz »plebiscit« pomenka, ki je v slovenskem okolju kar avtomatično povezana s pridevnikom »koroški«, potem se je tudi v zvezi s tem v zadnjem obdobju veliko spremenilo. Mimobežen preizkus domačih gimnazijcev (ki jima zgodovina resda ni prva izbira) pokaže, da je vsaj pri delu razmišljujoče mladeži v novjšem obdobju »plebiscit« oznaka za tisto, kar se je v Sloveniji zgodilo 23. decembra 1990.

Sam sem se še srečal z uglednimi meščankami in meščani Maribora, ki so v sebi pestovali Korotan, nekaj je bilo takih, ki so premogli še lasten spomin na eksodus po črnem oktobru 1920, drugi so skozi otroštvo do konca svojega življenja podoživljali in delili bolečino staršev, predvsem kot breme in hrepenenje po nečem, kar je bilo zibelka vsega, kar smo imeli in so nam vzeli, kot mit o obljubljeni deželi, kot bolečina, ki ne pojenja in jo leto za letom vzbudita mesec oktober in vsakokratno prepevanje izjemno lepe pesmi *Rož, Podjuna, Zila* ... pesmi, katere pomen in sporočilo sta globlja od božajoče melodije. Duhovnik dr. Janko Mikula in kmet Janko Olip iz Sel sta avtorja njenega besedila, ki je bilo napisano v spomin na koroškega duhovnika in borca za pravice Slovencev Vinka Poljanca, rojenega pri Svetem Urbanu v Slovenskih goricah, današnjem Destrniku, ki je zaradi trpinčenja koroških nacionalsocialistov umrl leta 1938 in velja za prvo žrtev nacizma med slovenskimi duhovniki.

Prav v času najhujših predplebiscitnih propagandnih bojov so v zavedni mariborski družini Dobravčevih pričakovali rojstvo otroka. Oče koroškega porekla, ki je tudi sam deloval za slovensko stvar, je ob visoko noseči soprogi napovedal: *Če bomo dobili plebiscit, bo otrok Zmagoslav/-a, če izgubimo bo Tihomil/-a ...*

10. oktobra 1920 se je v Mariboru rodila Tihomila Dobravc, kasnejša profesorica slovenskega jezika in pesnica ...

Tu je še pripoved o usodi učiteljice Marije Einspieler, Maistrove prevajalke, ki po plebiscitu že naloži svoje imetje na vlak za Prevalje, pa jo mlad, zaljubljeni orožnik s priimkom Inzko prepriča, da ostane ...

Takšnih zgodb s skupnim imenovalcem žalosti za Korotanom je veliko, najbrž toliko, kot je bilo tedaj prizadetih posameznikov, ki jim je dejanje plebiscitne odločitve korenito spremenilo življenjske poti in cilje.

Koroški deželni zbor je 28. septembra 1920 v skladu s pariško mirovno konferenco določil termin plebiscita, na njem pa se je nato 10. oktobra tistega leta 59,04 odstotka upravičencev izreklo za Avstrijo, 40,96 odstotka pa za

Jugoslavijo. Po ugotovitvah zgodovinarjev je tedaj tudi okoli 10 tisoč koroških Slovencev glasovalo za Avstrijo. Mežiška dolina in Jezersko sta že pred tem z mednarodno diplomatsko določitvijo pripadla Jugoslaviji, Kanalska dolina pa Italiji. Karavanke so postale del meje med državama, Slovenci pa so postali narodna manjšina na Koroškem.

Manj znano je, da se je v kritičnem času pred stoletjem, ne glede na poprejšnjo Maistrovo vojaško uspešnost in ozemeljsko umeščenost znotraj Kraljevine SHS, v koordinatah pariške mirovne konference znova želelo razpravljati o položaju Maribora. Italijanski diplomati so predlog pričakovano in z veliko vnemo podprli. V očitno jugoslovansko stisko je posegel predsednik teritorialne komisije francoski diplomat André Tardieu, ki je ob pomoči člana jugoslovanske delegacije pravnika dr. Ivana Žolgerja (sicer edinega Slovenca, ki je v kakšni dunajski vladi dosegel položaj ministra brez listnice) zahteval, da se, v primeru da do plebiscita pride, ta izvede ne zgolj za ožje mestno območje Maribora, temveč za celotno območje južne Štajerske. Avstrijci so vedeli, da pod temi pogoji štajerskega plebiscita nikakor ne morejo dobiti, zato so od predloga odstopili. Ko ni bilo več dvoma, da bo južna Štajerska pripadla Kraljevini SHS, so se šele resneje odprle možnosti, da bo k njej priključeno tudi Prekmurje.

Takšen je bil rezultat, ko smo se Slovenci prvič v zgodovini znašli v kolektivnem diplomatskem prizadevanju in je bilo treba pokazati znanje ter sposobnost utrjevanja zavezništev in sprejemanja kompromisov. Pričakovanje, kako bo mirovna konferenca v Parizu kar po Miklavževo izpolnila vse želje in pričakovanja, se je izkazalo kot naivno. Upanja se niso uresničila tudi zaradi maksimalističnih zahtev in včasih povsem tehničnih zadreg – recimo pomanjkanja usposobljenih prevajalcev v pogovorih z razmejitvenimi komisijami – pa tudi, ker je stroj povezane avstrijsko-italijanske diplomacije deloval usklajeno in z enim samim ciljem – novi sosednji državi odtrgati čim več ozemlja in jo v njenem skrajnem severnem delu kar se da ozemeljsko oslabiti. Načrt je bil domišljen. Vedeli so, da je recimo razprava o bodoči jugoslovansko-madžarski državni meji v Vojvodini v zavesti beograjske politike naletela na povečano občutljivost kot razmejitev na Koroškem, saj je bila ta dlje od oči pa tudi od srca tedanje politike. Ni pa bilo povsem brez pomena tudi dejstvo, da je Italija v tistem času izdatno blažila pomanjkanje hrane v Avstriji. Po podatkih je ta na višku krize, v drugi polovici leta 1919 od južne sosedice dobila okoli sedem desetih svojega uvoza živine, 60 odstotkov koruze ter več kot polovico ovsa.

Slovenci smo na pariški mirovni konferenci imeli zelo malo odkritih zaveznikov. Izjema je Francija, ki je sicer ne ves čas, pač pa zelo dolgo, skoraj brezpogojno podpirala jugoslovanske diplomatske zahteve.

Nova državna meja je tam, kjer je nikoli ni bilo, silovito zarezala. Predplebiscitne obljube slovenski manjšini so večinoma skopnele z zadnjim snegom zime, ki je sledila. Krepko politično spodbujeno sovraštvo med ljudmi je povzročilo veliko hudega, vse od banalnih medsebojnih požiganj kozolcev, skednjevev in hiš vzdolž ene in druge strani meje. Večji del Koroške je ostal v Republiki Avstriji, del južne Štajerske, tiste *bis zum Wendenland am Bett der Sav'*, ki jo je opevala tudi deželna himna, pa v novi južnoslovanski državi.

Prav zato imata bolečini za izgubljeno domovino skupni imenovalec. Državna ločnica, in vse, kar je hudega dodala mednacionalnemu zaostrovanju, je ustvarila veliko globoko prizadetih pa tudi posledično sovražno razpoloženih ljudi tako med nemško kot slovensko govorečimi. Pogosto je srd sistematično podžigala politika in z njo ideologija. Nationalsocializem je z drugo svetovno vojno napovedal dokončno brutalno rešitev slovenskega vprašanja – po 13. marcu 1938 na avstrijskem Koroškem in po 6. aprilu 1941 po celotnem okupiranem slovenskem ozemlju. Komunistična oblast se je s podobno vne-mo po 9. maju 1945 lotila ostanka nemške manjšine. Zlo tedaj praviloma ni doletelo krivih zločinov in hudega, saj so se večinoma pravočasno umaknili, pač pa tiste, ki so ostali tam, kjer je njihov rod živel stoletja. Pogovor z žal že pokojno vnukinjo zadnjega nemškega župana Maribora Johanna Schmidererja je to potrdil. Gospa, ki je jesen življenja preživljala v bližini Dunaja, je odpustila tistim, ki so prizadeli njeno družino. Pri skoraj petindevetdesetih je obžalovala le, da ji starši kot otroku niso omogočili, da bi se v domačem Mariboru naučila slovenskega jezika ...

S tem je morda odprla eno ključnih vprašanj tudi današnjega časa. Gotovo je, da se slišimo, se pa tudi razumemo? Moj odgovor je pritrdilen. O tem me je prepričala tudi najnovejša knjiga zgodovinarja dr. Andreja Rahtena, sodelavca Zgodovinskega inštituta Milka Kosa pri ZRC SAZU in Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Mariboru. Delo nosi naslov: *Po razpadu skupne države, slovensko – avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita*, izšlo je pri Celjski Mohorjevi družbi v sozaložništvu s celovško in goriško Mohorjevo družbo.

Avtor je z obsežnim delom želel obeležiti stoto obletnico plebiscita, obenem pa je začutil, da je to tudi pravi čas za korak naprej. Na enem od znanstvenih simpozijev, na katerih so lansko jesen govorili o stoletnici podpisa mirovne pogodbe v Saint Germainu, je ugotovil, da so stališča avstrijskih in slovenskih znanstvenikov o tej temi v zadnjih desetletjih postala bližja. Oboji so se lotili sistematičnega raziskovanja virov z obeh strani, predvsem pa je v zavest stopila nova, doslej manj prisotna kvaliteta – pripravljenost poslušati in slišati tudi drugo stran. V času zbiranja gradiva za knjigo je avtor obiskal Avstrijski državni arhiv ter Koroški deželni arhiv in tam uspel najti dokumente, ob katerih ga je prevzel občutek, da je morda prvi raziskovalec, ki jih ima skoraj stoletje po nastanku v rokah. Podoben občutek ga je navdal tudi ob obisku Arhiva Republike Slovenije in Pokrajinskega arhiva v Mariboru, dveh najpomembnejših ustanov, ki pri nas hranita gradivo, pomembno za raziskovanje in razumevanje pred-, med- in poplebiscitnega časa. Čeprav je bil kdaj intimno drugače pozicioniran, se je potrudil razumeti tudi pričevalce z druge strani in ob tem ugotovil, da marsikaj tistega, kar se nam zdi znano in samoumevno, potrebuje še dodatno razlago. Prav zato bo najbrž kdo med bralci začuden, saj ponekod navaja tudi kakšnega avtorja, ki je v zavest koroških rojakov zapisan z negativnim predznakom. Za sodobnega raziskovalca je pomembno, da pozna in upošteva tudi te vire, šele na ta način lahko pridemo do okoliščin, v katerih bomo lahko rekli, da tako slovenski kot avstrijski zgodovinarji do tematike pristopajo po istih kriterijih in z istim resnim, znanstvenim pristopom.

Če kdaj, potem je priložnost za uveljavitev takega načina dela in razmišljanja zdaj, ob stoletnici koroškega plebiscita. In prav to je, ob splošnem razumevanju okoliščin – tedaj in stoletje pozneje – lahko ključna pridobitev večanja časovne razdalje od kritičnega trenutka in krepitve razumevanja tudi tistega posameznika, ki je bil tedaj s svojimi razlogi za tako odločitev – na drugi strani. Prav to se zdi, da je bilo ključno vodilo dr. Andreja Rahtena, ki se je v svoji karieri preizkusil ne le kot zgodovinar in temeljit poznavalec tako slovenskega kot nemškega v koroškem prostoru, pač pa tudi kot diplomat – nekdanji veleposlanik Republike Slovenije na Dunaju.

Za konec tega zapisa se bom – ne brez razloga – znova vrnil na Štajersko. Prihajam iz okolja, ki ga je deželna himna nekoč enotne kronovine v zgodovinskem izvirniku opevala kot *našo vinorodno deželo ob Dravi*. Prav zato me je ob poznavanju bremen hudega, ki so si ga v času vojne in morije po njej povzročali nemško in slovensko govoreči, pretreslo prvo srečanje s spominskim znamenjem na graškem Schlossbergu. Na bronasti plošči je reliefno poudarjena *naša nepozabljena domovina* z današnjimi mesti Maribor, Ptuj, Celje in Brežice. Skrajno desno so upodobljeni ljudje pri delu v vinogradu, pri trgatvi. Na ta način je umetniško izpostavljena močna vez z zgodovinsko eno najpomembnejših dejavnosti tega prostora.

Morda smo na pot boljšega razumevanja stopili tudi s pomočjo vinske trte. Njena najstarejša različica, ki rase v starem mestnem jedru Maribora, je pognala korenine tudi na Koroškem – pri Benediktinskem samostanu v Šent Pavlu, ob nekdanji stolnici v Šent Andražu, v celovškem vinogradu nad Vrbskim jezerom in v središču Wolfsberga. Simbolika vinske trte nas tako opominja, da smo za skupno stvar razumevanja in sožitja *vsi delavci v gospodovem vinogradu*. Vabi nas, da spoštljivo postojimo s spominom na bolečino prednikov, ki so pogosto v neznosnem osebni trpljenju izkusili breme delitev in zlo, ki so ga prinesle. Pod temi pogoji si bomo zagotovili, da bo ta naš vinograd razdeljen na nemški in slovenski del, kot je leta 1859 ob prenosu sedeža škofije iz Šent Andraža na Koroškem v Maribor zapisal blaženi škof Anton Martin Slomšek, obdelovan v duhu razumevanja in miru.

Naj bo iz množice sporočil, ki nam jih je leto za letom prinašala obletnica koroškega plebiscita ob stoletnici, za popotnico prav to.



Jugoslovanski propagandni plakat ob koroškem plebiscitu; vir: dLib

Bojan Wakounig

Koroški Slovenci – veliko generalov, malo strategije

Most

*Prišel je človek
in zaukazal:
Bodi most!
In bil sem most.
Po mojih železobetonskih
rebrih so hodili
ljudje in bogovi
in teptali moj krivi hrbet.
Čas pa je počasi
spodkopaval mojo trdnost
in jo nekega dne dokončno uničil.*

*Moji napeti loki
so se vzravnali
in bil sem spet človek.
Odtlej bežim pred temi ljudmi,
ker se bojim, da mi bo spet
kdo zaukazal: bodi most.*

Andrej Kokot

Ko je koroški deželni upravitelj Arthur Lemisch samo deset dni po plebiscitu leta 1920 o tistih Slovencih, ki so glasovali za Jugoslavijo, zapisal, da je na voljo »čas ene same generacije, da te zapeljance pripeljemo nazaj v koroštvo. Z nemško kulturo in koroško prijaznostjo želimo opraviti to delo v času ene generacije,« je, po pravici povedano, le odkrito spregovoril o idejnih temeljih za ohranitev »nedeljene Koroške«. Že res, da je deželni zbor v Celovcu dva tedna pred plebiscitom sprejel izjavo, s katero je slovenskim deželanom zagotovil »zdaj in za vselej ohranitev njihove jezikovne in narodne posebnosti in da bo skrbel za njihov duhovni in gospodarski razcvet v enaki meri kakor za nemške prebivalce dežele«. Vendar je bila to običajna predvolilna propaganda. Boj za avstrijsko južno mejo se je napajal iz nacionalnih vzgibov. Šlo je za Nemško Avstrijo, kakor si je nova

republika sama dala ime. Obljube o razcvetu in ohranitvi slovenskega značaja dežele Koroške so bile prazne marnje.

Seveda pa tudi na »naši,« slovenski strani ni bilo nič drugače. Država SHS in takoj za njo Kraljevina SHS sta prav tako nastali zaradi nacionalnega združevanja. Kar je bilo seveda povsem legitimno in logična posledica nacionalnih vrenj in oblikovanj iz 19. stoletja, ki so nadaljevanje družbenih preoblikovanj po razsvetljenstvu. Slovenske zahteve po koroškem ozemlju so bile popolnoma upravičene. Če ocenjujemo zgolj po jezikovnem kriteriju – večina na plebiscitnem ozemlju je tedaj govorila slovenska narečja –, so bile prav gotovo celo bolj osnovane kot zahteve Avstrije. O razlogih, zakaj slovenski strani ni uspelo zmagati na plebiscitu, je medtem na voljo zadosti kakovostnih razprav. Zgodovinar Andrej Moritsch je poudaril socialni in ekonomski vidik (kmečko prebivalstvo bi izgubilo svoja tržišča v Celovcu in Beljaku, celoten Rož in Gure bi kot slepo črevo za Karavankami ostali brez zaledja), prav gotovo ne gre za nemariti izbire med dobro znanim Dunajem in avstrijsko kulturo ter povsem tujim Beogradom in neznanim jugom, koroški Slovenci so bili že pod desetletnim vplivom germanizacije, odločilna je bila tudi propaganda. Medtem ko je slovenska stran nagovarjala predvsem nacionalni element, je avstrijski aparat bistveno bolj spretno opozarjal na socialna vprašanja in s tem zase pridobil delavstvo, znal je igrati na strune obljub nove republike, ki bo skrbela za vse državljane, ne glede na družbeni status, in obenem črnil jugoslovansko-srbsko monarhijo kot zastarelo, ki bo mlade Korošce silila v vojne na oddaljenih bojiščih. In avstrijski propagandisti so zgledno – vsaj pred plebiscitom, kasneje seveda nikdar več – uporabljali slovenski jezik, celo njegove koroške narečne posebnosti. Skratka, imeli so boljši marketing.

Svoje prave karte pa so razkrili takoj po plebiscitu. Prej omenjeni citat tedanjega deželnega upravitelja Lemischa o vračanju zapeljanih Slovencev v koroštvo »z nemško kulturo in prijaznostjo« se namreč nadaljuje še bolj odkritosrčno: »Toda preden začnemo z delom ljubezni, pa končajmo maščevanje. Znebiti se hočemo vseh tistih, ki so oskrunili sveti mir naše domovine.« Okoli tri tisoč Slovencev je tedaj zapustilo ali moralo zapustiti svojo koroško domovino, je ugotovil zgodovinar Danijel Grafenauer, sam potomec Korošcev, ki so se umaknili v Jugoslavijo. Med njimi je bilo zlasti veliko izobražencev, učiteljev – na Koroškem sta bila do druge svetovne vojne potem samo še dva zavedna slovenska ljudskošolska učitelja – in duhovnikov, med njimi sta bila tudi kasnejši ljubljanski škof Gregorij Rožman in univerzitetni profesor Lambert Ehrlich, ki je po prvi svetovni vojni kot koroški predstavnik sodeloval v slovenski delegaciji na pariški mirovni konferenci. Mohorjeva družba, ki je svojo tiskarno leta 1919 umaknila na Prevalje, je bila do leta 1946 na avstrijskem Koroškem v svojem delovanju močno okrnjena, tednik *Koroški Slovenec* je moral izhajati na Dunaju, ker ga na Koroškem nobena tiskarna ni bila pripravljena natisniti brez poprejšnje cenzure. Pogovori o obljubljeni kulturni avtonomiji za koroške Slovence so zašli v slepo ulico, kulturno, družabno in družbeno življenje koroških Slovencev, ki je po prvem poplebiscitnem šoku ponovno zaživelo (po zaslugi lastne iniciative in neplačanega udejstvovanja), je bilo po priključitvi Avstrije nacionalsocialistični Nemčiji in po napadu sil osi na Jugoslavijo docela zatrto.

Lemischeva obljuba o »maščevanju« se je, to je treba odkrito priznati, res dobro uresničila. Toda ne docela. Še zdaleč ne. Število Slovencev – oziroma, danes se temu reče »slovensko govorečih« – na Koroškem je, takole čez palec, v debelem stoletju padlo s sto tisoč na okoli deset tisoč. Aktivnosti koroških Slovencev pa je danes ne samo v relativnem merilu, temveč tudi v absolutnih številkah znatno več kot pred nekaj desetletji. Zdesetkana narodna skupnost še vendar živi. Včasih se zdi skoraj že tako, da tako, kakor da bi šlo za generale brez vojske.

Vendar je treba pri tem počistiti s pogosto slišanim romantičnim prepričanjem v Sloveniji, da so zamejski Slovenci bistveno bolj narodno zavedni kakor Slovenci v tako imenovani matici. Če bi to držalo, število koroških Slovencev pač ne bi tako dramatično upadlo. Če bi bili tako zelo zavedni, bi kljubovali in vztrajali pri slovenski besedi. Res pa je, da je bila za vztrajanje pri slovenski besedi v državi z nemškim uradnim jezikom vendarle potrebna narodna zavest. Med tako imenovanim jedrom koroških Slovencev, med tistimi družinami, kjer se slovenščina ohranja, bi se res dalo izmeriti višjo stopnjo narodne zavesti kot med povprečjem populacije v Sloveniji. V opravičilo »Slovenecem v matici« pa naj bo zapisano, da ni treba biti bogve kako narodno zaveden, da ostaneš Slovenec v Ribnici, Ljutomeru, Ilirski Bistrici, Ljubljani ali v Zgornjih Bitnjah. Okolica je tam popolnoma slovenska. Zato tudi še danes skoraj vsi v koroških Selah pod Košuto govorijo slovensko, četudi še zdaleč niso vsi »zgled narodne zavednosti« – v odročni gorski občini je pač znanje slovenščine velika prednost, če ne celo pogoj, za polnovredno udeležbo v družbenem življenju.

A tudi v Selah slovenski jezik počasi izgublja svoj primat, pri čemer je opaziti fenomen, ki ne prizadene samo slovenščine na Koroškem, temveč celo avstrijsko nemščino. Še pred tremi, štirimi desetletji so selski otroci po štirih letih ljudske šole v domačem kraju prihajali v Slovensko gimnazijo v Celovcu ali v glavno šolo v Borovljah s pogosto precej polomljeno nemščino. Od malega so doma namreč govorili samo slovensko, z nemškim jezikom so se prvič srečali v šoli in se ga kasneje vendarle naučili brezhibno, seveda v njegovi koroški narečni različici. Danes tudi v Selah prihajajo otroci v ljudsko šolo in celo v otroški vrtec po navadi z odličnim znanjem nemščine, toda pogosto s tujim naglasom – govorijo namreč »nemško« nemščino, takšno, kakršno govorijo v Nemčiji. Naučili so se je s televizije. Tako kakor tudi drugi otroci v Avstriji, ki radi gledajo televizijske programe iz Nemčije, zaradi česar v Avstriji čedalje bolj izginjajo značilnosti avstrijske nemščine. Ogrožena torej ni samo slovenščina na Koroškem.

In če še kratko ostanemo pri televiziji in medijih nasploh. Risanke, filmi, pogovorne oddaje, vsakodnevni televizijski dnevnik oblikujejo tudi človekovo dojemanje družbe in sveta. Koroški Slovenec, ki praviloma ne gleda programa RTV Slovenija (ki je za večino, če sploh, dostopen samo po satelitu in s posebno kartico), ne posluša radijskih postaj iz Slovenije, ne bere dnevnega ali tedenskega časopisja iz Slovenije, dejansko živi v drugačnem svetu kakor Slovenec v Republiki Sloveniji. Tudi po treh desetletjih samostojne in demokratične slovenske države so tam še kako očitni vplivi in ostanki 45 let socialističnega sistema. Koroški Slovenci so odraščali in živeli v drugačni državni ureditvi, razlike med »zamejskimi« in »matičnimi« Slovenci so tudi zato velike.

Slovenska osamosvojitev in demokratizacija, ki sta v koroški in avstrijski javnosti sicer absolutno pozitivno vplivali na javno dožemanje ne samo Slovenije, temveč vsega slovenskega nasploh, sta povzročili še en zanimiv pojav. Če namreč danes običajen koroški Slovenec govori o Slovencih, pri tem nima v mislih svojih koroških rojakov, temveč tiste, ki živijo v Sloveniji. Ki so nekaj drugega. Ki so jih pred tremi desetletji imenovali Jugoslovani ali raje kar »Jugeji«. Ko govori o sebi, bo poudaril, da je koroški Slovenec. Sicer pa, da je Avstrijec. Po sto letih življenja v različnih državah je za marsikoga ostala vez med Slovenci severno in južno od Karavank samo še jezik sam, sicer pa se imajo za pripadnike različnih nacij, eni so torej Avstrijci, drugi Slovenci.

Nasploh se danes čedalje bolj uveljavlja govoriti samo še o jezikovnih skupnostih. O slovensko govorečih Koroščih in o nemško govorečih. Ne o Slovencih in Nemcih. Ko torej Slovenec iz Slovenije govori o Avstrijcih in pri tem misli na nemško govoreče državljane, se v očeh večine koroških Slovencev moti – kajti Avstrijec je zanje kdor koli, ne glede na jezik, ki ga govori. Koroški Slovenci so torej popolnoma postali člani avstrijske družbe, njihova domovina je Avstrija, ne samo v geografskem ali političnem smislu, temveč tudi v duhovnem.

Danes tudi nikakor ni več mogoče govoriti o diskriminaciji koroških Slovencev na osebni ravni. Postali so visoki diplomati, vodje finančnih uprav, z državnimi nagradami počaščeni literati, vodilni menedžerji, člani avstrijskih športnih reprezentanc, vodilni novinarji pri avstrijski državni radioteleviziji ORF, koroški Slovenec je postal škof krško-celovške škofije, direktor dunajskega Burgtheatra, vodilnega odra v nemško govorečem prostoru, jasno poudarja, da je koroški Slovenec.

Osrednjo vlogo pri emancipaciji in razvoju koroških Slovencev je imela leta 1957 ustanovljena Slovenska gimnazija v Celovcu. Mladini, ki je pretežno prihajala iz kmečkega, delno iz delavskega okolja, je omogočila solidno izobrazbo in tudi s tem vplivala na samozavest in posledično na narodno zavest slovenske skupnosti. Koroški Slovenci danes radi poudarjajo, da so nadpovprečno izobrazena narodna skupnost. Drži, delež maturantov in absolventov visokih šol je med slovensko govorečim prebivalstvom znatno višji kakor med nemško govorečim prebivalstvom Koroške (delež delavcev, ki so še vedno najbolj izpostavljeni splošnemu asimilacijskemu ozračju, pa je ekstremno podpovprečen). Slovenska gimnazija je omogočila tudi neobičajno dobro povezanost in poznanstva med koroškimi Slovenci – ker so skupaj obiskovali celovško šolo, se poznajo tako prebivalci z vzhoda Podjune kakor iz zahodnega Roža in z Zilje. Koroški Nemci ali, kakor se danes reče, nemško govoreči Korošci po navadi poznajo le sošolce iz svojega ožjega okraja.

Vendar je Slovenska gimnazija, brez katere danes najbrž ne bi bilo več omembe vredne slovenske skupnosti in dejavnosti na Koroškem, prinesla tudi negativne posledice za narodno skupnost. Večina absolventov se namreč po maturi odloči za študij, večinoma na Dunaju in v Gradcu. Številni tam tudi ostanejo – spletle so se osebne vezi, veže jih služba, na Koroškem manjka poklicnih priložnosti ali pa preprosto ne marajo več nazaj v rodno deželo. V Oslu, Londonu, na Dunaju in v Gradcu, Moskvi in Los Angelesu marsikateri izmed njih ohranjajo slovensko zavest, s svojimi otroki govorijo slovensko. Na

Koroškem pa se je slovensko govoreča skupnost vseeno skrčila. In se krči naprej. Generalov je veliko, vojakov čedalje manj.

In če danes ni več mogoče resno govoriti o diskriminaciji koroških Slovencev na osebni ravni, če nedvomno velja, da se je nacionalno ozračje na Koroškem spremenilo na bolje, da nekdanjih napetosti, ki so se kdaj končale tudi s pretepi, ni več, pa je slovenščina na kolektivni ravni še vedno diskriminirana. Ureditev za dvojezične krajevne table iz leta 2011 je minimalističen dogovor, ker je namreč vidna slovenščina v obliki napisov in tabel še vedno trn v peti prenekaterim, ki znajo vpiti najglasneje. O resni rabi slovenščine na uradih ni mogoče govoriti, ker so predpisi za prebivalce različnih občin in okrajev tako različni, da se v njih spoznajo samo še specializirani pravniki. Avstrija še vedno ne zagotavlja – v eklatantnem nasprotju z določili Avstrijske državne pogodbe – finančnih osnov za slovenske tiskane medije na Koroškem, zaradi česar so koroški Slovenci še vedno odvisni od bolj ali manj dobrohotnih podpor iz Slovenije. Tako zelo hvaljeni dvojezični pouk v ljudskih šolah – vsako jesen vlada veselje nad novim rekordnim številom prijav – je, trdo rečeno, v glavnem le strel v prazno. Le na redkih šolah se otroci, ki ob vstopu v šolo ne znajo slovensko (in to je krepka večina), po štirih letih naučijo toliko slovenščine, da se v njej lahko sporazumevajo. Večinoma pa jim ostane še kakšen Dober dan, Dober večer ali pa Srečno. Kaj več pa že ne. Tudi za to ne, ker razen za otroke, ki pot nadaljuje na Slovenski gimnaziji, ni poskrbljeno za nadaljevanje jezikovnega učenja.

Veliko je torej lepih besed, leporečja in prijetnega besedičenja, kakršna je tudi vedno znova omenjena metafora o koroških Slovencih kot mostu med narodoma in državama. Pesnik Andrej Kokot (1936–2012) je že pred desetletji o »mostovanju« napisal odlično, v uvodu omenjeno pesem. Vedno znova se sliši, kakšna obogatitev za deželo je slovenska narodna skupnost. Pa bi bilo bolje, da se ne bi govorilo o obogatitvi, temveč o dejstvu in normalnosti. Obogatitev namreč implicira vedno neko predhodno oddvojenost, tujost. Nihče ne bo zase rekel, da si je obogatitev, to je zanj lahko samo nekaj, kar je pridobil, se naučil ali prisvojil. Četudi se torej koroški Slovenci popolnoma čutijo Avstrijce, jih avstrijska družba še vedno dojema kot nekaj, vsaj rahlo tujega. In zato je tudi sto let po plebiscitu in tisoč štiristo let po navzočnosti na teh tleh slovenščina na avstrijskem Koroškem v resnici še vedno dojeta kot tujek.

In kako naprej? O prihodnosti je vedno lažje govoriti potem, ko se je že zgodila. Trend na avstrijskem Koroškem pa je tak: tudi družine koroških Slovencev praviloma nimajo več kot dva otroke, z naravnim prirastkom torej ni mogoče računati. Odseljevanje se nadaljuje, še vedno tudi mladi koroški Slovenci in Slovenke opuščajo svoj jezik, naraslo je število mešanih družin, ki so seveda lahko tudi priložnost, po navadi pa vendarle pomenijo tveganje. Četudi je v zadnjih letih zaznati povečano priseljevanje iz Slovenije, je vseeno s precejšnjo zanesljivostjo mogoče napovedati, da se bo število slovensko govorečih severno od Karavank še naprej osipalo. Toda jedro koroških Slovencev se je ohranilo, čeprav močno skrčeno. Za zdaj še obstaja zadosti mladih družin, ki jim narodna zavednost ne vzbuja neprijetnih občutkov. V individualnih okvirih se slovenščina ohranja in razvija, posamezniki sami zase najdejo rešitve. Celovito strategijo, če je kaj takega sploh mogoče, pa bo skupnost morala šele najti.

Dr. Marjan Dolgan

Popravek in dostavek o Cirilu Kosmaču

V letošnji prvi številki revije Zvon, str. 34–35, je gospa mag. Marija Mercina priobčila sintetični jubilejni članek Ciril Kosmač (1910–1980). Iz njega je mogoče izvedeti o marsičem, kar je povezano s tem pisateljem, hkrati pa članek vzbuja vprašanja o mnogoterih vidikih. Ker nočem bralcev dolgočasiti, se bom dotaknil samo nekaterih.

Iz članka izvemo, da obstaja Kosmačeva »učna pot«, po kateri poteka vsako leto »organiziran množični pohod«. Toda po kakšnem ključu se vplivni dejavniki v krajih, ki imajo na voljo dva pomembna književnika, odločajo za poimenovanje poti po enem, ne pa po drugem? Tolminci in Goričani premorejo tudi največjega pripovednika slovenskega ekspresionizma, Ivana Preglja, ki je med drugim napisal roman o kmečkem uporu *Tolminci* in epilog k njemu, novelo *Matkova Tina*. Kljub zgodovinski pomembnosti tega upora je čudno, da Tolminci, predvsem pa Novogoričani, še niso uredili Pregljeve učne poti, ki bi vodila od Tolmina do vsaj Solkana, če je že kraj usmrčitve upornikov ostal onkraj državne meje. Neobstoj te poti je še toliko bolj čuden, ko gledamo na pobočju bližnjega goriškega hriba novodobno upornost v obliki napisa, ki slavi osebo, pod čigar oblastjo je bilo po drugi svetovni vojni brutalno pobitih na tisoče ljudi, pod čigar oblastjo je obratovalo strahotno koncentracijsko taborišče Goli otok; napis, ki nadaljuje kult osebnosti, ki ga je gojil dosmrtni diktator in fevdalno užival v dvorcih po celi nekdanji državi. Morda se Pregljeva učna pot že pripravlja, zato upam, da bo kdo kmalu kje sporočil novico o njej. Pač pa avtorica omenja, da je dolina Idrije postala zaradi Kosmačevega opusa »do neke mere tudi svetovna dediščina« (str. 35). Ali je to njeno osebno mnenje ali je kakšna mednarodna institucija res dodelila dolini ta laskavi status? Če gre za mednarodno verifikacijo, je to razveseljivo. Če ne, potem gre za zasebno iluzijo, kajti – bodimo trezni – ta dolina ne bo nikoli pridobila statusa, kakršnega imajo Proustov Pariz, Joyceov Dublin in Kafkova Praga, niti statusa, ki ga imajo lokacije iz drugih svetovno znanih in priznanih pripovednih del. Lokacij iz malih književnosti, za katere si njihovi raziskovalci želijo, da bi postale svetovno znane, ne manjka, a se ne morejo kosati z odmevnostjo, vplivnostjo in priznanostjo tistih iz velikih književnosti. Žalostno, toda resnično.

Vsakega ljubitelja glasbe pa bo vzradostila novica, da so muzealci pridobili harmonij Kosmačevega očeta. Po skoraj sto letih! Ali sploh še stoji skupaj? Ali so ga restavrirali? Avtorica ni povedala, kakšno funkcijo so mu muzealci namenili. Bilo bi koristno, ko bi upoštevali svetovne muzejske trende: pridobljeni eksponat naj ogledovalca pritegne z glasbo, ki so jo na njem izvajali. Organist, ki bi, oblečen v starinsko obleko, igral na harmonij, bi bil odlična »nadgradnja« eksponata. Vendar muzej gotovo nima denarja, da bi ga plačal, zato naj med ogledi predvaja vsaj kakšen glasbeni posnetek. Toda kaj naj z njega zveni? Cerkevna glasba, ker je bil

Kosmačev oče organist? Slovenske ljudske in umetne pesmi, ker je bil zborovodja? Ob harmoniju utegne kakšen obiskovalec muzeja glasno vprašati, kako je bilo z religioznostjo v Kosmačevi družini in kako je bilo z njo pri pisatelju. Kolikor vem, se doslej tega zanimivega vidika ni še nihče dotaknil. Koristno bi bilo, ko bi avtorica vsaj nekoliko posvetila v ta spregledani kot.

Toda glavni namen mojih vrstic je zgolj popravek. Iz avtoričinega članka veje njena velika ljubezen do pisatelja in njegovega opusa. Takšen odnos je vreden pohvale, vendar je hkrati nevaren, saj lahko povzroči premajhno kritično distanco do raziskovanega književnika in njegovih del. Morda je prav čustveni zanos avtorici zastrl pogled, ko je zapisala: »Marjan Dolgan meni, da je to [Kosmačeva *Balada o trobenti in oblaku*, op. M. D.] »najbrž Kosmačeva najboljša pripoved, ki sočasno prikazuje osebno problematiko ustvarjalca in se sugestivno loteva etične problematike v času 2. svetovne vojne« (*Slovenska književnost*, 1996)«. V citatu manjka pred *Slovensko književnostjo* beseda »leksikon«, saj brez nje nastaja zmoten vtis o avtorstvu knjige in njeni naravi. Avtor knjige ni Marjan Dolgan, ampak je njen soavtor, kajti knjiga *Slovenska književnost* je leksikon, ki je skupinsko delo več avtorjev. Tudi avtor navedenega citata ni Marjan Dolgan, ampak Andrijan Lah, ki je v tem leksikonu avtor gesla o Kosmaču, iz katerega avtorica navaja citat. Celotno geslo je v leksikonu objavljeno na str. 212–213, citat pa na str. 213. Pod geslom o Kosmaču je v okroglem oklepaju natisnjena kratica njegovega avtorja »(AL)«, ki je razvezana v ime in priimek na 3., nepaginirani strani leksikona in na njegovi zadnji platnici. Najbrž je do avtoričinega spodrsljanja prišlo pod vtisom dejstva, da sem v tem leksikonu avtor večjega števila gesel o drugih književnikih in književnicah.

Čeprav je zdaj avtorstvo citata pojasnjeno, utegne še vedno kdo misliti, da imam Kosmačevo *Balado* za kakovostni vrh njegovega opusa. Nikakor ne. Že ko sem jo v najstniških letih prvič prebral, je name delovala vložnost pripovedi o Temnikarju v okvirno pripoved o pisatelju Majcnu okorno in prisiljeno. Menil sem, da bi bilo bolje, ko bi Temnikarjeva pripoved (p)ostala samostojna novela, v kateri bi bil brez vmesnega Majcnovega vtikanja vanjo in brez okvirne pripovedi o Majcnovem pisateljevanju zložno prikazan razvoj Temnikarja od omahljivca do junaka, potem pa še nasilna smrt članov njegove družine. Pripoved o Temnikarju noče biti navadna psihološkorealistična novela, saj je dogajanje podrejeno glorificiranju Temnikarja, kar ima slavlno funkcijo. Ta postane očitna, ko natančneje pogledamo, kam osebe ideološko gravitirajo, tudi če so navidezno nepolitične. Kakor da je pisatelj hotel s patetično pripovedjo o Temnikarjevem žrtvovanju doseči pri nekom nekakšen odpustek ali se nekomu prikupiti. Če vemo, kdaj je besedilo nastalo (druga polovica petdesetih let minulega stoletja), potem je mogoče »nekoga« tudi konkretizirati. Šele v tem kontekstu postane naravnost celotnega besedila razumljiva. Kosmač se je pretirane patetike Temnikarjeve novele zavedal, zato je pripoved o junaku »razlomil« in jo po »koščkih« potaknil v okvirno pripoved o Majcnovem pisateljevanju kot rozine v potico. Prav okvirna pripoved naj bi privzdignjenost vložene pripovedi omilila in jo upravičila, češ da je »naravna« posledica Majcnovega ustvarjalnega akta, v katerem njegova razgreta domišljija »plete« novelo. Takšen prijem je načelno mogoč, toda Kosmačeva realizacija je problematična. Majcen ima do Temnikarjeve pripovedi res distanco, vendar ne tolikšne, kolikor jo zahteva temeljna zasnova celotnega besedila. Kosmač je pri slavlilni Temnikarjevi pripovedi in njenem prepletanju z Majcnovo pripovedjo, ki je

nekoliko manj, toda še vedno precej patetična, uporabil prijem moderne psihološkoasociativne proze, vendar pri tem ni bil dosleden. To se najbolj kaže pri prehodih iz okvirne v vloženo pripoved, kjer se razkrivata tudi prevelika skonstruiranost celote in potrjuje njena neprepričljivost.

Pripoved o Temnikarju je vložena v Majcnovo po principu asociacij, torej kot da Majcen pravkar v mislih snuje Temnikarjevo pripoved, kot da še ni dokončana niti dokončna. Po tej logiki bi morali biti pasusi vložene pripovedi dogajalno manj sklenjeni in bolj fragmentarizirani, saj potekajo asociacije pri snovanju vsakega literarnega spisa v različne, tudi povsem difuzne, konfuzne ter protislovne miselne in predstavne smeri. Ko kateri koli pisatelj snuje literarno delo, tehta dlje časa zasnovo fabule, njene epizode, izbira in oblikuje različne osebe v njih ter se odloča za primeren stil. Nekatere prvine ostanejo samo njegovi začasni prebliski, domisleki ali zasnutki, nekatere opusti, nekatere ohrani, nekatere dopolni in izpopolni, napiše več osnutkov ter nazadnje končno verzijo. Majcen pa v vrtincu svojih mislih sicer snuje novelo, ki še ni celota, toda bralcu jo servira po delih, ki so časovno in dogajalno zaokroženi, s pomočjo trdne sintakse in interpunkcije. Pri tem hoče ustvariti vtis, da je snovanje pripovedi o Temnikarju šele v zarodkih, dejansko pa ima že »izdelane« cele kose te pripovedi. Zato je mogoče te dele o Temnikarju brez težav izločiti iz vložene pripovedi in jih sestaviti v samostojno zaporedno sklenjeno celoto. Toda glede na izbrani asociativni princip bi morala biti pripoved o Temnikarju zapisana v obliki notranjega monologa z razrahljano sintakso in morda celo brez ločil, saj bi bilo samo tako Majcnovo miselno snovanje zgodbe o Temnikarju dosledno in psihološko prepričljivo, čeprav pripovedno manj pregledno. Tako pa pisatelj in Majcen podcenjujeta bralca in njegovo percepcijo, saj naivno sklepata, da ne bo spregledal njune nedoslednosti.

Poleg tega so deli pripovedi o Temnikarju natisnjeni v kurzivi, torej so tudi grafično poudarjeni, pregledni, izstopajoči iz okvirne pripovedi in hkrati poučevalni. Bralcu izrecno povedo: pomni, tukaj se je začasno pretrgala Majcnova pripoved, zdaj se začenja v kurzivi pripoved o Temnikarju in obratno. Pripovedovalec ima torej cele dele vložene pripovedi že izdelane, bralcu jih »kaže« kot kurzivno nalepljene plakate, na katerih so »čistopisno« popisane posamezne zaokrožene faze Temnikarjeve poti. Metaforično povedano: Majcen hoče bralca prepričati, da šele »tke« posamezne trakove pripovedi o Temnikarju, dejansko pa je »stkal« že več večjih »kosov tkanin« te pripovedi in jih razkazuje bralcu, že »očiščene, oprane in izobešene«, na svojem literarnem »balkonu«, kar deluje ekshibicionistično in samovšečno. Skratka, prehodi med okvirno in vloženo pripovedjo razkrivajo diskrepanco med kaotičnim psihičnim in miselnim dogajanjem v Majcnovi pisateljsko snujoči glavi, in literarizacijo tega dogajanja, ki je kljub »razlomljenosti« na posamezne kose v sebi sklenjena in povsem pregledna. Poglavitno protislovje celotnega besedila! Pripoved bi morala biti glede na tok zavesti v Majcnovi glavi sintaktično manj urejena in dogajalno bolj razsekana, dejansko pa je njena urejenost tolikšna, da je opazna pretirana mehaničnost in skonstruiranost, povrhu je čutiti tudi pretirano patetičnost. Vse te lastnosti izpodjedajo temelje, na katerih celota sloni. Ko se pripovedni prijem tako razgali, dobi pripovedna iluzija razpoke, »čar« pripovedi se razblinja, bralec »pade« iz pripovednega risa, namesto da bi podoživljal dogajanje, začne

opazovati nedoslednosti celotne konstrukcije in se ob njej celo rahlo muzati, kar hočeš nočeš spodbuja še patetično podano dogajanje.

Tudi v okvirni pripovedi o Majcnovem pisateljevanju je precej protislovij. V njej spet ne manjka patetičnosti, čeprav je nekoliko manjša od tiste, ki obdaja Temnikarja, predvsem pa ne še bolj skonstruiranega dogajanja, ki je polno teatraličnosti in melodramatičnosti, posebno v prikazovanju oseb in njihovih medsebojnih razmerij. Vse je dodatno začinjeno s plakatno poudarjeno simboliko oblaka na nebu in doneče trobente. Tudi razmerje med »good boys« in »bad boys« je pravzaprav preslikava tistega iz pripovedi o Temnikarju. Glede na razmere, kakršne so bile na Dolenjskem po drugi svetovni vojni, bi lahko tudi pripadnik druge skupine vsaj enkrat malce vzkipel in Majcnu omenil medvojne likvidacije, predvsem pa kakšno jamo s povojnimi tisoči trupel. Šele če bi nastal med njima dialog argumentov in protargumentov, kar je nujna podlaga vsake dobro komponirane pripovedi, bi ta zagotovil pripovedi večjo polnokrvnost oseb in prepričljivost. Toda takšnega dialoga v okvirni pripovedi ni in shematičnost oseb je prevelika.

Pripadnik premagane vojaške strani, Črnilogar, ki ga pripovedovalec posredno negativno vrednoti, ne komentira nekdanjega dogajanja niti revanšizma zmagovalcev niti ga ne aludira, kar je že s formalnega vidika dobro zgrajene, dinamične in dosledne realistične pripovedi napaka. Ta se poraja iz konstrukcije celotne pripovedi, ki jo določa dominantna ideološka shema pripovedi, ki je skladna s sočasno oblastniško; implicirana je zlasti v Majcnovih pogovorih s Črnilogarjem. Ti naj bi bili tako sugestivni, da to, za Majcna, negativno osebo privedejo celo v samomor, toda ta ni nič drugega kot postopno in slabo prikrito »kaznovanje« po principu »deus ex machina«. Zato je sugestivnost in vplivnost Majcnovih besed na Črnilogarja namišljena in slaba konstrukcija, ki je posebno glede na realistični vidik dogajanja vse prej kot verjetna. Sugeriranje moči, ki naj bi jo imele besede pozitivnega lika na negativnega, in posledični samomor je očitno poklon takratni oblastniški ideologiji, zavit v literarni celofan. Kosmač je nasprotje med Majcnom in Črnilogarjem obdelal v črno-belo, enostransko in neprepričljivo. Seveda je mogoče pripomniti, da politične razmere ob nastanku besedila česa drugega niso dovoljevale. Po drugi svetovni vojni je slovenska komunistična oblast dopuščala samo svoje mitologiziranje, nikakor ne literarnega upodabljanja temnih strani njenega vzpona in poznejšega vladanja (prim.: dve politični gonji proti Kocbeku zaradi novelistične zbirke *Strah in pogum* s temo partizanskih likvidacij in zaradi tržaškega intervjuja z informacijo o povojnih množičnih pobojih, izločitev Kocbeka iz političnega in kulturnega življenja, reakcija na poezijo Daneta Zajca in posebno na njegovo pesem *Jalova setev*, aretacija Tomaža Šalamuna zaradi družbenokritične pesmi *Duma* 1964, razbitje uprizoritve igre *Topla greda* Marjana Rožanca in prepoved njene objave, prepoved izida romana Branka Hofmana *Noč do jutra* s temo Golega otoka in še kaj). Ta oblast ni dovoljevala ustvarjalne svobode, od književnosti je hotela, že od začetkov svojega vzpona, propagando (prim.: spor na literarni levici pred drugo svetovno vojno; medvojne direktive, imenovane *Smernice* Glavnega štaba NOV in POS leta 1944, »partizanska breza«, seznam prepovedanih knjig takoj po drugi svetovni vojni, cenzurna vloga različnih organov in funkcionarjev v založništvu in tisku, vsiljena avtocenzura in še kaj). Tega se je Kosmač gotovo zavedal, toda zakaj si je kljub svoji senzibilnosti izbral temo, pri kateri je imel zavezane roke in en sam izhod: obdelavo, ki potrjuje ideologijo takratne oblasti in jo mitologizira?

Začudenje vzbuja tudi premajhna konkretizacija lokacije, na kateri Majcen piše svojo pripoved o Temnikarju. Ali se je Majcen šel sredi petdesetih let 20. stoletja tudi kmečki turizem na Dolenjskem, kjer je sedel za mizo in pisal? Neverjetno, ko je znano, da je takratna oblast zatirala zasebno podjetništvo z vsemi sredstvi? Če bi se vendarle začasno naselil pri kakšnem znancu, bi ga gotovo prišla identificirati »ljudska milica«, saj bi bilo treba preveriti, kaj dela oseba z oddaljenim krajem stalnega prebivališča toliko časa v oddaljeni dolenjski vasi (primer: prihod sorodnika k starejšem pesniku Gregorju Strnišu v Ljubljani in nato zaporniška kazen za celo družino Strniša!). Povrh se je Majcen nastanil pri Črnilogarju, o katerem je takratna policija morala marsikaj vedeti, saj je zbirala podatke o skoraj vseh prebivalcih. Ali je prišlek »ljudski oblasti sovražen element«? Vohun? Snovalec upora proti »ljudski oblasti« z »ljubljenim maršalom na čelu«? Seveda bi lahko »ljudska milica« ugotovila, da je Majcen »naš človek«, saj piše oblasti všečno književnost. Toda znano je, da Kosmač ni hodil pisat v nobeno dolenjsko hišo s kmečkim turizmom, ampak v dolenjsko kartuzijo Pleterje, zato bi moral to realno lokacijo, če bi hotel biti dosleden realist, vključiti v pripoved. Vendar je ni, niti kot aluzijo. Ali si je ni upal, ker se je zbal oblastniškega očitka, da dela reklamo za »klerikalizem«? Če bi kartuzijo pritegnil v svojo pripoved, bi s tem v slovenski prozi avtohtono anticipiral samostansko temo, s čimer bi vsaj nekoliko prehitel Umberta Eca in njegov roman *Ime rože* (1980). Danes bi se Slovenci lahko ponosno tolkli po prsih, da so že desetletja poprej premogli to temo, tako pa imamo, poleg svetovno nepriznane doline, še eno literarno frustracijo več. Če opazujemo Kosmačevo opustitev te lokacijske teme z vidika avtobiografičnosti, ki je pravzaprav temelj njegovega opusa, potem je to najbrž avtocenzurni ukrep, katerega literarna škodljivost se vse bolj kaže. Podobno velja, če opazujemo opustitev z vidika Kosmačeve domnevne nereligioznosti. Toda če ga religija ni zanimala ali mu je bila zoprna (karikatura skupine župnikov v *Tantadruju*), zakaj je potem hodil pisat v religiozno ustanovo? Dvojna morala? Varčevalni ukrep? Nizki stroški tamkajšnjega prebivanja? Morda celo zastojno prebivanje? Absoluten ustvarjalni mir? Kaj pa Kosmačevo bežno videvanje menihov po samostanskih hodnikih? Ti so kljub svojemu zapovedanemu molku hočeš nočeš vzbujali asociacije na religijo? Očitno še ena diskrepanca. Koristno bi bilo, ko bi jo kdo osvetlil.

Kosmač je očitno hotel v *Baladi* združiti različne vojne in poveljne teme ter hkrati modernizirati svojo in takratno slovensko prozo, ki je stagnirala v idejno shematičnem ter socialno in psihološko bledem realizmu. Toda ta kvadratura kroga je bila za njegov filtrirani avtobiografski, parcialno realističen in stilno privzdignjen literarni habitus prevelik zalogaj, zato se je iz njegovega najbolj ambicioznega načrta izcimilo notranje protislovno, dogajalno nedosledno in stilno nefunkcionalno besedilo, ki, vsaj mene, ne prepriča. Kosmač se je neuspelosti *Balade* verjetno zavedal, saj ni njegovega pripovednega vzorca nikoli več uporabil niti ga ni izpopolnjeval. Odvrnil se je od sočasnih sodobnih tem, se vrnil k folklorizmu svojega otroštva in s *Tantadrujem* pravzaprav čudno (pre)hitro sklenil svoj neobsežni opus, čeprav je občinstvo pričakovalo od njega nova dela. Vse, kar je napisal, deluje kot vaja za nekaj, kar naj bi še nastalo. Toda nasproti majhnega opusa se dviga zanimivo veliko pogorje njegove biografije. Ta je dramatično razpeta med velike geografske razdalje, med slovensko provincialnost in zahodnoevropski metropoli ter med dva totalitarna sistema, fašizem in komunizem, kar je že samo po sebi porajalo nevarne vrtince. Nekaj Kosmačevih življenjskih postaj, ki vzbujajo radovednost: otroštvo v oddaljeni dolini Idrije,

sodni proces zoper njega, zapor v Rimu, beg v kraljevino Jugoslavijo, zaplotniška Ljubljana, svetovljanski Pariz, ob nemški okupaciji Francije beg čez Španijo in Portugalsko v London, od tam še pred koncem druge svetovne vojne potovanje v Italijo, ki so jo nadzirali zavezniki, polet iz Barija z zavezniškim letalom v partizansko Belo krajino, evforični konec vojne, urednik povojnega režimskega časnika ter sodelovanje pri snemanju prvega slovenskega zvočnega in hkrati propagandnega filma po njegovi noveli. Kako velika in kako veličastna galerija krajev in prilog, iz katerih bi se dalo napisati skladovnico novel in romanov ali vsaj knjig napetih spominov! In literarno inovacijo: roman o snemanju filma in vseh spremnih zapletih! Toda večine teh krajev in doživetij v Kosmačevi prozi ni. Tudi daljših spominov ni napisal. Če primerjamo njegovo prozo z njegovo biografijo, ki jo pravzaprav poznamo samo v obrisih, potem zavezajo v njegovi avtobiografski prozi velike praznine. Primer: *Pomladni dan* začenja pripovedovalec s koncem druge svetovne vojne, zato bralec pričakuje retrospektivo, v kateri bo razkril svoja doživetja v tej vojni, toda pripoved se preusmeri in osredotoči na dogajanje med prvo svetovno vojno in po njej, na pripovedovalčevo zgodnjo mladost. Ali so bila Kosmačeva doživetja druge svetovne vojne res tako neznatna in nezanimiva, da niso bila vredna (samostojne) literarizacije? Spet nepričakovana in čudna diskrepanca.

Opaznost Kosmačevih opustitev tem in njihovega ignoriranja se še poveča, ko v primerjavo pritegnemo dela treh drugih slovenskih avtobiografskih pisateljev: stvarno, toda brez moralizatorskih zavor napisano *Moje življenje* Janeza Trdine (1830–1905) in avtobiografske romane Lojzeta Kovačiča (1928–2004). Ti so tako rekoč javna spoved pred vesoljno Slovenijo o vsem, kar ga je v navidezno idilični Sloveniji javno in zasebno doletelo, ter o vsem, kar so mu nekateri »dobrosrčni« Slovinci storili (prvotno neznanje jezika, stigmatizacija, izgon družine iz države, zapor, razpuščeni internat, vojaški kazenski bataljon, policijski nadzor, zasliševanja, spolnost, polom zakona, ženin samomor, ljubezenska razmerja in še kaj). Ali se nič ne sramujete, je Kovačiča nekoč javno vprašala neka bralka ob neki predstavitvi. Odgovor ni dokumentiran, toda pisatelj je njej in vsem drugim odgovoril, ko je zapisal, da je zanj edina resnična in etično poštena književnost tista, ki brez sprenevedanja pripoveduje o avtorjevih osebnih doživetjih, tudi skrajno intimnih, ki se jih večina ljudi sramuje. Zaradi brezobzirne odkritosrčnosti in smisla za pripovedno oblikovanje pripada Kovačiču prvo mesto med slovenskimi avtobiografskimi pisatelji. Če pritegnemo v primerjavo še avtobiografski roman *Menuet za kitaro* (1975) Vitomila Zupana, ki je brezkompromisen prikaz ideologije in nravi slovenskega partizanstva ter ogroženosti radoživega avtorja v njem, potem postane Kosmačevo literarno izogibanje upodobitvi partizanstva, kakršnega je sam doživel, osupljivo.

Kosmača bi, če bi še živel, človek vprašal, zakaj je bil v svojem opusu tako tematsko selektiven, zakaj je izpustil skoraj vsa doživetja na tujem, zakaj se je tako rad zatekal v svet svojega otroštva, čeprav so bila njegova mladeniška in zreleta leta napeta kot kriminalka. Pri iskanju odgovorov niso dosedanje interpretacije in literarnozgodovinske obravnave njegovih del kaj prida uporabne, pač pa spominska pričevanja, ki so jih o Kosmaču napisali Josip Vidmar v *Obrazih* (1979 in več izdaj), Pavle Zidar v spisu *Mraz Ovida v Pontu tare*, objavljenem v reviji *Sodobnost* leta 1980, Mira Mihelič v *Urah mojih dni* (1985), Niko Košir v *Srečanjih s sodobniki* (1989), Saša Vuga v zborniku *Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Biografski zbornik pokojnih članov 1938–2018* (2018) ter Alojz Rebula v dnevniku *Iz partiture življenja* (2002) in tistem, ki ga je objavil v devetdesetih letih minulega stoletja v reviji *Celovski Zvon*.

Jérôme Fehrenbach

Von Galen

Škof, ki se je uprl Hitlerju

Izid: oktobra 2020

Izdala in založila: Celjska Mohorjeva družba

Prevedla: Vesna Velkovrh Bukilica

Uredila: Saška Ocvirk

Nacisti so bili zadovoljni. Škof je ustrezal podobi umirjene tradicionalnosti, ki so mu jo pripisovali. Manj kot pol leta pozneje je vlada spoznala, kako bridko se je v njem zmotila.

Slab mesec pozneje je novi škof pisal podkanclerju *Reicha* – Franzu von Papnu. Clemens August ga sicer imenuje »nadvse cenjeni prijatelj« in ga tika, vendar je njegovo pismo kljub navidezni pristrčnosti prežeto z nezaupanjem. Škof je vedel, pri čem je. Von Papen je izdal *Zentrum*. Brezvesten je. Mislil je, da ga bo naveza s Hitlerjem pripeljala nazaj na oblast, v resnici pa so ga nacisti uporabili za svoj vzpon.

V pismu škof za začetek izrazi obžalovanje nad von Papnovo odsotnostjo pri slovesni zaprisegi in potem pri ustoličenju. Zaprisega je sicer »potekala zelo zadovoljivo«, zajtrk z Göringom in pruskim ministrom za veroizpovedi Rustom je bil menda »zanimiv« in ga je spremljal »odkrit, čeravno olikan in uglašen pogovor«. Škof se tudi zahvali von Papnu, ker mu je uredil srečanje s Hindenburgom, vendar mu hkrati namigne, da bi se bil osebnemu srečanju z nacističnimi dostojanstveniki raje izognil. Potem se dotakne ideologije. Resda »obstajajo sovpadnice med katoliškim krščanstvom in nacionalsocialističnimi pojmovanji«, se naveže na von Papnove besede. S tega stališča, prizna, bi ta oblika zbližanja lahko pojasnila iracionalni vzgib, ki je nekdane liberalce in nekdane komuniste gnal v objem nacistov. Obenem pa že napove, da namerava napisati nadaljevanje svoje knjižice *Kuga laicizma* iz leta 1932:

Bojim se, da celo katoličani, ki jih je preslepil videz »resničnega in dobrega«, ki so se nalezli v bistvu protikrščanskega, še bolj pa nekatoliškega »javnega mnenja«, znova zapadajo usodnim zmotam. /.../ Dandanes to »javno mnenje« tako navija za iracionalno prepuščanje »avtoritarnemu vodstvu«, da je po razumski plati to že nerazložljivo in močno spominja na Lutrovo iracionalno »vero« v Sveto pismo (ob zavračanju izročila).

Osupljiva omemba Lutra se navezuje na poprejšnjo ugotovitev, da je bil Luter vzvod, ki so ga ambiciozni knezi uporabili zoper cesarja Karla V., ter opis krvavega razkola Nemčije v času reformacije, načela *Cujus princeps, ejus religio* [Kogar je vladar, tega je vera], ki je nasilje nad vestjo, in drže protestantskega voditelja do kmečkih vstaj, kar je

njegovemu nauku vtisnilo neizbrisen pečat dvoumnosti. Clemens August posvari von Papna pred »protinaravnim izkoreninjenjem individualnega razuma in osebne svobode«. Vendar dušnemu pastirju ni šlo le za razpravljanje o moralni filozofiji in politiki. Bil je zelo konkreten. Sestavil je podrobno utemeljen popis prvih poskusov, da bi spodkopali konkordat, le štiri mesece po njegovi sklenitvi. Primerov ni manjkalo. V zvezi z uvedbo obveznega služenja v SA, ki se je leta 1934 spremenilo v obvezno delo, je zapisal:

Neki samooklicani urad za šolstvo SA je moje študente bogoslovja vpoklical na strelske vaje (!) in pohode z malho na plečih.

Pristavil je:

Le z nasprotnim poveljem, na lastno odgovornost, sem preprečil, da bi jih na silo pridružili SA.

Resnejše je bilo vprašanje protikrščanske indoktrinacije v okviru *Hitlerjeve mladine*. Za škofa je bil to bistven poudarek. Po nekaj splošnih opazkah je prešel k zelo konkretnim očitkom: konkordat štiti združenja, in dokler Rim ne prekliče določil konkordata, je sleherna raba sile zoper združenja, ki jih štiti konkordat, kršitev konkordata. Glede na to, da je *Reichsjugendführer* [Baldur von Schirach] v nasprotju s Hitlerjem v dokumentu, ki ga je poslal v obtok, uradno razglasil, da je *Hitlerjeva mladina* akonfesionalna, nam dolžnost vesti ne dovoli, da bi našo katoliško mladino prepustili takšnemu gibanju.

Kljub leporečju in previdnemu izogibanju strogo politične tematike je bil münstrski škof jasen. Njegovo pismo je bilo klofuta za podkanclerja; dokazal mu je namreč, točko za točko, kako nevarne so njegove utvare in kako ogrožen je njegov edini dosežek v vladi: konkordat.

Clemens August je čutil, da ne more več ostati pri olikanih ugovorih. Po nekaj mesecih molka so ob koncu posta 1934 prileteli prvi udarci. *Nec laudibus, nec timore*: naj te ne omajejo ne pohvale ne strah. To je bilo vodilo, ki si ga je izbral novi škof – eno tistih kratkih in jedrnatih, klenih in izbrušenih latinskih gesel, kakršna so imeli tako radi v njegovi družini, kjer je jezik Katoliške cerkve spadal k domačemu občevalnemu jeziku. Predvsem pa je bilo vodilo vedenja. Škof se je neomajno podal na pot, s katere ni nikoli iztiril.

Pot Clemensa Augusta v letih 1933–1942 kaže zložen vzpon k čedalje odkritejšemu nasprotovanju vladi, katerega stopnje so vzporedne zgodovini nacističnega režima. V letih nacističnega prevzema oblasti (1933–1934) je škof napadal njihovo ideologijo. V naslednjem obdobju (1936–1940) je spodbijal diktaturo. Nazadnje, ko je skupaj z vojno nastopilo tudi obdobje politike iztrebljanja, pa je zavrnil in obsodil smrtonosno delo režima.

Kljubovanje nacistični ideologiji (1934–1936)

Ko je Clemens August ob koncu leta 1933 prevzel vajeti škofije Münster, se boj cerkvenih oblasti zoper vladu še ni začel. Clemens August von Galen je sedel na stolico sv. Ludgerja kot 70. münstrski škof po devetmesečnem meddobju brez škofa. Njegov predhodnik msgr. Poggenburg je umrl januarja, le nekaj dni pred prihodom Hitlerja na oblast. Med svojo večmesečno boleznijo je zelo oslabel, zato je bilo mesto škofa *de*

facto nezasedeno. Bilo je odločilno leto, ko je po vsej Nemčiji zavladata diktatura, ki si je podredila vso družbo. 28. februarja 1933 je zgorel Reichstag. Nemudoma je sledilo zatiranje komunistov. Nacifikacija vseh vidikov družbenega življenja je potekala skokovito. V manj kot devetih mesecih so razpustili sindikate in jih maja pridružili marionetni Delovni fronti, politične organizacije so se same razpustile, julija pa je NSDAP postala edina stranka v Nemčiji. Ob koncu leta 1933 je bilo v koncentracijskih taboriščih že na deset tisoče Nemcev. Začelo se je novačenje mladine. Na univerzah so se znebili nasprotnikov režima, mogočnim študentskim združenjem pa so nadeli nagobčnik. Služenje v SA je postalo obvezno za vse mlade. Temu je poleti 1934, po likvidaciji SA, sledilo obvezno delo. *Hitlerjeva mladina* je množično novačila člane.

Za naciste je Münster s širšo okolico ostal *Schwarze Münster*, »črni Münster«, mesto talarjev in mračnjaštva, žarišče odpora volilnega telesa, ki je oviralo napredek NSDAP na voliščih. In vendar je bilo širše območje Münstra manj kremenito od drugih katoliških dežel. Položaj *Zentruma*, ki je nekoč užival hegemonijo, je bil po letu 1931 močno omajan. Treba je sicer ločiti med mesti in podeželjem. Slednje je ostalo večinsko – kar prvinsko – zvesto *Zentrumu*, čeprav se je privrženost nacistom širila. V Clemensovih rodnih krajih, nekdanjem velikem vojvodstvu Oldenburg, je *Zentrum* še užival absolutno prevlado, vendar je več kot 15 odstotkov volivcev podleglo čarom Hitlerjevih privrženecv. *Zentrum* je marca 1933 še zbral 67 odstotkov glasov, vendar je NSDAP poskočil s štirih odstotkov glasov septembra 1930 na 21 odstotkov marca 1933. V sosednji pokrajini, Sauerlandu, kjer sta živela Agnes in Conrad, je *Zentrum* na volitvah marca 1933 obdržal nesporno prednost, od 55 do 69 odstotkov glasov, odvisno od okrožja, nacisti pa se niso prebili dlje od 20 odstotkov glasov. Vendar ta pokrajina ni več spadala pod škofijo Münster, temveč k škofiji Paderborn – eni od starodavnih prestolnic cesarstva Karla Velikega, kjer je katolištvo uživalo absolutno prevlado. Na območju Münsterlanda, ki je štel skoraj petkrat več volivcev kot pretežno kmečki Oldenburg, se je položaj *Zentruma* še vedno zdel zelo varen. Marca 1933 je zbral skupno 54 odstotkov volilnih glasov; nacisti so jih dobili 23 odstotkov. Vendar videz in povprečja varajo. V resnici *Zentrum* ni več užival soglasne podpore. Münster in mala ravninska mesta so bili zelo ranljive utrdbe. Na volitvah marca 1933 v pokrajinski prestolnici *Zentrum* ni dobil absolutne večine; z 41 odstotki glasov je sicer še vedno prednjačil pred NSDAP (kar je bilo v Nemčiji že redkost), a le za pet točk. Vladajoča stranka je od prejšnjih volitev napredovala za 12 točk. Na občinskih volitvah ob koncu marca 1933 je NSDAP postala prevladujoča stranka v vestfalski prestolnici. Podeželje je bilo še vedno zelo enotno, mesta – Münster, Hamm, Beckum, Coesfeld – pa so bila že zelo polarizirana, razpeta med NSDAP in *Zentrum*. V revnejših mestnih okrožjih je NSDAP celo izrazito prevladala.

Nacisti so vložili orjaške napore v poskuse, da bi navidez zakrknjene vestfalske volivce pritegnili na svojo stran in spodnesli neomajni *Zentrum* na njegovem zgodovinskem ozemlju. Ob koncu avgusta 1931 je Hermann Göring obiskal Münster, rodno mesto kanclerja Brüninga. Spremljal ga je knez Avgust Viljem Hohenzollernski. Ta je, čeprav je bil v očeh Vestfalcev nepopravljiv kalvinec, naredil mogočen vtis; naj bi bil živ zgled častivrednosti nacistične stranke. Goebbels, Frick, Robert Ley, vsi misleci in dostojanstveniki stranke, so hodili snubit pokrajinsko prestolnico. V Münster je prišel tudi Hitler osebno. 8. aprila 1932, dva dni pred predsedniškimi volitvami, ga je v veliko dvorano prišlo poslušat skoraj 10 tisoč občudovalcev ali radovednežev. Za mesto z dobrimi 100 tisoč prebivalci je bil to kar velik miting.

Vestfalija nikoli ni popolnoma podlegla nacizmu. Vendar je bil ob koncu leta 1933 volilni zemljevid nekoč enotne dežele že podoben leopardovemu krznu – poln rjavih lis. Novi münstrski škof se je zavedel, da nič še ni zagotovljeno. Drsenje v smer nacizma bi se lahko nadaljevalo. Zlasti mladina bi lahko podlegla zapeljivim fatamorganam novega narodnega zanosa. Plemstvu, katerega prepričanja so bila od leta 1931 opoteča, je še vedno grozilo razsulo. Leta 1933 prostora za politično izražanje ni bilo več. *Zentrum* je potonil. Vendar se je bilo treba bojevati naprej. Propad demokracije ne odvezuje Katoliške cerkve od njene dolžnosti: reševanja duš. Monsinjur von Galen je občutil kot osebno poslanstvo, da mora zavreti širjenje ideologije. Da bi to dosegel, pa je moral – naj se je tega še tako branil – poseči v politiko. Navedel je Pavlovo pismo Timoteju:

Rotim te pri Bogu in Kristusu Jezusu, ki bo sodil žive in mrtve, pri njegovi pojavitvi in njegovem kraljestvu: Oznanjaj besedo, vztrajaj v ugodnih in neugodnih okoliščinah. Prepričaj, grajaj, spodbujaj z vso potrpežljivostjo in poučevanjem. Prišel bo namreč čas, ko nekateri ne bodo prenesli zdravega nauka, ampak si bodo po svojih željah poiskali veliko učiteljev, ker hočejo ustreči svojim ušesom. Ušesa bodo obračali proč od resnice in zabredli v bajke. Ti pa bodi v vsem trezen, pretrpi nadloge, opravi poslanstvo evangelista in izpolni svojo službo.

Glede na to ni imel več izbire:

Jasna beseda resnice je tem bolj nujna, ko sovražniki vere, kot se dogaja danes, ne spodbijajo le posameznih elementov cerkvenega nauka, temveč zanikajo in potvarjajo same temelje vere in najsvetejše skrivnosti Razodetja.

Spopad z Rosenbergom (1934–1935)

Manj kot mesec dni po izjavi marca 1933, s katero naj bi Hitler pomiril nemške katoličane, in manj kot šest mesecev po ustoličenju je dogajanje ponudilo novemu škofu pretvezo, da je lahko izrazil svoje odklanjanje vladajoče ideologije. Februarja 1934 je Vatikan uvrstil na indeks knjigo *Mit 20. stoletja*, delo Alfreda Rosenberga, ki je bil glavni ideolog stranke. Čeprav so delo natisnili v več kot milijon izvodih, je težko presoditi, kako vplivno je bilo v resnici. Vsekakor mu sodobniki niso nasledili. V *Mitu 20. stoletja* ne najdemo le novopoganstva in želje po uveljavitvi nacionalne religije. Idejni okvir knjige so rasni ukrepi, ki so se v pravosodnem sistemu pojavili že aprila 1933. Kmalu jim je sledila nepregledna vrsta odlokov, ki so Judom omejili udeležbo v javnem življenju, nedolgo zatem pa celo v poslovanju.

Neki duhovnik iz spremstva kölnskega nadškofa, po imenu Joseph Teusch, in profesor cerkvene zgodovine na univerzi v Bonnu Wilhelm Neuss, sicer izvedenec za biblijsko arheologijo, sta Rosenbergove fantastične teorije znanstveno ovrgla, točko za točko, v knjižici z resnobnim naslovom *Študije o Mitu 20. stoletja* [*Studien zum Mythos des XX. Jahrhunderts*, op. prev.]. Za predgovor sta prosila kölnskega nadškofa kardinala Schulteja. Izgovoril se je. Pisca sta se torej sklenila obrniti na njegovega soseda in kolega iz Münstra. Clemens August je bil tedaj v Gevelinghausnu pri sestri Agnes. Nekega jutra, ko je po vsakdanji maši stopil iz grajske kapele in se odpravil na družinski zajtrk v bivalno poslopje gradu, je na dvorišče pripeljal lep avtomobil. Iz njega sta stopila dva gospoda v klobukih.

Cameron J. Camp

Neznanec v ogledalu

Detektivski priročnik za reševanje težav, povezanih z Alzheimerjevo boleznijo in sorodnimi motnjami

Izid: novembra 2020

Izdala in založila: Celjska Mohorjeva družba

Prevedel: Niki Neubauer

Uredila: Saška Ocvirk

Spoznavmo »storilca«

Trije izzivi demence

Večina ljudi povezuje Alzheimerjevo bolezen in druge oblike demence z izgubo spomina. (V resnici to ni vse, kar se dogaja, oziroma včasih niti ni najpomembnejše.) Z demenco so povezane tri glavne težave s spominom. Prva je povezana z učenjem novih stvari (zlobna čarobna paličica), drugi dve pa s spominjanjem stvari, ki smo se jih že naučili (obratni časovni stroj in lepilo na konici jezika).

Zlobna čarobna paličica

Predstavljajte si, da ste se odločili, da greste k zdravnici in jo povprašate o stanju, ki ga imate, in katera zdravila bi morali jemati zanj. Na televiziji ste videli oglas za novo zdravilo za vaše stanje in zdravnico ste hoteli vprašati, kakšno je njeno mnenje o tem zdravilu. Dobro prijateljico ste prosili, naj vas spremlja, in z avtomobilom vas je pripeljala v ambulantno. Po pregledu ste prosili, da bi bila prijateljica z vami, ko bo zdravnica razpravljala o vašem stanju.

Ko ste se vse tri usedle v pisarni, ste rekli: »Gospa zdravnica, ali naj zamenjam zdravila? Bi morala začeti jemati ANBAXILTROX ali naj obdržim dosedanje zdravilo?« Zdravnica je rekla: »Pregledala sem raziskave o zdravilu ANBAXILTROX. Nekaterim osebam z vašim stanjem res pomaga, ne pa vsem. Vaš primer ima nekaj posebnih značilnosti in mislim, da bo najbolje, da še naprej jemljete dosedanje zdravilo.« Toda v sobi je bil nevidni duh z zlobno čarobno paličico. Takoj potem, ko je zdravnica nehala govoriti, je duh zamahnil s paličico in besede, ki jih je zdravnica izgovorila, so izginile iz vašega spomina. V nekaj trenutkih je bilo, kot da nikoli ne bi bile izgovorjene. Zato ste se po minuti družabnega kramljanja odločili, da je čas, da dobite odgovor na vprašanje, ki ste ga zastavili zdravnici, in ste rekli: »No, gospa zdravnica, kaj torej mislite? Naj začnem jemati ANBAXILTROX ali naj ostanem pri dosedanjem zdravilu?«

Zdajci opazite, da vas zdravnica začudeno gleda, prijateljica pa je dvignila obrv. Pomislite, da imate morda popackano bluzo, vendar ne opazite nobenega madeža.

Zdravnica še enkrat odgovori na vaše vprašanje in nevidni duh spet zamahne s paličico. Minuto zatem, naveličani čakanja, da vam odgovori na vprašanje, zaradi katerega ste prišli k njej, zdravnico povprašate, ali naj začnete jemati novo zdravilo. Prijateljica vas pogleda, kot da vam je na čelu pravkar zrasla velika ogabna bradavica. Zdravnica reče: »Mislim, da ne, ampak rada bi, da jutri spet pridete. Nekaj testov bi rada opravila, samo da se prepričam.« Vprašate se, kakšni testi bi to lahko bili, in začne vas skrbeti. Ko odhajata proti avtomobilu, vam prijateljica reče: »Kaj pa je s tabo? Trikrat si jo vprašala isto.«

Zdaj morate sprejeti težko odločitev. Ali vaša prijateljica laže ali govori resnico? Če mislite, da laže, se boste domov peljali z osebo, ki ji ne morete zaupati. Verjetno ste tudi izgubili prijateljico in sprašujete se, kaj je nenadoma narobe z njo. Po drugi strani pa, če prijateljica govori resnico, je nekaj narobe z vami.

Lažje je verjeti, da je nekaj narobe z drugimi ali s svetom na splošno, kot pa verjeti, da je nekaj narobe z nami. To je zelo značilen odziv, ki varuje naše samospoštovanje. Običajno mu pravijo obrambni mehanizem ega. Zato osebe z demenco včasih verjamejo, da jim nekdo krade, če se ne morejo spomniti, kam so odložile torbico, denarnico ali očala. In če se tega ne morejo spomniti, potem se to ni zgodilo. Če se ne morejo spomniti, da so imele prej tisti dan pri sebi nek predmet, potem ga nikdar niso imele ali pa ga je nekdo vzel. Če se ne strinjate s tem sklepom, je logičen odziv, da lažete.

To je prvi izziv demence. Ne morete se spomniti nečesa, česar se v resnici nikoli niste naučili, ker sploh ni vstopilo v vaš spomin. To je primanjkljaj v epizodnem spominu – sposobnosti, da si zapomnimo osebne dogodke ali epizode iz svojega življenja. Če nova epizoda ne vstopi v naš spomin, je tako, kot da se nikoli ni zgodila. To je eden od glavnih vzrokov ponavljajočega se zastavljanja vprašanj pri osebah z demenco.

Obratni časovni stroj

Pri epizodnem spominu demenca deluje kot obratni časovni stroj. Na najzgodnejši stopnji morda pozabite stvari, ki so se zgodile pred nekaj minutami. Ko demenca napreduje, lahko pozabite, kaj se je zgodilo prejšnji dan, prejšnji teden, lansko leto, pred desetimi leti in tako naprej. Tako je, kot da bi vas vleklo v času nazaj. To je razlog, da oskrbovanec v domu za starejše ali oseba z demenco, ki živi v vaši hiši, morda odide ob treh popoldne k zaklenjenim vratom in reče: »Domov moram. Moji otroci bodo prišli iz šole.« To je zato, ker je ta oseba pozabila večino od zadnjih nekaj desetletij in zdaj misli, da je stara 35 let.

Če je ta oseba nameščena v domu za starejše in ji bo negovalka rekla: »Gospa Kirkland, vaši otroci so odrasli. Stari so petdeset let in več,« bo oskrbovanka pomislila: »Ta ženska je nora! Kako ima lahko nekdo, ki je star 35 let tako kot jaz, petdesetletne otroke?« V tem primeru oskrbovanka ne misli samo, da ji ne pustijo stika z otroki, ampak da je za povrhu še zaklenjena z neko noro osebo. Če družinski član, ki doma skrbi za osebo z demenco, reče: »Zdaj živiš tukaj, mama. Ne skrbi!« lahko starejšo osebo samo vznemiri. To je tudi razlog, zakaj oseba z demenco morda ne prepozna svojega zakonca ali celo svojega odseva v ogledalu. Če je mlada, kako je lahko poročena s starim človekom? Kdo je ta stara oseba v ogledalu? Kako bi lahko ta odrasli moški, ki trdi, da je moj vnuk, govoril resnico, ko pa je moj vnuk še malček?

Prerekanje z osebo z demenco ne naredi nič dobrega. Kot prvo, logika je na njeni strani. Pa tudi če zmagate v prerekanju, si oseba z demenco zaradi zlobne

paličice morda ne bo zapomnila pogovora in boste deset minut zatem spet tam, kjer ste začeli.

Tu je še en primer obratnega časovnega stroja. Hči je bila na obisku pri materi, ki je imela demenco. Mamo so vsak mesec odpeljali v frizerski salon, kjer so ji uredili pričesko, vsakič enako. Ko je demenca te starejše ženske napredovala, se je začela pritoževati zaradi načina, kako ji frizerka ureja lase. Ta vznemirjenost se je povečevala ob vsakem obisku. Potem pa, ko je hči z materjo listala po starih foto albumih, je mati ob svoji fotografij izpred več deset let rekla: »Ta frizura je pa videti čedna.« Ko je hči naslednji teden pripeljala mamo v frizerski salon, je prinesla s seboj tudi tisto fotografijo, in ko je frizerka starejši ženski uredila takšno pričesko, kakršno je imela, ko je bila mlajša, je bila spet zadovoljna z njo.

Lepilo na konici jezika

Drugačna težava nastopi z informacijami o svetu (besednjaku, imenu vašega nečaka, glavnem mestu vaše države), ki jim pravimo semantični spomin. Te informacije smo se naučili v preteklosti in jih vtisnili v spomin, vendar jih včasih brez pomoči težko priključimo.

Če ste kdaj doživeli občutek, ko imate nekaj »na koncu jezika«, veste, kako zoprno je. Recimo, nekdo vas vpraša: »Kako je bilo ime tisti glasbeni skupini, ki sva jo poslušala, ko sva se spoznala?« Veste, na katero skupino misli, in veste tudi, da veste, kako se imenuje. Lahko navedete nekaj njihovih uspešnic in morda tudi kak album, spominjate se, kakšni so bili videti, nikakor pa se ne morete spomniti imena skupine. Veste, da bi prepoznali ime, če bi ga kdo izrekel. Poskušate se ga spomniti tako, da se vprašate: »Se je začelo na A? B? C? ...« Nič ne pomaga. Tako je, kot da bi imeli lepilo na konici jezika in informacija ne more uiti iz vaših ust. Potem pa se naslednji dan ob 4. uri zjutraj sunkoma zbudite iz spanja in rečete: »Zombiji!«

Kaj, če bi se vam to dogajalo pogosto ali skoraj vedno, ko se poskušate česa spomniti? Kako bi se ob tem počutili? Bi bili razočarani? Jezni? Žalostni? Tesnobni? Kaj bi želeli, da naredijo vaši prijatelji ali družina, kadar se ne bi mogli spomniti?

Podobna situacija vznikne, kadar osebi z motnjami spomina zastavijo odprto vprašanje, kot je: »Kaj bi rad delal?« To je celo še večji izziv, ker se moramo obenem odločiti, kako odgovoriti na vprašanje (opredeliti oziroma kategorizirati, kaj želimo delati in česa ne), in se spomniti odgovora, ki ustreza pravi kategoriji (kaj bi rad delal).

Zato so odprta vprašanja, kot so »Kako se počutiš danes?« ali »Kaj bi rada oblekla?« ali »Kaj bi rad jedel?«, za osebe z demenco zelo zahtevna in še zlasti težko nanje odgovorijo, če je demenca napredovala ali če imajo obliko demence ali kakšno drugo motnjo, zaradi katere težko izražajo svoje misli.

Vprašanja, ki omogočajo izbiro, kot je »Ali bi rad jedel piščanca ali ribo?« ali »Bi šla rada v park ali v nakupovalno središče?«, so boljša, ker osebi z demenco ni treba ustvariti odgovora, ampak mora samo enega izbrati. V primeru težav z izražanjem misli so koristni tudi kartončki z napisi »da«, »ne«, »sem ... lačen, žejen, zbolgočasen« in podobno.

Skriti neznanec v ogledalu: retrogeneza

Zdravnik dr. Barry Reisberg je obsežno pisal o pojmu, imenovanem retrogeneza. Naša se na predstavo, da se pri demenci sposobnosti sčasoma izgubljajo v obratnem

vrstnem redu, kot jih je oseba prej v življenju pridobivala. Otroci se, na primer, naučijo prepoznati svoj odsev v ogledalu pri približno 24 mesecih starosti. Če jim pred to starostjo potresete malo moke ali krede po čelu in jih postavite pred ogledalo, ravnajo, kot da je oseba v ogledalu nekdo drug. Če pa to naredite po tej starosti, si bodo ob pogledu v ogledalo obrisali čelo.

Dr. Reisberg je za spremljanje napredovanja demence razvil merilo, imenovano globalna lestvica poslabšanja stanja (GDS). Ima sedem stopenj, pri čemer je prva stopnja normalno staranje, sedma stopnja pa predstavlja končno fazo demence. (Več informacij o dr. Reisbergovi lestvici najdete med Viri na naši spletni strani www.Cen4ARD.com.) Opazili so, da se osebe z demenco, ki začnejo vstopati v zadnje stopnje GDS, v ogledalu ne prepoznajo več. To je morda povezano s prej omenjenim obratnim časovnim strojem in lahko se zgodi, da slišimo takšno osebo reči: »Kdo je ta starec?« ali »To ne morem biti jaz!«, ko gleda svoj odsev.

Na splošno tega neznanca v ogledalu vidijo bodisi kot prijatelja ali kot nekoga, ki je do njih sovražno nastrojen. Opazoval sem osebe z demenco, ki so se pogovarjale s svojim odsevom. Videl sem jih tudi, da so se prav razjezile ali ustrašile ob svojem odsevu. V nekem dnevnem centru za starejše so novega uporabnika odpeljali na moško stranišče. Ko je zagledal svoj odsev v ogledalu, je zavpil: »Ta baraba ima moj pulover!« in se je poskusil stepsti s svojim odsevom. Člani osebja so ga morali odvleči stran, in ko so mi pozneje pripovedovali o dogodku, sem jih vprašal: »Zakaj se to dogaja?«

Tedaj sem začel z osebjem razpravljati o pojmu retrogeneze. Zelo mogoče je, da osebe z demenco prepoznajo kose svojih oblačil, vendar ne prepoznajo svojega obraza. Ko smo razmišljali o tem, so tisti, ki so bili zadolženi, da tega uporabnika odpeljejo na stranišče, prišli do rešitve – nad ogledalo v stranišču so namestili okensko roletto. Preden so gospoda odpeljali na stranišče, so jo spustili, ko je odšel, pa so jo spet dvignili, da so lahko drugi uporabljali ogledalo. Odločili so se, da je najboljši pristop do uporabnikovega motečega vedenja ta, da neznanca v ogledalu skrijejo. Potem je lahko v miru hodil na stranišče.

Ta pristop lahko pomaga tudi v drugih situacijah. Če se oseba z demenco noče okopati, ker jo v kopalnici »nekdo gleda«, lahko pomaga, če ogledalo prekrijemo. Spominjam se, da mi je neka psihologinja pripovedovala, kako jo je oče, ki je imel demenco, poklical po telefonu in ji rekel, da neki moški strmi vanj skozi okno njegove sobe. Psihologinja je rekla: »Ati, povej mi, kakšen je videti ta tip. Opiši mi ga.« Opis se je glasil takole: »Starejši je. Na sebi ima rdečo karirasto srajco, črna očala ... O, za vraga! To sem jaz!«

Ni vedno lahko razumeti, kako razmišlja oseba z demenco, vendar lahko pomaga, če se poučimo o pojmi, kot je retrogeneza. Na primer, če je v napredovanju demence mogoče videti vzorce, ki temeljijo na človeškem razvoju, so lahko dejavnosti, zasnovane na razvojnem napredovanju, zelo koristne, da pritegnemo osebe z demenco. To je osnova na metodi montessori zasnovanega programa za osebe z demenco (MBDP, Montessori-Based Dementia Programming®), o katerem podrobneje pozneje. Kot sem že dejal, je pomembno, da si zapomnimo, da vedenje nikoli ni naključno, tudi če nismo dovolj bistri, da bi videli vzrok ali vzorec, na katerem temelji.

Vinko Vasle

Arhivar

Izid: **novembra 2020**

Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**

Uredila: **Saška Ocvirk**

Čudno jutro, si je govorila Anela. Ob pol petih zjutraj je obtičala na vlaku nekje v predmestju, in čeprav je bil junij, jo je v kupeju zeblo. Ponoči je močno deževalo in od nekod se je privlekel pravi vihar. Ko je tekla na postajo, ji je zmočilo čevlje in zato jo je zeblo v noge. Zdaj pa še čaka, da se bo vlak premaknil. Jezilo jo je, da bo spet zamujala. Do sedmih, ko bodo prišli prvi uslužbenci, mora biti vse pospravljeno, drugače jo po strani gledajo, in čeprav se ji je to redko zgodilo, ni imela najboljšega občutka; vedela je, kaj je red in kaj pričakujejo od nje. Običajno tudi ni z nikomer spregovorila besede. Točno ob sedmih je pospravila svoje stvari in odšla na drugi konec mesta, kjer je v veliki restavraciji pomagala v kuhinji. To je počenjala že skoraj petnajst let in njen urnik je bil natančno utečen; ob pol štirih zjutraj je vstala, si pripravila kavo in se na hitro oblekla. Do postaje je imela vsega deset minut. Vlak je proti mestu odpeljal natanko ob četrti uri in pet minut, na postajo v center je pripeljal ob štirih in sedeminštrideset, do Glavnega arhiva je peš potrebovala sedem minut. V petnajstih letih, odkar je čistila tiste prostore v prastari, a navzven imenitni zgradbi, je zamudila le dvakrat – enkrat, ko je zaradi snežnih zemetov vlak zamujal, in drugič, ko so elektrificirali desni tir in je ponoči na levega, po katerem je vozil njen vlak, padlo manjše dvigalo, ki so ga morali odstraniti.

Končno se je vlak le premaknil. Zamujal je petnajst minut, in čeprav ni bila nič kriva, si je Anela očitala. V Glavnem arhivu bo šele kakšnih dvajset minut čez peto, kar je zanjo pomenilo precejšnjo izgubo časa. Do sedmih ji ne bo uspelo vsega pospraviti, zato bo zamujala tudi v restavracijo, kjer je naduta lastnica vedno pogledovala na uro in vsakomur, ki ni bil tam točno ob sedmih in trideset minut, pikro rekla: »Pa glej, da ti to ne bo prišlo v navado.« Potem je za vsakih deset minut zamude od plače odbila celo uro, pa čeprav so pri njej delali tudi po deset ur na dan, plačilo pa dobili le za osem ur. Tako pač je, je mrkobno rekla, lahko greste tudi kam drugam. In so vsi molčali.

Od postaje je Anela bolj tekla kot hodila. Pred Glavnim arhivom se je znašla ob petih in šestnajst minut. Časa se je kasneje natanko spomnila, saj je zadihana pogledala na uro, odklenila velika vhodna vrata in stopila v mogočen obokan hodnik. Na levi strani je bila miza s telefonom, ki je bila namenjena vratarju, za njo pa so polžaste stopnice vodile v

prvo nadstropje, kjer je bila direktorjeva pisarna. Neposredno iz nje so posebej zavarovana vrata, zakrinkana z nekakšnim zemljevidom, vodila v del arhiva, kamor so izbranci lahko vstopili le pod posebnimi pogoji. Vrata je nekoč videla, ko je nenapovedano vstopila v direktorjevo pisarno. Vprašala ga je, kdo čisti tam zadaj. Rekel ji je, naj to ne bo njena skrb. Potem se za tisti prostor ni nikdar več zmenila.

Glavni hodnik je vodil naravnost do kletnih prostorov, v katerih je bil restavratorski center, kot so rekli dvema večjima sobanama, v katerih je smrdelo po kemikalijah, zraven pa je bil še fotolaboratorij, v katerem so nekatere dokumente preslikavali na filme. Desno od glavnega hodnika je široko stopnišče iz marmorja vodilo še v dve nadstropji. V prvem je bila večja knjižnica, ki je bila namenjena obiskovalcem, celotno drugo nadstropje pa je bilo namenjeno arhivskemu gradivu, ki se je raztezalo na kakšnih štiristo kvadratnih metrih. Ker je zgradba že zdavnaj postala pretesna, so pred leti del arhiva selili še na dve lokaciji na obrobju mesta. Še posebej potem, ko je zaradi počene stare kanalizacije zalilo tisti del kletnih prostorov, kjer je bila vendarle glavnina arhiva. Nastala je velika škoda in Anela se je spomnila, kako besen je bil direktor. Nekaj je telefonaril naokrog in moledoval za dodaten denar, ker tako – je rekel – pa že ne more voditi tako pomembne ustanove. Posebna državna komisija je neko jutro prišla na ogled in se prepričala, da je poplava res povzročila »zgodovinsko tragedijo«, kot je kar naprej govoril in tarnal direktor Kristijan Benko. A za novogradnjo tako in tako ni denarja, je takrat rekel debelušni možakar, ki ga je država na čelu komisije poslala na ogled, in naj se Benko s tem kar sprijazni. Bodo pa zagotovili nadomestne prostore za tisti del arhiva, ki ga je uničila kanalizacija. Benko ni ugovarjal, ker tudi pomagalo ne bi, in potem so iz vlažne kleti, polne smradu in namočenega papirja, cel teden odnašali dragoceno gradivo, restavratorji pa so potem še mesece dolgo reševali nekatere redke primerke knjig in dokumentov.

Ko je Anela stopila skozi vhodna vrata, se je za trenutek zaustavila, kot da razmišlja, kje naj se loti dela. Vedno je šla najprej po levem stopnišču do direktorjeve pisarne in tam postorila, kar je bilo potrebno. Tega jutra pa se je odločila, da bo najprej počistila knjižnico; tam ni bilo veliko dela, le pobrisati je bilo treba prah s tistih nizkih miz in stolov ter pomiti tla. Ura je bila pet in devetnajst minut. Ob šestih in štiri minute je bila spet na glavnem hodniku. Nekaj se ji je zdelo nenavadno, pa najprej ni vedela, kaj. Potem je opazila, da je okno desno od vhodnih vrat samo priprto. Ni se mogla sprijazniti z mislijo, da bi se to primerilo njej. To bi bila čista šlamparija in popolna neodgovornost, se je jezila v sebi. Natančno je vedela, da je bilo okno vedno zaprto. Ko je pozno popoldne odhajal, je moral to skrbno preveriti tudi vratar. Morda pa je bil le raztresen in nepreviden, da se mu je to lahko zgodilo, je pomislila in zavzdihnila; še dobro, da je to zdaj opazila. Kakšen cirkus bi bil, če bi do prihoda drugih uslužbencev okno ostalo odprto! Vedela je, da se ne bi dobro končalo, in kar streslo jo je po telesu, ko je stopala proti vhodnim

vratom. Na široko jih je odprla in stopila ven, da zajame svež jutranji zrak. Tole z oknom jo je povsem iztirilo. Na hitro si je prižgala cigareto, strastno potegnila dim globoko v pljuča in pogledala navzgor. Še vedno je bilo precej temno in črni oblaki so se vili nad Glavnim arhivom. V prvem nadstropju, tam kjer je bila direktorjeva pisarna in so njena okna gledala na ozko ulico, je videla tanko črto oranžne svetlobe. Najprej je pomislila, da je Benko pozabil ugasniti namizno svetilko. A to bi bilo prvič, saj je sam kar naprej opozarjal, da je treba biti zelo previden in ugašati luči, ker se lahko nekega dne stara zgradba preprosto spremeni v baklo. Tudi zato je dal pred dvema letoma obnoviti vso električno napeljavo. Ne, ne, si je rekla Anela, on vendarle ni mogel biti tako zelo nepazljiv. Poleg tega se ni mogla spomniti, ali je tisto svetlobo videla že takrat, ko je prišla pred Glavni arhiv; pravzaprav je bila prepričana, da je ni bilo. A kar tako se sama od sebe ni mogla pojaviti.

Anelo je spet streslo, ko se je spomnila priprtega okna. Razmišljala je, kaj naj stori. Vse skupaj je bilo zelo nenavadno. Nenadoma jo je postalo strah. Trapa, si je rekla, če bi bilo kaj, bi morala slišati. Tistega okna ni mogoče odpirati in zapirati, ne da bi to slišala, pa tudi Benko bi lahko postal raztresen in namizne svetilke prejšnji večer pač ni ugasnil.

Vrgla je cigareto na tla, jo pohodila in stopila nazaj v zgradbo. Prepričevala se je, da strahove vidi tam, kjer jih ni, in da je navadna trapa. V življenju se ji še ni primerilo kaj hudo posebnega in čemu bi bilo tega jutra kaj drugače, si je govorila, ko je po ozkem levem stopnišču stopala do vrat direktorjeve pisarne. Vtaknila je ključ v ključavnico, a vrata so se vseeno odprla počasi in previdno. Res je, na Benkovi pisalni mizi je gorela svetilka z oranžnim plastičnim obodom in metala luč samo na omejeni del mize. V prostoru je bilo sicer mračno, a ne tako, da Anela ne bi videla, da se v njem ne dogaja nič posebnega. Vseeno jo je tišina tokrat prvič v življenju zmotila. Nekaj le ni bilo tako, kot bi moralo biti. Ali pa si to spet samo domišlja? Najprej ni opazila ničesar, prostor je bil urejen kot vedno. Dve večji omari sta bili zgledno zaprti, na pisalni mizi razen svetilke, telefona in pepelnika ni bilo ničesar, fotelj je bil lepo poravnan, le del zavese na oknu je bil malo odgrnjen, a ko je preverila, je bilo okno trdno zaprto. Na dolgi mizi sredi sobe so bili razgrnjeni in s kamnitimi obtežilniki pričvrščeni listi nekih prastarih dokumentov, ki se jih Anela nikoli ni smela dotakniti. Direktor Benko je namreč veljal za velikega specialista za rekonstrukcijo in konzervacijo starih zapisov. Ko so v konzervatorskem oddelku nad čim dvignili roke, je še vedno rad priskočil na pomoč ter tu in tam, bolj za hobi, iz čistega veselja, reševal listine s prav posebno metodo skorajda nevidnega lepljenja novih plasti na poškodovana mesta.

Prižgala je neonsko luč na stropu in šele zdaj opazila, da vrata v tisti skrivnostni arhivski prostor niso zaprta. Postajala je panična. V petnajstih letih, kolikor je v glavnem arhivu pospravljala, se to še ni zgodilo. Ključke od tega prostora je imel samo direktor Benko in to je bil edini ključ arhiva, ki ni bil obešen na leseni tabli na steni za vratarjevo mizo

v spodnjem hodniku. Torej ga je moral Benko nositi domov. Anela se je spomnila, da ji je vratar nekoč prišepnil: »Danes so bili pa spet tisti možakarji tukaj. Nekaj so nosili v direktorjevo pisarno, v oni čudni prostor.« Prav tako je rekel: čudni prostor. Anela je te njegove besede preslišala. Ni bilo njeno, da bi se s tem ukvarjala; kaj pa jo zanimajo arhivske skrivnosti. Kaj je v tem sploh lahko tako skrivnostnega, si niti ni znala razlagati. Lahko da je šlo za dragocene knjige. Nekaj jih je videla v velikem arhivu v drugem nadstropju. Ampak niso bile kaj posebno varovane in tudi obiskovalci, med katerimi so bili profesorji in študenti, so si jih lahko v knjižničnem delu mirno ogledovali.

Ni bila čisto prepričana, ali se vrat v tistih prostor sploh lahko dotakne. Kaj pa če je vendarle kaj izginilo in bodo potem na kljuki njeni prstni odtisi, ona pa bo samoumevno kriva, je razmišljala. Ni bilo videti, da bi bila vrata poškodovana, torej na silo skozi ni nihče vstopil, je pomislila Anela. Bo že, da je z Benkom nekaj narobe. Ni bil več ravno mlad in lahko da je začel pozabljati. Najbolje bo, če se ničesar ne dotikam, si je rekla, opravim svoje delo drugje in počakam, da pride Benko. Vsako jutro je prišel ob sedmih in pet minut in je to navado vseskozi ohranil. Počakala ga bo pred vratarjevo ložo in mu povedala, kaj je videla, potem pa naj ukrepa, kakor ve in zna.

Zadenjski se je umaknila od vrat. Pa vendarle je zdaj priložnost, da vsaj malo pokuka v tisti prostor, si je govorila. Pusti to, si je takoj nato rekla, radovednost te lahko drago stane. Pa saj ni nikogar, nihče ne bo videl, in če vrata odprem s cunjo, tudi nihče ne bo vedel, da sem bila jaz. Konec koncev jih potem lahko celo zaprem, pospravim Benkovo pisarno in mu sploh ničesar ne omenim.

Stopila je nazaj k vratom, roko si je ovila s cunjo za brisanje prahu, prišla za kljuko in jih še malo bolj odškrnila. V prostoru je bila popolna tema, le kakšen meter od vrat je vanj prodirala svetloba iz Benkove pisarne. Zunaj se je počasi danilo. Ko je vrata že hotela zapreti, se ji je zazdelo, da je nekdo v prostoru. Spreletel jo je srh. Od zatilja se je širil po njenem telesu, ne da bi vedela, zakaj. Zdaj je v kotu sobe, kjer je stala starinska pisalna miza, opazila senco, ki bi lahko bila tudi človeška postava. S tresočo roko je za vrati nagonsko iskala stikalo in ga našla. Prižgala je luč. Za mizo je naslonjen naprej, kot bi spal, nekdo ležal. »Saj to je Simon!« je polglasno kriknila. Kaj dela v tem prostoru? Kako je lahko tako nepreviden, da je zaspal za tisto mizo? V ta prostor ni smel nihče razen Benka!

Stopila je korak naprej in zdelo se ji je, da sliši rahlo hropenje. Tako je, Simon Razinger, višji arhivar, je očitno za mizo spal.

»Simon? Gospod Simon?!« je malo jezno vzkliknila Anela. »Kaj pa vi tukaj počenjate?« Ni se oglasil in ni se premaknil. »Simon?!« je še glasneje rekla proti njemu. Zdaj je razločno slišala hropenje, na pisalni mizi, na kateri je bilo razmetanih nekaj papirjev, pa je zagledala čisto majhno sled krvi, ki je odtekala iz Simonovih ust. Obrnila se je in zbežala stran, dol po stopnicah in ven iz Glavnega arhiva. Ni kričala, ni imela moči. Strah jo je premagal, opotekla se je ven in se sesedla pred vrati.

Martin Pollack

Ženska brez groba

Poročilo o moji teti

Izid: **oktobra 2020**

Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**

Prevedla: **Jerneja Jezernik**

Uredil: **Aleš Čeh**

V poznih tridesetih letih se je položaj nemško govorečega prebivalstva na nekdanjem Spodnjem Štajerskem opazno izboljšal. Naraščajoči vpliv Hitlerjeve Nemčije na Jugoslavijo, razruvano od nacionalnih napetosti, je imel za posledico čedalje večje približevanje jugoslovanske politike Nemčiji, ki jo je spremljalo rahljanje restrikcij zoper nemško manjšino, katere pripadniki so se združili v Švabsko-nemški Kulturbund. V večini so simpatizirali z nacionalsocializmom in sanjali o tem, da bodo znova dosegli nadvlado nemško govoreče narodnostne skupine.

Po Hitlerjevem prihodu na oblast se je manjšina počutila potrjeno v svojih zahtevah. Njihovi predstavniki so se polni upanja ozirali proti Nemčiji, od koder so se nadejali podpore za svoje zadeve. Prišlo je do prvih stikov med nemško nacionalno mislečimi spodnjimi Štajerci in organi v nemškem rajhu, ki so se ukvarjali s položajem zunajrajhovskih Nemcev. Člane Kulturbunda so s tem opogumili, da so javno izražali svojo pripadnost Hitlerjevi Nemčiji. Iz pripovedovanja strica Ernsta imam v spominu, da so Nemci v Laškem, Celju ali Maribor v prepovedanem štajerskem gvanu, v usnjenih hlačah z belimi dokolenkami, s plavico na zavihku ovratnika brez zadržkov paradirali po ulicah, kar se je pogosto končalo s prerivanjem. Iz tega razloga naj bi stric Ernst ob svojih obiskih pri sebi vedno nosil grobo palico – tako kot nekoč v graških študentskih časih, ko so nemško nacionalni korporiranci s takšnimi palicami »holcali« svoje nasprotnike.

Slovenske oblasti so ta razvoj opazovale z naraščajočo skrbjo, dokler ni jugoslovanski notranji minister Anton Korošec, Slovenec, razpusil nekaj posebej izstopajočih organizacij Kulturbunda, kar pa ni trajalo dolgo. Pod pritiskom nemškega rajha so prepoved leta 1939 preklicali, tako da je lahko Kulturbund znova začel delovati v polnem obsegu. Člani so izizzivalno proslavljali nacionalsocialistične praznike in drug drugega v javnosti pozdravljali z »Sieg Heil!«.

Čez mejo so v Jugoslavijo tihotapili propagandni material, časopise, letake, plakate in brošure, da bi podprli simpatizerje nacionalsocializma.

Najpomembnejši centri nemške ilegale so bili v Mariboru, na Ptuj, v Celju in na Jesenicah, majhnem kraju na meji s Koroško. Kulturbund je imel svoje člane tudi v Laškem, toda skupina je bila premalo številčna, da bi oblikovala lastno organizacijo, tako da se je morala priključiti krajevni skupini Celje. O nekaterih prebivalcih Laškega je bilo znano, da so bili simpatizerji nacionalsocializma in so tvorili nekaj takega kot peto kolono: zbirali so informacije in pisali poročila, ki so jih potem posredovali naprej nemškim organom. K njihovim nalogam je spadalo tudi, da pripravijo sezname morebitnih nasprotnikov, ki bi jih v primeru vkorakanja nemških sil morali nevtralizirati. Funkcijo posrednika je občasno opravljal moj oče, Gerhard Bast, vodilni uradnik gestapa v Gradcu, ki je svoje zasebne obiske pri teti Paulini izkoristil za to, da je vzpostavil stike ter člane stranke poučil o prihodnjih nalogah.

Ali je Pauline vedela za tajno dejavnost svojega nečaka, je vprašljivo. Glede na dejstvo, da je bila poročena s Slovencem, lahko domnevamo, da moj oče in stric Ernst sorodstva v Laškem o tem nista obvestila.

Za mojega očeta je bilo znano, da je pri gestapu v Gradcu vodil oddelek za raziskovanje nasprotnika in boja proti njemu, zaradi česar ga je jugoslovanska tajna služba natančno opazovala. To pa ni moglo preprečiti, da ne bi v ožjem družinskem in prijateljskem krogu dokaj nemoteno opravljal svoje dejavnosti. Jugoslovanske oblasti so se bale strogo ukrepati proti pripadnikom nemškega rajha in s tem tvegati odprt spor.

Poleti 1940 je v Laškem prišlo do družinskega srečanja, ki se ga je poleg mojega deda in očeta udeležil tudi Guido iz Zagreba. Je bilo to zgolj zasebno srečanje ali pa je služilo kot kamuflaža, na primer za srečanje s simpatizerji nacionalsocializma? Tega se ne da ugotoviti, saj ni nobenih pisnih dokumentov, temveč le nekaj nedolžnih, malo povednih posnetkov. /.../

Prebivalci Laškega so čutili znamenja bližajoče se katastrofe, toda navzven so naprej živeli svoje običajno življenje. Obiskovali so cerkev in peli v zboru, ki ga je vodil organist Drolc; iskali so sprostitev v kaki od gostiln; z ženo in otroki so se sprehajali po promenadi ob Savinji; odpeljali so se v Celje po nakupih; in če je bilo vreme ustrezno, so obiskali kopališče na prostem ob Savinji ali elegantno kopališče v Rimskih Toplicah. Rimske Toplice so majhno naselje med Laškim in Zidanim Mostom. Življenje v majhnem mestu je očitno teklo normalno.

Razpis za zakup laškega občinskega lovišča je decembra 1939 za izklicno ceno petsto dinarjev v svoj prid odločil Emil Pleskovič. Pleskovič je bil dober znanec mojega očeta, s katerim je hodil na lov, vendar ne verjamem, da je simpatiziral z nacionalsocializmom.

Avgusta 1940 se je časopis *Nova doba*, ki je izhajal v Celju, v lokalnih novicah pritoževal nad naraščajočim številom potepuških psov, ki so za prebivalce predstavljali veliko nevarnost. Menda naj bi že prišlo do primerov stekline. Da bi obvladali nadlogo, so razglasili pasji kontumac, po katerem je bilo prepovedano spuščati pse na ulico ali jih jemati s seboj v trgovine ali gostilne.

V notici istega časopisa so naštetí najstarejši prebivalcu Laškega, na čelu z že 42 let ovdovelo Ano Amon, 88. Gospa Amon je 46 let delala kot učiteljica in je bila od leta 1918 v pokoju. Ana je bila teta prve žene Ernsta Basta Alexandre. S stricem Ernstom sta ostala tesna prijatelja vse do njene smrti.

Da bi ugodila vse bolj ostro izraženim zahtevam nemškega rajha in preprečila vojno, se je jugoslovanska vlada odločila pristopiti k trojnemu paktu Nemčija-Italija-Japonska. 25. marca 1941 sta predsednik vlade Dragiša Cvetković in zunanji minister Aleksander Cincar-Marković po dolgem oklevanju na Dunaju podpisala nepriljubljeni pristop Jugoslavije k paktu. V Beogradu je nemudoma prišlo do množičnih demonstracij proti sporazumu, skupina oficirjev je strmoglavila vlado, z Dunaja vračajočim se politikom odvzela pooblastila in vladne posle predala sedemnajstletnemu Petru Karađorđeviću, sinu leta 1934 umorjenega kralja Aleksandra. Jugoslavija je 5. aprila 1941 s Sovjetsko zvezo sklenila pakt o prijateljstvu in nenapadanju. To je bil za Hitlerja signal za nepričakovan napad brez predhodne vojne napovedi ali ultimata.

Na cvetno nedeljo, 6. aprila 1941, je nemški vermaht začel z do podrobnosti pripravljenim vkorakanjem v Jugoslavijo. Italija, Madžarska, Romunija, Bolgarija in Albanija so se pridružile z obeti, da bi lahko povečale svoja ozemlja, ki so mejila na jugoslovanska območja. Madžarska je dobila večji del Prekmurja ter pretežno madžarsko govoreča območja Vojvodine. Italija je vkorakala na zahodu ter zasedla dele Dalmacije in območja okoli glavnega mesta Ljubljana z nemškim jezikovnim otokom Kočevsko. Zasedena območja so združili v Provincio di Lubiana. Nemčija je zasedla Spodnjo Štajersko in Gorenjsko, ki sta bili priključeni h gauoma Steiermark in Kärnten.

V laškem kinu so v soboto, 5. aprila, in v nedeljo, 6. aprila, predvajali ameriški filmski muzikal *Roža velemesta* (*Rose of Washington Square*) s Tyronom Powerjem, Alice Faye in Alom Jolsonom v glavnih vlogah. »Velika ljubezen, ki premaga vse prepreke,« se je glasilo v napovedniku.

Jugoslovanska vojska je bila na nemški napad slabo pripravljena in se je lahko v materialnem smislu le slabo branila pred veliko močnejšim vermahtom. Dva dni po začetku vojne so prve nemške enote prodrle do Maribora in Ptuja. Do 11. aprila je Nemcem uspelo predreti obrambne položaje jugoslovanske vojske ter zasesti območje Spodnje Štajerske. Vojaška uprava je delovala le nekaj dni, nato pa je civilno poveljstvo prevzel nacistični gauleiter in rajhovski upravitelj v Gradcu Siegfried Uiberreither. Gauführer Švabsko-nemškega Kulturbunda na slovenskih območjih, evangeličanski pastor Hans Baron ga je na velikem zborovanju v Mariboru pozdravil z naslednjimi besedami:

»Mi smo Nemci in svobodni! Triindvajset let smo prenašali posmehovanje in zaničevanje, stiskali zobe in nikoli prenehali upati, da bo prišel dan osvoboditve. Zdaj pa je tu!«

Uiberreither je v svojem govoru nakazal, kakšna usoda čaka Slovence, ki se ne bi brezpogojno pokorili Nemcem.

»To deželo hočemo tako privezati nase, da bo v njej prostora le za Nemce in tiste Štajerce, ki so se leta in desetletja in stoletja zvesto in tovariško z ramo ob rami borili skupaj z našimi volksgenossi, za tiste, ki so z nami v zelo bližnjem krvnem sorodstvu in so bili pripravljeni tudi v zadnjih desetletjih z vsakim vlaknom svojega srca hrepeneti po priključitvi Nemčiji. S temi hočemo delati. Vse drugo pa, moji volksgenossi, tega ne skrivam, mora ven!«

To je bila izrecna želja Adolfa Hitlerja, kot je poudaril Uiberreither, ki je spomnil na to, da je od Hitlerja dobil ukaz: »Naredite mi to deželo spet nemško!«

Ta program si želi izpeljati »hladnokrvno«, je obljubil gauleiter. Na ustrezne ukrepe in odredbe ni bilo treba dolgo čakati. Odgovorne položaje so zasedli zanesljivi nacionalsocialisti, od katerih jih je veliko prišlo od drugod. Namesto dosedanjih županov, izključno Slovencev, so imenovali za tako imenovane »uradujoče župane«, amtsbürgermeisterje.

Za prvega uradujočega župana so postavili inženirja Gustava Schmidingerja, svaka strica Ernsta, ki pa je uradoval le nekaj mesecev, potem je odstopil s položaja, ker se ni strinjal z brutalno obravnavo Slovencev. Schmidinger je zaradi svoje kritične drže prišel v konflikt z gestapom, ki je v Laškem imel svoj sedež v nekdanjem Sokolskem domu. Da bi se izognil morebitni aretaciji, se je za nekaj časa umaknil v Zagreb, kjer je našel zatočišče pri Paulininih sestrah.

Hkrati obstajajo verodostojna poročila, po katerih je bil Schmidinger v Laškem član komisije, ki je bila odgovorna za izselitev nezaželenih Slovencev. Dejstvo je, da so ga po vojni tako kot Pauline odpeljali v taborišče Hrastovec, vendar so ga kmalu spet izpustili. Nato je še dolga leta potoval sem in tja med Slovenijo, Avstrijo in Hrvaško, v upanju, da bi lahko kakor koli ohranil svojo posest, vilo v Laškem in velik vinograd v Halozah, kar se je izkazalo za brezizhodno. Toda že samo dejstvo, da Schmidingerja v Sloveniji po letu 1945 niso postavili pred sodišče in se je leta dolgo lahko prosto gibal, govori za to, da se je v času okupacije vedel korektno.

Vodja civilne uprave, gauleiter Sigfried Uiberreither, je izdal številne odredbe, da bi Spodnjo Štajersko kar se da hitro »ponemčili«, kot je temu rekel, in jo očistili nezaželenih slovenskih elementov. Tako so kraji znova dobili svoja nemška imena, slovenska pa so prepovedali: Laško se je odslej znova imenovalo Tüffer, Celje Cilli, Ptuj Pettau, Slovenj Gradec Windischgraz in tako naprej, vse tja do najmanjšega zaselka. Pri krajih, ki so bili poimenovani po svetnikih, so morali črtati »Sveti«, kar je okrepilo protinemško razpoloženje vernega prebivalstva. Imena ulic, napisi na zasebnih in javnih stavbah, na šolah in cerkvenih ustanovah, na trgovinah in gostilnah, so smeli biti le še nemški, slovenske napise so morali odstraniti, celo jugoslovanske hišne številke so nadomestili z nemškimi tablami. Spremenili so imena ulic, vse, kar je zvenelo slovensko, je moralo biti izkoreninjeno. Tudi pisanje imen je bilo urejeno na novo, slovenska imena so se smela v prihodnje pisati le še v nemški obliki, torej Drolz namesto Drolc, Fritz namesto Fric, Mitzi namesto Micka.

Peter Handke

Žalost onkraj sanj

Beletrina, 2020, 93 strani

Poklon materi

Dr. Edvard Kovač

Ko je lansko leto Peter Handke prejel v Oslu Nobelovo nagrado, je 10. decembra v svojem sicer nemškem govoru s tresočim glasom v slovenščini prebral Lavretanske litanije Matere Božje. Ti pobožni vzkliki, za katere je dejal, da mu prikličejo v nebo zazrti glas, glas »nebeške tonske lestvice«, so zazveneli s toplino njegovega glasu. Ti vzkliki, ki so hkrati monotoni in melodični, so najgloblje segli v njegovo dušo in mu v najtežjih trenutkih življenja pomenili kar neko »umetno dihanje«. Tudi tokrat je poudaril, kako mu je pripovedniški dar, ki ga je imela njegova mama, prebudil pisateljski čut in kako so njene besede v njem začrtale poteze dramatičnega življenja. Obudil je spomin na njene pretresljive zgodbe, ki so hkrati izpoved človeškosti najbolj obrobni in pozabljenih ljudi.



Toda prvi pisateljski poklon svoji materi Mariji Handke Sivec je romanopisec, publicist, dramatik, scenarist pa tudi polemik napisal s kratkim romanom dve leti po njeni žalostni smrti. To se je zgodilo v noči z 19. na 20. november 1971, kajti trpljenje je bilo prehudo. V njem je podal portret tiste osebe, ki bi ji v življenju privoščil več sreče in manj nerazumevanja, vsekakor pa več družinske topline. In kar je najbolj vznemirjujoče, nakazal je, da so bile njene zgodbe, ki mu jih je pripovedovala in ki jih še vedno nosi v sebi, na nek način tudi izpoved njenega življenja, vsekakor pa razkritje njenih občutij trpljenja in veselja, a še vedno življenja.

Peter Handke v upodobitvi svoje roditeljice uhaja iz podobe cankarjanske matere, torej tihe, trpeče in odrešujoče matere. Njegova mati, za katero vedno s ponosom pove, da je bila koroška Slovenka, je rada plesala, zapela in se zasmejala. V njenem rojstnem Grebinju še danes hranijo fotografije, ki kažejo, kako je z veseljem nastopala v gledaliških igrach. Ob Handkejevem opisovanju vidimo, kako se je kljub svojim stiskam, na trenutke tudi bedi, spopadala z življenjem. Sprejela je nezakonskega otroka, mu priskrbela krušnega očeta, šla po vojni z njim v Vzhodni Berlin z upanjem, da bo tam drugače kot v rojstni zakotni vasi. Toda Berlin je ni sprejel in vrnila se je raje znova na Koroško.

Zanimivo je, da se je Peter Handke v letih svojega potovanja večkrat vrnil v razdeljeni Berlin in se nam leta 1986 predstavil kot scenarist filma *Nebo nad Berlinom*, ki je postal svetovna uspešnica. V njem je Handke izpovedal svoj *credo*, da se namreč zaradi ljubezni do dekleta tudi angel lahko odpove svoji nebeškosti. Ljubezen je vredna, da zanjo trpiš. Tudi njegova

mati je trpela ob nasilnem možu in nerazumevajočem očetu. Handke ne zna razložiti, kaj jo žene, da jima vedno znova odpušča. Ali je to ljubezen do otrok, ki se rojevajo, je to radost nad krajem, ki ji ostaja ljub? Najbrž je to življenje samo. Pisatelj si ne domišlja, da bo znal osvetliti njen notranji svet. Toda enkrat je trpljenja preveč. Ko nastopi huda bolezen, ko ne more več sanjati, ko sanje preplavi bolečina in žalost, takrat tudi življenje ne zasluži več svojega imena in njegova mati se odloči, da odide nazaj, od koder je prišla, v večnost.

Peter Handke zelo pazi, da ne bi zašel v patetiko. Tokrat ne prikaže pozitivnega moškega lika. Podobe krušnega očeta, deda in drugih mu služijo, da z njihovo banalnostjo ostaja v realnem svetu. Toda ob tem nehote pokaže, kakšna zmagovalka je bila njegova mati, saj jo je pokončala bolezen, nikakor pa ne moški.

Handke je roman o svoji materi zasnoval tudi kot pripoved o svojem pisateljevanju. Tako se ob njej pogovarja tudi s seboj. Glasno se sprašuje, kako mora zastaviti besedo in graditi pripoved. V tem smislu izveni tudi njegov sklep, kjer pove, o čem bi moral še pisati. Tako je ta drobna knjižica znanilka stila njegovega literarnega ustvarjanja, njegove poetike.

Literarni kritiki pravijo, da je Peter Handke nenavaden v svojem izražanju in da ima svojstven slog, s katerim je obogatil nemško književnost. Res je izviren, hkrati pa v svojem jeziku ne skriva koroških narečnih posebnosti in s tem naredi Koroško prepoznavno v nemški in svetovni literaturi. Razumljivo je, da je njegov stil velik izziv za vsakega prevajalca, zato lahko čestitamo Amaliji Maček, ki se je po 43 letih ponovno lotila njegovega v slovenščino že prevedenega besedila in

nam podarila mojstrski prevod z zelo tehtno spremno besedo. V njej naredi poklon prvi prevajalki besedila. Toda prevod lahko tudi zastari in pokažejo se netočnosti, zato velika dela zaslužijo ponovno obdelavo. Spremnna študija bralcu v izredno tekočem jeziku odgrne ne samo podrobnosti iz Handkejevega življenja, ampak preko njegovih pisem materi globoko osvetli njun odnos in njen vpliv na njegov opus. Bralec si po prebrani spremni besedi »Kako si?« zaželi, da bi roman prebral še enkrat.

Seiko Araki Gerl

Herman Čater

Dotik svetlobe

Celjska Mohorjeva družba, 2020,
128 strani

Iskanje vidnega ugodja

Dr. Primož Lampič

Kaj je tisto oziroma kaj stoji za tistim, kar imenujemo olepšana resničnost, ki v veliki meri določa današnjo razstavno ljubiteljsko fotografijo? Zakaj in čemu mnogi ljudje tako radi snemajo bistro vodo v bujnem zelenju, stik kopnega in vode, jutranjo svetlobo, ki bo vsak čas ogrela pokrajino in obeta sončen dan? Zakaj vzbuja v gledalcu podoba zavetja, ki ga je človek zgradil na robu gozda sredi divjine, občutek nečesa lepega?

In nasprotno: kaj nas primora, da vidimo temno pooblašeno nebo in razburkano morje, ki bije v obalo, kot nekaj dramatičnega? Vse to nam namreč fotografije zmorejo pričarati, v naši dobi pa avtorji s programskimi orodji te učinke pogosto še okrepijo, a tako, da vendarle ostanejo v mejah verjetnega.

Zato na podobe reagiramo skoraj enako, kakor da bi bili soočeni z živo realnostjo. Svetloba, mirno tekoča voda in zelenje nas privlačijo, nevihte nas navdajo z nemiro, sončni zahodi vzbudijo v nas starodavni impulz, da se moramo ustaviti in pripraviti na noč.

A tu se moramo takoj korigirati: fotografija nam res lahko pričara vidno podobo realnosti, a slednja je seveda znatno reducirana. Manjka tretja razsežnost in drugi sprožilci čutnih vtisov, predvsem zvočnih in tipnih. S temi mislimi smo se dotaknili starodavnih mehanizmov, ki so se v teku evolucije za človeka izkazali kot uspešni oziroma so mu pomagali preživeti in so kot refleksi vgrajeni v temeljne danosti našega obstoja kot uspešne vrste. Z razvojem civilizacije, z rastjo mest, ki nas skoraj povsem varujejo pred naravo, a nas hkrati od nje tudi ločujejo, pa niso bili več neizogibno potrebni in so se kot atavizmi sčasoma prelevili v občutje vizualnega ugodja oziroma so zadobili značaj nečesa, kar danes imenujemo estetska dimenzija.

Izvorov oziroma vzrokov lepega v antropološkem smislu pa je še več. Eden med njimi je red, urejenost. Človek, ki je senzibilno bitje z dokaj sofisticirano psiho, pa vendar z omejeno zmogljivostjo obdelave čutnih vtisov iz okolja, ne more misliti kaosa in živeti v njem. Zato se nenehno trudi, da bi dal preveč kompleksnemu dogajanju in brezmejni množici vtisov in predmetov, ki ga obdajajo, nek smisel, jih prilagodil svojemu razumevanju in preživetju, jih uredil po kategorijah, jih poenostavil v logično povezane spoznavne celote in jih tako ali drugače obrnil sebi v prid. Tudi v tej težnji zmogljivosti fotoaparata zvesto sledijo človekovemu vrojenemu vidu in spoznavni zmogljivosti.

Podobe stika gladkih površin in enakomernega ritma dreves ter močni svetlobni kontrasti so naslednji vir gledalčevega vidnega ugodja. Za tem vidimo povzemanje samih temeljev človekovega vida, ki temelji na določanju robov, torej meja med svetlim in temnim, kakor so dognali tudi znanstveniki, ki se ukvarjajo s strojnimi oziroma računalniškim vidom.

Nenavadni prizori in presenetljivi zorni koti spet pomenijo novo fascinacijo za gledalca. V to kategorijo spadajo med drugim tudi nenadne svetlobne lise v krajini, prečudne formacije oblakov ter gradovi, cerkve in znamenja, posneti v luči, da so videti, kot da niso od tega sveta.

O vsem tem govorijo pričujoče fotografije Hermana Čatra. Posvečene so njegovim najljubšim temam: krajini (domači, pa tudi eksotični), detajlom iz narave in stavbam z njihovo stoletno patino, sodobnemu mestu pa le zelo od daleč, ko se spremeni zgolj v neškodljiv, strukturno in barvno razgiban vzorec.

Začuda na teh podobah ni ljudi ..., a se pogosto zgodi: pozni opusi se radi izognejo hrupu in zadregam človeškega sveta.

(Izbor urednika iz spremne besede)



Smiljan Trobiš

Diade

Spes, 2020, 80 strani

Vse se iztoči v ljubezen

Manja Žugman

V letošnjem letu smo bralci bogatejši za še eno knjigo z naslovom *Diade* in podnaslovom *Vse se iztoči v ljubezen*, ki jo je napisal pesnik Smiljan Trobiš.

Pred nami se na knjižnih straneh razgrinjajo kratke, na prvi pogled sproščujoče zgodbe, ki se izpojejo v dvogovorih živali, rastlin ali pojmov. Vsakega izmed teh pesti kakšna nelagodnost, ki pa se ob medsebojni pomoči in bodrenju tudi svetlo in modro dovrši oziroma zaključi v uvidevanju na novi, višji ravni. Pesnik je na uvodni strani k svojim *Diadam* pojasnil, da »nasprotja /.../ v duši slehernega človeka skušajo najti svojo pomiritev v modrosti, ki jo posamezen dialog v dvogovorih, diadah, prinaša. Nasprotja si hočejo pomagati, torej je uvid tretja točka diade, tako postaja piramida triad zaokrožena v ljubezni kot vrhovni vrednoti vsega našega življenja.«



Če se bralec poglobi v jedro povedanega, se lahko znajde v avtorjevih notranjih dialogih, saj si nasprotja v njegovi duši želijo pomiritve. Sleherni posameznik pa se lahko tudi sam ugleda v vrsticah ter v lastni razdvojenosti in morda med nenehnim nihanjem med svetlobo in temo najde pot sprave in sožitja. V diadi z naslovom *Vest in dež* beremo, da je bila »vest /.../ vesela dežja, kot še nikoli. Kapljica za kapljico ji je pogasila pekoče rane in nazadnje je bila spet čista kot prej.« Knjiga prinaša veliko blagih in pomirjujočih besed, ki pa ne le tolažijo, temveč prinašajo tudi globlje uvide v pomen človekove etike in s tem v smisel življenja. Modrosti, ki jih nizajo besedila, razkrijejo posameznikove zmote in ozkogledosti ter razsvetljujejo različna duševna sanja in razpoloženja, ki se porajajo ob manj pomembnem materialno-vidnem dogajanju in pomembnejšem stanju človekovega duha. V diadi *Tema in svetloba* beremo, da je duša prisluhnila pogovoru med svetlobo in temo ter si ne nazadnje dejala: »Odprla bom vrata in se sončila v svetlobi. Nobena temna misel ni vredna, da me onesreči.«

Zaključne besede notranjih dialogov pomirjajo in razrešujejo težave, ki se lahko pojavijo komur koli ne glede na prostor in čas, v katerem živimo. Ljudje se srečujemo s podobnimi nevšečnostmi in nelagodji, tudi z razpoloženji, za katere pa avtor Smiljan Trobiš meni, da so »posledica premajhne duhovne ozaveščenosti in nedomišljenosti.«

Bralec lahko v napisanem prebira, raziskuje in odkriva lastne (pomenske) odtenke. Velja pa nadaljevati s pisateljevimi besedami, da je »sporočilo zapisanih dvogovorov tudi, naj človek ne zadržuje svojih tesnob in strahov v sebi, temveč naj jih zaupa bližnjemu, ki ga bo razumel. Dva so že trije, saj po načelu dialektičnih nasprotij sinergija

dveh prinese rešitev Tretjega.« Po besedah dr. Milčka Komelja, enega izmed piscev spremne besede, se *Diade* berejo »lahkotno in prijetno, kot bi šlo za slikaniške fragmente otroških zgodbic, s svojimi sporočili pa imajo podobno vlogo kot življenjski nasveti duhovnih očetov ali psihologov, le da so zajeti v prikupneje berljivo in literarno zvenečo obliko, v kateri sta objeti pesnikova izkušnjska modrost in za vse pravljico odprta otroškost«.

Marij Čuk

Črni obroč

Mladika, 2020, 140 strani

Slavko Pezdir

Ob stoletnici fašističnega požiga slovenskega Narodnega doma v Trstu nam je slovenski književnik iz Trsta Marij Čuk ponudil v branje »prvi roman o požigu Narodnega doma« *Črni obroč*.

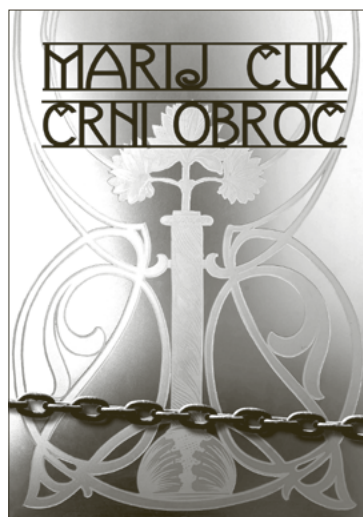
V kratkem in tekoče napisanem romanu je na temeljih poznavanja preverljivih zgodovinskih dejstev in zgodovinskih protagonistov, a tudi sproščene pisateljske fikcije, v štirinajst berljivo napisanih ter kronološko razporejenih poglavjih privlačno spregovoril o vselej aktualnem konfliktnem razmerju med emblematično socialno uspešnim, uglednim, egocentričnim in egoističnim predstavnikom dobro situiranega meščanstva (vseh časov) ter med njegovim sovražno nepredvidljivim in neobvladljivim družbenim okoljem (s politiko in zgodovino).

»Vsevedni pripovedovalec« nam selektivno, dramatično, mestoma tudi lirsko in meditativno ter nadčasovno pomenljivo, oriše in uprizori nekaj ključnih dni za presunljivo notranje streznjenje, (samo)prepoznanje in boleče

(po)poln notranji duševni preobrat v čutenju, čustvovanju, razumevanju in mišljenju nosilnega romanesknega protagonista.

Dogajanje je postavljeno med svetovljansko odprto in mednacionalno strpen Dunaj in nekdanj cesarski ter vse bolj zadržto in nestrpnost italijanski Trst. Dramatični vrhunci zunanega (družbenega) in notranjega (zasebnega) dogajanja so postavljeni v vse bolj tesnobni in zloslutni Trst, kjer se pred očmi avstrijskega politično pasivnega in nacionalno nezainteresiranega poslovnega nepričakovano, nenadzirano, neukročeno in nevarno razmahnejo prve nasilne javne manifestacije bojvitega italijanskega nacionalizma, revanšizma, fašističnega totalitarizma in ekspanzionizma.

Protagonist romana je lahkoživi dunajski zavarovalniški agent Otto, ki mora nekaterim petičnim Dunajčanom v spremenjenih povojnih okoliščinah pravno zavarovati lastninske pravice nad njihovimi nepremičninami v Trstu. Podedovani družinski status mu je omogočil, da se je izognil naboru in krvavim vojaškim (pre)izkušnjam prve svetovne vojne ter da je varno pristal kot ekonomist v prestižni zavarovalniški



firmi. A s strogo patriarhalno moralo mu je družina nadela tudi »jarem« trajne zakonske zveze brez medsebojne ljubezni. Kot narcisoidni uživač, kateremu kaj šteje le otipljivo, bančni (iz)računi, zavarovalniške police, ki »ne sanja o lepi prihodnosti« ter ga ne zanima politika, si v slogu uživaškega povezovanja koristnega s prijetnim na službeno pot v Trst povabi petnajst let mlajšo Floro izza pultov ene od dunajskih slaščičarn, da bi skupaj prvič videla in doživela morje, Trst in radoživo delila prelestne trenutke »ukradene« ljubezni.

Romantično ljubezensko idilo simbolizira kičasta glasbena skrinjica, karijon, na kateri ob melodijah dunajskega valčka zaplešeta keramična konjička in dajeta zaljubljenemu paru v različnih fazah skupnega potovanja spodbudo za ples, za trenutke ljubezenske harmonije, a nazadnje tudi trpke nostalgije po minulih, nemara za vselej izgubljenih spominih harmoničnega zlitja.

V idilično romantiko ljubezenske samoizoliranosti in samozadostnosti ljubimcev postopoma in čedalje bolj razdiralno vdirajo pojavi negacije, destrukcije, občutja nelagodja, negotovosti, tesnobe, nemoči in strahu. Pa naj jih spodbudijo naključne črne in zadušljive saje, ki med vožnjo skozi predor blizu Celja vdrejo skozi neprevidno priprto okno vagona, ali vse bolj pogosta in zloslutna srečanja z napadalnimi fašističnimi črnosrajčniki po tržaških ulicah, trgih ter lokalih.

Finalni požig Fabianijeve palače z vsemi fašističnimi predpripravami, glavnimi in stranskimi zločinskimi dejanji, njihovimi protagonisti in katastrofalnimi posledicami, ki sta mu bila priložnostna ljubimca neprostoovoljni in nepripravljeni neposredni priči, je pomenil za njiju dobesedno samo-očiščevalno doživetje »sodnega dne«, bolečega »trpljenja razparane duše«,

a tudi dotlej nedoseženega čutenja, čustvovanja, umevanja in razumevanja globin vsakršne človeške tragedije vojne in vsakršnega nasilja nasploh.

Vprašanje, ki si ga po bolečem doživetju najhujše fizične, čustvene in duševne bolečine v življenju zastavi nekdanji privilegirani dunajski družbeni in politični ravnodušnež ter pasivnež, se zdi prelomno, aktualno in univerzalno: »Kako sem mogel živeti tako lahkoživo in neobčutljivo za usodo mojega prostora in časa?« (*Črni obroč*, str. 133).

»Otto, ki mu je življenje teklo lagodno in brez večjih pretresov, se je zavedel hipnosti trenutkov in neverjetnih okoliščin, ki lahko spremenijo poglede na stvarnost in eksistenco. Še nikoli ni bil v taki nevarnosti. Še nikdar mu ni šla preko oči senca smrti. V nekaj minutah so ga bliskoviti dogodki na Vojaškem trgu pred Narodnim domom spremenili. Življenje je resna stvar, je govoril. Je resna igra.« (*Črni obroč*, str. 135)

.....
Stane Granda

Breve storia della Slovenia

Goriška Mohorjeva družba, 2020,
376 strani
(Mala zgodovina Slovenije,
italijanski prevod)

.....
Erika Jazbar

Demokratizacija in osamosvojitve Slovenije sta odnosom med slovenskim in italijanskim narodom odprli novo poglavje, mejna črta med Italijo in Slovenijo od leta 1991 ne ločuje več dveh svetov, ko prestopimo na slovensko stran, se tu nadaljuje zahodna Evropa s prelepo deželo, ki ima svoje posebnosti, svojo zgodovino in svoj jezik. Orodij,

ki bi italijanskemu človeku v novem tisočletju omogočala globlji vpogled v slovensko dušo in ni le turist, pa ni ravno na pretek. Za odstiranje narodne zgodbe moramo seči po zahtevnejši leči zgodovine, ki pomaga razumeti, zakaj je sedanost neke nacije taka, kakršna je, zakaj le nekaj metrov stran ponuja sosedova inačica Evrope drugačne odtenke. Zgodovinska pripoved pa ni lahka zadeva, ko se piše za bralca, ki se doslej ni bogve kako oziral proti vzhodu, ki ne pozna pojma Srednje Evrope, ki se je do sedanjosti pripeljal na drugačen način.

Podlaga, temelj vsega, da se zgodba lahko sploh začne, je kakovostno besedilo, ki naj odstopa od matične ideološke obremenjenosti in omejenosti, odseva domet, ki je v Evropi doma, premore širši in bogatejši spekter pogleda na dogajanje. Za bralca pa ni napak, če ima na voljo besedilo, ki ni le strokovno, temveč tudi berljivo in razumljivo, ki ponujene podatke ocenjuje, ki odbira za razumevanje pomembna poglavja. Povrhu tega daje besedilu čisto drugačen pečat avtor, ki ima svoj narod rad, slovensko državnost pa doživlja kot uresničitev sanj generacij prednikov.

Celjska Mohorjeva družba je leta 2008 izdala monografijo, ki je založbi lahko v ponos. *Mala zgodovina Slovenije*,



ki jo je podpisal Stane Granda, je lepo in popolno besedilo, ki zaobjema zgodovino slovenskega prostora od kamene dobe do današnjih dni skozi štiri glavna poglavja, od katerih je četrto posvečeno slovenski državi.

Izbira posrednika, ki bo tako besedilo pospremil v italijanski jezikovni in kulturni svet, je zahteven izziv. Prevajalec mora dojeti prvine slovenske duše in imeti v mislih bralca, razmišljati in čutiti mora na italijanski način, biti spoštljiv do izvirnika in ponuditi pripoved, ki je čim bližja ušesu tistega, ki mu je besedilo namenjeno. Profesor Luigi Pulvirenti je Rimljan, občutljiv in globok človek, slovenskih korenin nima, slovenskega jezika se je naučil na najlepši način – ker se je zaljubil v Slovenijo in v slovenski jezik.

Izvirnik in prevod nato potrebujeta še urednika, ki oba robova poveže, ker pozna svet obeh, morebitna konceptualna neskladja, razlike in vrzeli v pristopih, podajanju, razumevanju. Peter Černic je po formaciji zgodovinar, po poklicu slovenski šolnik v Italiji in višješolski ravnatelj. Kompleksnost italijanskega in slovenskega je povezal na tak način, da se oplajata, ohranjata vsak svoje posebnosti, se enakopravno pogovarjata, tudi srečujeta: do državnosti sta oba naroda prišla razmeroma pozno, pred tem sta slonela na kulturi in jeziku. Ključna zgodovinska vozlišča so mestoma zelo podobna, okoliščine doživljanja pa se včasih razhajajo. Kot primer vzemimo turške vpade: Slovence še danes ob njihovi omembi preleti neki prastrah, na Apeninskem polotoku so zaradi turških vpadov imeli razcvet renesanse, ki ga je omogočil tudi bizantinski eksodus.

Monografija je pomembna kocka na sliki novega mozaika odnosov med narodoma, ki sta ji začela risati obrise predsednika obeh držav 13. julija letos pri Bazovici in v Trstu.

Ifigenija Simonović

Poletje – v dobrem in slabem

Kdaj se je poletje letos pravzaprav začelo? Pomlad je utonila v epidemiji, potem si nisem več dovolila govoriti, da je čisto normalno, da me navdaja tesnoba, da se ne morem zbrati, da nimam nobenih načrtov, da ničesar ne želim – razen zdravja za družino, no, pa zase, no, pa za prijatelje, no, pa še za vse ljudi na svetu. Ampak priplazil se je obup, saj ne morem nikomur pomagati, razen da se vsem izogibam. Odpovedati se radoživosti?

Petinsedemdesetletnica A-bombe, osamosvojitve, slovesnost na Kočevskem, venec pred spomenikom žrtev vojne v Ljubljani, obletnica smrti Pasternaka in Camusa, priprave za podelitev Rožančevih nagrad pa predstavljeno srečanje pisateljev na Bledu, stoletnica koroškega plebiscita in uničenja Narodnega doma v Trstu, vrnitev je bila svečana.

In tako je prešlo poletje.

Glede vicev, ki so se med epidemijo vsipali v e-predal, sem pomislila, da je prikrivanje tesnobe ena prvih veščin, ki se jih naučimo. Lahko se prevesi tudi v laganje, izigravanje ... Prihajale so šale vseh vrst. Porednost me zabava, malo opolzkosti me ne moti, motile pa so me cinične izjave. Nesoglasja, protesti, nestrpnosti, nesramnosti, sovražnosti ... Če bi znala, bi napisala basen o nekakšnem zafrustriranem, lebdečem, a budnem in prežečem kreativcu/kreaturi (m/ž spol) s popackanim metuljčkom. Spreletava se nad livado (to je njegova revolucionarna poza ležernega aktivista) in se požene proti krtini, še preden krt pomoli smrček ven. Ko krt notri, v rovu skrit, komaj slišno nekaj vendarle pove, se tisti/-a z metuljčkom podela na kupček zemlje. Je pa krt tudi po svoje trmast. Nemudoma naredi novo krtino in podelancu/-ki se lahko zgodi, da se mu/ji bo črevesje izpraznilo, preden bo krt utihnil.

Kar se tiče PEN-a, smo morali predstaviti srečanje pisateljev na Bledu, bomo videli, kako bo. Vse je pripravljeno, natisnili smo šest knjig. Prva je zbirka pesmi in esejev *Ob jezeru/Lakeside/Au Bord du lac* v francoščini, angleščini in slovenščini Richarda Bergartna, poznavalca »jugoslovanske« literature zadnjih desetletij 20. stoletja, glavnega gosta letošnjega srečanja. *Srčnice/Herzblätter* Mance Košir in *Ljubljana/Leibach* Mete Kušar sta dvojezični pesniški zbirki, ki ju je prevedla slovenska pesnica z avstrijske Koroške Ivana Kampuš, PEN je sodeloval s Celovško Mohorjevo založbo. V angleščini in slovenščini v prevodu Vena Tauferja smo izdali zbirko *Luma* Sameerja Sayegha, iraškega pesnika, ki je v okviru organizacije ICORN, PEN-a in Mestne občine Ljubljana dobil azil v Ljubljani. Skupaj z založbo Didakta je PEN natisnil knjigo Petra Townsenda *Pismonoša iz Nagasakija*, odlomek je bil objavljen v 2./3. številki *Zvona* in na radiu ARS ob 75. obletnici bombardiranja Hirošime in Nagasakija. Letos obeležujemo dve okrogli obletnici Borisa Pasternaka (1890–1960). Tone Pavček, Janez Menart in Marjan Strojman so prevajalci njegove poezije. PEN je skupaj s

Slovensko matico pripravil novo zbirko, v kateri so ponatisi in tudi čisto novi prevodi tega klasika ruske in svetovne literature. Razpisali smo tri teme za okrogle mize: *Vsi smo migranti: literatura v izgnanstvu*, *Nasilje v literaturi – metafora ali resnica* in *Korona virus in umetniška ustvarjalnost – neposreden odziv*. Prispevki so v zborniku. Dodali smo tudi prispevek Bogomile Kravos o življenju v Trstu tik pred požigom Narodnega doma. V zborniku sta tudi dva zanimiva prispevka o posledicah atomske bombe (japonski esej) oziroma poskusov z atomskim orožjem (v Kazakstanu).

Druga plat mojega življenja pa se čisto drugače sveti! Že petnajsto leto sodelujem na Mednarodnem simpoziju umetniške keramike V-ogljje. Vodita ga Barba Štemberger Zupan in Niko Zupan. Ivan Skubin, Nikolaj Mašukov in jaz smo pridruženi člani, z nami pa sodeluje Muzej občine Šenčur, ki vsako leto povečuje stalno zbirko del, ki nastajajo na simpoziju. Pred petnajstimi leti so v Voglje na Gorenjskem prišli prvi profesorji in mojstri keramike, ki so bili pripravljeni štirinajst dni delati v družbi slovenskih umetnikov in nesebično deliti svoje znanje. Do zdaj jih je prišlo že 228 iz 30 držav (iz Evrope, Amerike, Kitajske, Afrike in Avstralije). Gre za kreativno izmenjavo izkušenj na področju umetniške keramike. V petnajstih letih je nastalo okrog tisoč umetniških izdelkov iz gline, izdelanih, glaziranih in žganih v najrazličnejših tehnikah. Izdelki so deloma last Muzeja občine Šenčur, v glavnem pa ostajajo v zbirki gostiteljev. Dela nastanejo na samem simpoziju, torej je zbirka zares »naša«. To je bistveno. Več muzejev se zanima zanjo, pri nas pa nikakor ne prodre v kulturniško zavest. Heinz J. Theis, direktor Keramik Museum Berlin, prihaja iz leta v leto in profesionalno spremlja nastajanje zbirke. Monika Gass, nemška umetnica, umetnostna zgodovinarica, kuratorica, dolgoletna direktorica Keramikmuseuma Westervald, vodja TONraum seminarjev, članica uprave najprestižnejšega združenja keramikov International Academy of Ceramics s sedežem v Ženevi, je zapisala, da je Simpozij umetniške keramike V-ogljje ključni del svetovne keramične družine. Dobra stran simpozija je tudi ta, da slovenski ustvarjalci dobivajo vabila za razstavljanje na mednarodnih razstavah in za udeležbo na simpozijih v tujini. Barba in Niko Štemberger Zupan sta pripravila že več preglednih razstav slovenske keramike (Španija, Švica, Nemčija). Prav zdaj potekajo dogovori za predstavitev v Hong Kongu. Zavod V-ogljje sodeluje z Arnejem Hodaličem in njegovimi študenti fotografije, ki ustvarjajo portrete udeležencev simpozija. Podjetje Livartis, d. o. o., iz Volavlj udeležencem nudi izjemno izkušnjo vlivanja v bron. Letos se je prvič odzvala tudi Akademija za likovno umetnost, oddelek za oblikovanje stekla in keramike. Sodelovali sta študentki Veronika Lah in Maruša Mazej. Vsako leto v Muzeju občine Šenčur v oktobru odprejo pregledno razstavo novonastalih del. Letos, ob



Kamenina; Niko Zupan

petnajsti obletnici, sta bili v Kranju dve pregledni razstavi, v galeriji Prešernove hiše v organizaciji Gorenjskega muzeja Kranj in v galeriji Mestne občine Kranj.

Vsako leto povabimo k sodelovanju tudi kiparke ali kiparja, ki ji/mu »keramika« predstavlja nov izziv. Kiparji navadno ne glazirajo, največkrat patinirajo ali barvajo izdelke, ne žgejo jih vedno, pri oblikovanju uporabljajo glino pred-

vsem zaradi plastičnosti, ki je le ena od njenih lastnosti.

Letos se nam je pridružil kipar Tomaž Šebrek, ki je tudi fotograf in grafik. Ko listam njegovo monografijo, začnem razumevati njegove »strukture civilizacije« kakor nekakšno druženje ljudi, naseljevanje po vzoru panjev ali robov med rodovitno zemljo in pokrajino. Šebrek je znan po veliki železni skulpturi rjste barve, ki stoji pred Mestno knjižnico Kranj. Ponazarja odprtost knjige, hkrati pa trdnost kulture. Rja je nanos civilizacije, spodaj, v osrčju prisotnosti na planetu je naš skupni spomin. Na misel mi prihaja loščenje rjavečih površin, branje, novo interpretiranje klasičnih del. Če se podrgneš ob rjavečo formo, te rja zaznamuje. Razneseš jo po svetu, deliš jo z drugimi. Rja je vse, kar se je prilepilo na nas od prvega zavestnega dejanja. Name, na drugega posameznika, na vse. Na vse, kar smo ustvarili. Tudi jezik rjavi! Pri Šebreku me je barva rje ozavestila in osrečila brez poudarkov, krikov, nevsiljivo, skrivnostno varno. Svetlejša rjasta barva je terakota, prehaja v roza, v postano kri. To so Šebrekov barve. Toplina abstraktne kreacije, prikrita prisotnost človeka – to me je ganilo.

Šebrekov delo je razdeljeno na sklope, ki jih imenuje »topografska polja, znak v prostoru, žični kompozit« in podobno. Ta imena so naslonjena na razmišljanje o znaku, torej o izražanju, o prisotnosti človeka, ki ne molči in ki je v razmerju z drugim. Znak pa je temelj vsake sledi, na primer najstarejše puščice, spirale, vrezane v skale. So še vonj, glas, to,

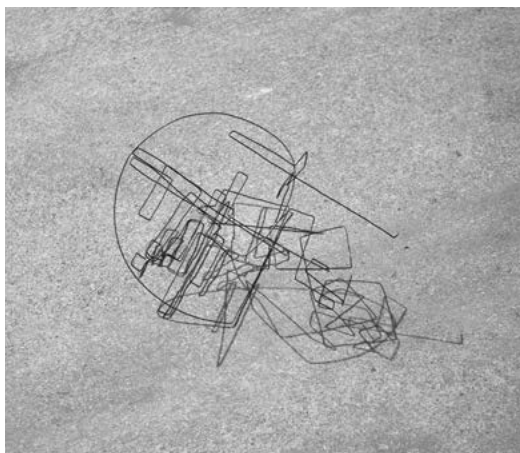


Barba Štemberger Zupan



Skulptura Tomaža Šebreka pred Mestno knjižnico Kranj

kar je vidno, pa tudi izrazi nevidnega, nedojemljivega, celo skritega in skrivnostnega. So sprotni izrazi, mimika, ples, glas ... Take sledi človeka Šebrek prevaja v tridimenzionalni jezik. To je izrazito pri njegovih žičnatih skulpturah, kjer je žica črta, ki se razteza v prostor. Njegove skulpture postanejo tudi del krajinske arhitekture. Ko oblikuje stopnice, klopi, poti v vrtu, prehaja k uporabnosti kiparstva, k uporabnosti, ki mene glede keramike zanima bolj kot dekorativnost. Prisegam na posodo, ki pa jo potem, ko jo oblikujem, tudi »krasim« – poslikam, kar ni rečeno, da je komu sploh všeč, a jaz si dajem duška, ker me to veseli. Tu je »umetniška svoboda«. Da le nikomur ne škodim!



Tomaž Šebrek

V pogovoru z umetnikom sva od uporabnosti umetniških predmetov, ki služijo zlasti človeškemu ugodju, prešla na rahločutno področje »produktivnosti« človeka. Nisva se navduševala nad skrajno osiromašenostjo, temveč nad možnostjo plemenitenja bivanja brez materialnih pripomočkov. Zamislila sva se nad tišino in praznino.

Upam, da bomo v času krize obstali kot bitja, zmožna solidarnosti do vsega živega, tudi do »mrtve« narave. Želim živeti v uravnovešenem tihožitju, ne želim postati fosil v okamneli lavi. Potem pa pomislim: od vseh milijard bitij, ki so umrla in izumrla, jih je malo ohranjenih v obliki fosilov. In kako lepi so fosili!

Kaj bo ostalo za mano? Valentin Vodnik je bil samozavesten: »/D/ovolj je spomina, me pesmi pojo!« A kaj ko ne bo nihče več pel, če bomo rinili naprej v enakem stilu, kot smo do zdaj!

Še eno poletno dogajanje naj zabeležim. V Svečah, to je v naselju ob Dravi zahodno od Celovca, sem sodelovala na delavnicah na Goršetovi domačiji. Že več desetletij sodelujejo umetniki iz sosednjih držav, delavnica za otroke pa je enodnevni spremljevalni dogodek. Tokrat je svoje rekel virus in so bili gostujoči umetniki otroci iz okoliških krajev, jaz pa njihova pomočnica. Barvali smo pručke. Kaj hitro nam jih je zmanjkalo, pa smo se spravili na krajnike balkona, stare stole, delali smo papirnat nakit. Pridružile so se mame in tete. Tudi en oče! Otroci so imeli priložnost govoriti slovensko med sabo, ne le doma s starši ali kako učno uro v šoli. Na koncu smo naredili razstavo in pravcati kulturni dogodek v Goršetovi galeriji. Bila sem ponosna nanje, oni pa so bili ponosni na svoje izdelke.

Žal bi mi bilo preskočiti vse dobro, ker je slabo prevladovalo. Zgodila se je eksplozija v Beirutu, virus, begunci, strah je strašen, skrbi me in zavedam se nemoči. Bila sem na morju nekaj dni s pevci zbora pri frančiškanih. Molila sem, čeprav ne znam, pela sem, čeprav ne znam, ganjena sem bila do hlipanja. Kaj pa preostane človeku? Iščem nekaj, s čimer ne bi povzročila dodatnega gorja. Z vsakim izdihom onesnažujem okolje! Čim manj dihati? Čim bolj zavzeto iskati!

Ivo Jevnikar

Kljub pandemiji vsebinsko bogata in dobro obiskana Draga 2020

Študijski dnevi, ki jih prireja Društvo slovenskih izobražencev iz Trsta in so poimenovani po vasici, v kateri so bili prvič na vrsti leta 1966, so v dneh od 28. do 30. avgusta na Opčinah dosegli svojo 55. izvedbo. Kljub pandemiji so prireditelji ob spoštovanju zdravstvenih ukrepov izpeljali ves napovedani spored in udeležba pod velikim šotorom je bila vedno zelo zadovoljiva. Kot zelo koristna se je izkazala lanska pobuda o vstopu na spletni strani www.draga-dsi.org, kjer so tudi arhivirani vsa lanska in letošnja predavanja ter razprave.

Vsebina ni odstopala od utečenega: narodnostna in jezikovna problematika, vera, žgoča sodobna vprašanja, vendar vsak kakovosten predavatelj prinaša svoja spoznanja, spodbuja razmišljanja in razpravo. Tudi letos je marsikateri dejansko prisotni ali spletni udeleženec povedal, da ga je Draga 2020 obogatila. Prireditelji, ki skušajo slediti krščanskemu etosu, slovenskim narodnim vrednotam in demokratičnim načelom, pa so pri izbiri predavateljev pozorni na to, da imajo kaj tehtnega povedati, ne pa na njihovo morebitno pripadnost. To pri nekaterih vzbuja pomisleke, a Draga je vedno zagovarjala pluralizem in dialog.

Seveda so pravila za omejevanje širjenja koronavirusa tokrat preprečila eno izmed značilnosti študijskih dnevov, sproščeno razpravljanje v manjših grupah med odmori in po koncu dnevnih sporedov, tudi ob prigrizku, kozarcu ali skupnem nedeljskem kosilu, niso pa odpadle spremne pobude. V soboto zvečer je Radijski oder iz Trsta ponudil v poslušanje radijsko igro Brune Pertot o žrtvi revolucionarnega nasilja v Cerknem, duhovniku iz Barkovelj pri Trstu Ladu Piščancu *Srca, ki se ljubijo, se iščejo in se vselej najdejo*. V nedeljo se je popoldanski del začel s podelitvijo 9. Peterlinove nagrade, poimenovane po Jožetu Peterlinu, ki je bil do prezgodnje smrti leta 1976 duša Drage. Prejel jo je koroški kulturni delavec, publicist in organizator, dolgoletni tajnik Krščanske kulturne zveze v Celovcu Nužej Tolmajer.

V soboto dopoldne pa je zunaj uradnega sporeda po daljšem »mrku« oživela Draga mladih, ki je svojčas dosegla 23 izvedb. Mladi udeleženci iz Trsta in Gorice so se tokrat pogovarjali z ministrico za Slovence v zamejstvu in po svetu Heleno Jaklitsch.



Jože Marketz in Tomaž Simčič; foto: Danilo Pahor

Zamejska standardna slovenščina je enakovredna drugim govorom

Uvodno okroglo mizo o jezikovnih dilemah Slovencev v Italiji je vodila Tržačanka Jadranka Cergol z Univerze na Primorskem, pri njej pa so sodelovali vodja raziskovalnega programa Inštituta Frana Ramovša pri ZRC SAZU Kozma Ahačič in raziskovalke, tolmačke ter prevajalke, ki sodelujejo pri naporih za boljšo jezikovno rabo v zamejstvu – Maja Melinc Mlekuž v delovni skupini pri Slovenskem raziskovalnem inštitutu in Laura Sgubin ter Fedra Paclich v Centralnem uradu deželne uprave za slovenski jezik. Slednje so predstavile nove, pomembne usluge, ki so zdaj na voljo Slovincem v Italiji: jezikovno svetovanje in lektoriranje, mreženje javnih uprav za standarizacijo pravnih in upravnih besedil ter terminološko normiranje itd. Ahačič pa je poudaril, kako je slovenščina kompleksna kombinacija vseh govornih zvrsti, v kateri je seveda za široko rabo bistven knjižni jezik, vendar imajo vse »slovenščine« svoje dostojanstvo, za obstoj jezika – zlasti v zamejstvu – pa sta škodljiva tako pretirana skrb samo za knjižni jezik kot resignirana vseenost, ki je večkrat sad obupa nad zmožnostjo rabe »pravilne« slovenščine. Potrebna je velika ljubezen do slovenščine, za izboljšanje položaja pa bi bila najprej potrebna sistematična raziskava jezikovnega stanja, nato pa izdelava strategije.

Predvojni primorski upor fašizmu

To je bil naslov sobotne okrogle mize, ki sta jo oblikovala primorska zgodovinarja mlajše generacije Egon Pelikan in Renato Podbersič, moderiral pa Martin Breclj. Ob letošnjih pomembnih obletnicah (požig Narodnega doma, Rapallo, bazoviški junaki, konec vojne itd.) sta osvežila spomin tako na ukrepe italijanskih oblasti proti Slovincem med obema vojnoma kot na različne oblike slovenskega odpora.

Za poslušalce so bili posebej zanimivi novi izsledki o odgovornosti cerkvenih vrhov za nekatere ukrepe, ki so se doslej pripisovali zlasti krajevnim italijanskim škofom, in pa podatki o vsaj delnem prodoru fašistične organiziranosti tudi med naše ljudi.

Celovski škof Jože Marketz

Zelo je pritegnil novi celovski škof, koroški Slovenec Jože Marketz, ki je v nedeljo vodil somaševanje z ožjim rojakom Jankom Krištofom in p. Edijem Kovačem ter pridigal, nato pa ob moderiranju Tomaža Simčiča razmišljal o Cerkvi v času koronavirusa, a tudi sploh v sedanjem času, ko kriza razkriva slabosti in ostajajo mnoga vprašanja brez odgovora. »Tudi Draga je laboratorij iskalcev,« je poudaril. V času zaprtih cerkva je Cerkev ovrednotila molitev, družine in male skupnosti, pozornost do odrinjenih, uporabo novih medijev. Vračanje v normalnost pa naj bi vodila v »duhovno prenovljeno normalnost«.

Najboljši trenutek, da se Evropa preusmeri

Zadnje predavanje je ob moderatorki Heleni Jovanovič imel Janez Potočnik, ki je bil od leta 2004 do 2014 slovenski član Evropske komisije, nazadnje kot komisar za okolje, in je sopredsednik Panela o upravljanju z naravnimi viri, ki spada v veliko družino ustanov in delovnih teles Organizacije Združenih narodov. Da uživa mednarodni ugled, priča med drugim dejstvo, da je bil leta 2018 predavatelj, junija lani pa med uvodničarji na mednarodnih konferencah, ki jih o socialnih in ekonomskih vprašanjih v Vatikanu prireja Fundacija Centesimus Annus Pro Pontifice.

Vsi smo za spremembe, a nihče se noče spremeniti, je uvodoma ugotavljal, nato pa naštel strašljive podatke o porabi naravnih virov, demografskih, ekonomskih in okoljskih problemih. Kljub temu je optimist. Evropa lahko z dejanskim uresničevanjem Evropskega zelenega plana postane center sanj vsega sveta. Prava pot je krožno gospodarstvo s prehodom k trajnostni ekonomiji in sociali. Glede begunskega vprašanja pa je opozoril, da je pomembno iskati vzroke, ne samo gledati na posledice, zato je treba reševati Afriko.



Jože Marketz; foto: Danilo Pahor

Kristian Koželj

»Največ 160 razmikov torej za povedati nič oziroma nič, kar ne bi bilo že tako znano«¹



ali kako se je Celje še enkrat izreklo za poezijo

Poezija, pravi Georges Bataille, je erotizem – tista sila torej, ki posameznika za hip (ali nekaj njih) prestavi iz vsakdanjega, profanega sveta v nek drug in drugačen čas in prostor, lahko bi rekli v območje milosti in motrenja. Od zadnjega dejanja letošnjega festivala Izrekanja do nastanka tega zapisa še ni minilo 96 ur, vmes so se zgodile različne reči, ki se pač zgodijo živemu človeku v današnjem hipnem svetu, a izstop iz območja poezije se še ni zgodil do konca, zato bo refleksija pravkar minulega sveža, kot je le lahko.

Najprej kontekst: festival Izrekanja je festival poezije in performansa, ki sem ga leta 2018 precej nepremišljeno in impulzivno (če bi takrat vedel, kaj vse te stvari potegnejo za sabo ...) ustanovil v Celju po seriji sproščenih druženj s celjskimi pesniki, kjer je dostikrat čez vrčke piva zletela opazka, da tretje največje mesto v državi vendarle potrebuje kredibilno literarno revijo. Ali (vsaj) festival. Ker pesniških srečanj v obliki neskončnih statičnih branj nikoli nisem doživljal drugače kot ekspozicij ega, ki jih v resnici ne prebavlja nihče, če od beročega nima ravno neposrednih koristi, in me je zanimala živa poezija, takšna, ki predstavlja onkraj ne le z močjo besede, ampak tudi izreke in se prepleta z drugimi umetniškimi govoricami, so nastala Izrekanja, kot jih poznamo in ki so v treh letih gostila pesnike in umetnike iz skoraj 15 držav.

Festival brez domovanja bi bil sirota, če zamisli ne bi velikodušno prisluhnila direktorica Osrednje knjižnice Celje, mag. Polona Rifelj. Kljub glasnemu odporu dela struktur v hiši nas je vizionarsko podprla od prvega dneva naprej, ko je bila ideja za ušesi še zelena, in s tem prebila horizont pričakovanj, kar zadeva neko splošno knjižnico. Knjižnica je v splošnem danes namreč klavrna ustanova, ki so jo ugrabili birokrati, predstavniki »informacijskih znanosti«, kar koli že ta sintagma označuje, mestoma tipična javnosektorska zalega, kjer so inovativnost in vizionarstvo zadnje na seznamu kakovosti, ki posamezniku omogočajo napredovanje. Poslanstvo ustanove, ki je bila donedavna tempelj znanja in rasti duha, so snovalci politik zvedli na kvantitativno preštevanje izposojenih, vrnjenih in podaljšanih izvodov, ki so ključno merilo financiranja, knjižnice pa postajajo lagri, kjer v prahu umira plemeniti duh literature. K sreči so še posamezniki in sredine, ki zmorejo prebijati okvire sistema in videti dlje od desnega brega Savinje, in njihova podpora nas zavezuje k odličnosti in entuziazmu.

¹ Iz pesmi
Andreas
Unterwegerja
Nobena pesem,
prev. Urška P.
Černe.



Polona Rodič in Kristian Koželj v spletnem pogovoru; vir: YouTube

Tudi zaradi te skoraj neprecedenčne podpore vodstva celjske knjižnice smo, čeprav bi bilo letos lažje dvigniti roke že maja, do zadnjega spreminjali in prilagajali program, da se je mehko in skorajda nezaznavno usedel v okvire, ki so jih postavile razmere, ki so dodobra zatresle zamaščeno udobnost zadnjih desetletij. Letošnji festival je bil tako moderno hibriden, virtualno-mesen, ob treh spletnih pogovorih (s Polono Rodič, Robertom Simoniškom in Petrom Semoličem) je v lapidarij ob Savinji, pisan na dušo njegovemu butičnemu značaju, pripeljal še vrhunskega graškega pesnika Andreasa Unterwegerja, mednarodno jazz zasedbo Benjamin Foris Sextet, Beti Strgar z avtorsko monodramo *Pišem pismo, tebi* in Hišo kulture Celje s prvo slovensko uprizoritvijo pesnitve nobelovca Juana Ramóna Jiménezza *Sivček in jaz* pa izjemno zasedbo Hamlet Express pod vodstvom pesnika Andraža Poliča.

Predvsem pa mlade. Kajti zaradi njih in zanje se je vse pravzaprav začelo še nekoliko prej, kot je bila ubesedena prva ideja za festival. Ko me je pred časom kot mentorja za poezijo k sodelovanju povabil še en vizionar, ki razbija oklepe svojega rigidnega sistema, ravnatelj Gimnazije Celje–Center Gregor Deleja, nisem upal sanjati, da bomo imeli štiri leta kasneje skupino desetih mladih, ki ustvarjajo presežno poezijo, ki pri rosnih še-ne-dvajsetih objavljajo v najrelevantnejših literarnih publikacijah in so si med sabo zadnja leta razdelili pravzaprav vse nagrade, ki jih v državi poznamo za literarno ustvarjalnost mladih. Predvsem pa mladih, ki jih je poezija naučila, da se življenja ne motri z distance le na papirju, ampak takole, vsak dan, in da je srce tehtnejši sodnik kot logika. Ko so letos na uvodnem dejanju festivala predstavili svojo antologijo *In zemlja je vibrirala kakor živo telo*, smo tresljajem njihove besede verjeli vsi – od najizkušenejšega poznavalca poezije do otrok, ki so se med igro na nabrežju naslonili na ograjo in umolknili za nekaj trenutkov – tistih, ki predstavljajo onkraj.

Na koncu je vprašanje, ali je bilo vredno, ali je vredno, pravzaprav povsem nerelevantno. Ker ne gre za vrednost, kot jo zmore zapopasti s koristnostjo in dobičkom kontaminirani svet. Gre za čisto radost obstoja, čudenje nad spoznanjem, da smo, ki v poeziji zazveni v predbesedni čistosti, za koristnost, ki nima absolutno nikakršne koristi (po N. Ordineju), a nas dela boljše ljudi ... za nenehno prestopanje meja, ker je poezija nesrečna v conah udobja in sili preko, v neznano, v neizrečeno in ji pesnik poslušno sledi ..., za avtentično brezmejnost, ki je zaznamovala letošnja Izrekanja in naj zaznamuje vsa naslednja ..., za odpiranje prostorov svobode, kjer niso v igri parcialni interesi ega ..., za spoznanje, da je hipnost našega obstoja dar in ne prekletstvo ..., za mlade ljudi, ki po enem od festivalskih večerov obsedijo za mizo nekega lokala in drug drugemu spontano berejo iz pesniške zbirke ..., za vitalnost neke ustanove, ki usiha ..., za razblinjanje meglene pameti, da je dovolj posegati po literaturi, ki ne pretrese do kosti in svojega prejemnika prižene do vprašanja, kdo sploh je. Vsakič znova. Za to, da zvečer zaspimo z dvomom o vsem, da bi se jutraj zbudili v zavedanje, da smo ... pesniki.